

SLAVICA NITRIENSIA

časopis pre výskum slovanských filológií

2015

SLAVICA NITRIENSIA

časopis pre výskum slovanských filológií

- Hlavný redaktor: prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc.
- Redakčná rada: prof. Nikolaj F. Alefirenko, DrSc. (Belgorod, RF)
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava, SR)
doc. PhDr. Anton Eliáš, CSc. (Bratislava, SR)
prof. PhDr. Michal Harpáň, CSc. (Nový Sad, Srbsko)
doc. Jevgenij V. Jevpak, CSc. (Kemerovo, RF)
prof. PhDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra, SR)
PhDr. Marián Macho, PhD. (Nitra, SR)
prof. Boris J. Norman, DrSc. (Minsk, Bielorusko)
prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava, SR)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. (Brno, ČR)
prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD. (Prešov, SR)
prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc. (Nitra, SR)
prof. PhDr. Eva Tučná, CSc. (Nitra, SR)
doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc. (Olomouc, ČR)
prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc. (České Budejovice, ČR)
- Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Tr. A. Hlinku 1, 94974 Nitra
IČO: 00157716
- Adresa redakcie: Katedra rusistiky FF UKF, Štefánikova 67, 949 74 Nitra
krusistiky@ukf.sk
www.krus.ff.ukf.sk

Vychádza dvakrát do roka.
Ročník 4, 2015, 1
Toto číslo vyšlo v júni 2015.

Evidenčné číslo Ministerstva kultúry SR: EV 4625/12

ISSN 1338-7464

OBSAH / TABLE OF CONTENTS

ČLÁNKY / ARTICLES

- 5 *Jana Sokolová*: Jazykový a diskurzívny priestor v aspekte reflexívneho orientačného správania človeka
Language and Discursive Space in Man's Reflexive Orientation Behaviour
- 21 *Наталля Корына*: Специфіка ўстойлівых параўнанняў у міжмоўным супастаўленні
Specific Features of the Phraseological Comparisons in Contrastive Analysis
- 36 *Евгений В. Евпак*: Лингвоперсонологическая проблематика в эмигрантском дискурсе Н. О. Лосского и Б. Н. Лосского (на материале писем)
The Linguopersonological Problems in the Discourse on Emigrants by N. O. Lossky and B. N. Lossky (Analysis of Letters)
- 45 *Katarína Žeňuchová*: Folklórna próza v cyrilských písomnostiach slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí
Folk Prose in Cyrillic Writings of Slovak-Ukrainian Border Areas
- 58 *Renáta Hlavatá*: Nové hodnotiace pohľady a prístupy na problematiku naratívneho ponímania prozaického historického textu v literárnovednom a lingvistickom výskume
Current Views and Approaches to Narrative Interpretation of Prosaic Historical Texts in Literary Science and Linguistic Research

RECENZIE / BOOK REVIEWS

- 74 Rédey, Z. a kol.: Modely deficitných svetov v literatúre
(*Mária Kiššová*)
- 77 Pánisová, Ľ.: Slovenská literatúra v preklade – história a súčasnosť
(*Mária Kiššová*)
- 80 Korina, N. a kol.: Jazykovaja kartina mira i kognitivnye priority jazyka
(*Zuzana Kováčová*)

- 93 Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku (*Božena Pecuchová*)
- 97 AUTORI ČÍSLA / AUTHORS

JAZYKOVÝ A DISKURZÍVNY PRIESTOR V ASPEKTE REFLEXÍVNEHO ORIENTAČNÉHO SPRÁVANIA ČLOVEKA¹

Jana Sokolová

LANGUAGE AND DISCURSIVE SPACE IN MAN'S REFLEXIVE ORIENTATION BEHAVIOUR

Abstract: The study deals with the language and discursive space in the context of man's reflexive orientation behaviour. The language and discursive space is understood as a metaphorical, fictional entity which answers to the needs of its users. In the framework of the principles of natural orientation, the study specifies the following: a) the principle of optimal differentiation, b) the principle of optimal interpretation and c) principles of natural regulatives. The study also deals with orientative items in the language space (identificators; deictors; locators and commentors), orientative items in the discursive space of utterance acts (speaker's attitude concerning the speech acts and modality) and orientative items in the discursive space of texts (orientative items of text production and orientative items of the interpretation of texts).

Keywords: discursive, interpretation, language, space, principle, natural, utterance act, text.

Nazeranie na jazyk cez prizmu človeka je prirodzené metodologické východisko humanistickej, antropologickej lingvistiky. Antropologická teória jazyka zobrazuje jazyk a jeho používanie z perspektívy človeka, to znamená, že východiskom konštituovania a realizovania jazykových a diskurzívnych prostriedkov je človek. Jej teoreticko-metodologickou osnovou a epistemologickou líniou je jazyk a diskurz ponímaný „vzhladom na recepčne poňatú funkciu“ (konceptia F. Mika, porov. Ľ. Plesník, 2008). Antropologická koncepcia jazyka a diskurzu uplatňuje princíp komplementarity: prepojenie systémovej lingvistiky (s dôrazom na formálnosť a exaktnosť metodológie), komunikačne orientovanej lingvistiky (s dôrazom na teóriu rečových aktov), kognitívnej lingvistiky (s dôrazom na jazykový obraz sveta), semiotiky (s dôrazom na previazanosť pragmatiky, sémantiky a syntagmatiky) a logiky (konceptie deskriptívnej referencie), v ktorej: a) jazykový výraz je o niekom alebo o niečom, ide teda o výrazovú referenciu (vzťah medzi výrazom a objektom); b) niekto hovorí o niekom alebo o niečom, ide teda o intencionálnu referenciu (vzťah medzi hovoriacim a objektom).

---

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0243/15 *Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach*.

Jazykový a diskurzívny priestor ponímame ako metaforickú, fiktívnu entitu, ktorá zodpovedá orientačným potrebám používateľov. Naše uvažovanie sa preto sústreďuje do dvoch línií: (a) orientácie človeka v jazykovom priestore a (b) orientácie človeka v diskurzívnom priestore. Obe korešpondujú s dvoma základnými teoretickými paradigmami v lingvistike. V rámci prvej paradigmy je východiskovým a základným konceptom ľudský subjekt, človek (ego, ja, jedinec, osobnosť, jazyková osobnosť) a sociálne vzťahy sú výsledkom zovšeobecnenia reálneho pôsobenia jednotlivcov. Sociálna rola je spoločenská pozícia, spoločenská funkcia človeka vyplývajúca z jeho reálnych vzťahov, je to relatívne ustálený spôsob účasti individua na sociálnych vzťahoch. Verbálna komunikácia je prejavom a prostriedkom sociálneho pôsobenia ľudského subjektu. V tejto paradigme je jazyk ponímaný inštrumentalisticky, ako nástroj, prostriedok subjektívnych a intersubjektívnych *predpokladov* (termín J. Kořenského) verbálnej komunikácie. Východiskom je koncept ľudského subjektu, jedinca, od neho je odvodený „jeho“ jazyk, jeho verbálna aktivita. Lingvistika v rámci prvej paradigmy skúma jazyk v zmysle *langue*. V druhej paradigme je východiskovým konceptom sociálna interakcia, sociálna relácia. Sociálne vzťahy sú tu dynamickou sieťou interaktívnych relácií. Sociálne role, ktorými je jedinec určovaný, sú definované prostredníctvom uzlov tejto siete. Východiskovým, základným pojmom je komunikácia, ktorá je najpodstatnejším prvkom sociálnych vzťahov. Formuje komunikanta nielen vo vlastnom komunikačnom zmysle, ale aj v zmysle ďalších ľudských interakcií t. j. v zmysle sociálno-psychologickom, ekonomickom a pod. Lingvistika v rámci druhej paradigmy skúma aktuálny proces komunikácie (Kořenský, 2004, s. 71 – 75). To znamená, že v prvej paradigme máme pred sebou *ja* – poznávajúce a poznajúce, evidujeme *gramatiku hovoriaceho* a *gramatiku počúvajúceho* (Norman, 2010), v druhej paradigme ide o *ja* – konajúce (v zmysle hovorenia ako konania), ktoré sa spája s konceptmi „*hovoríť o niečom*“ a „*hovoríť niekomu*“ (porov. ikonickosť a operatívnosť vo výrazovej sústave Františka Mika).

Obe línie sú prepojené fenoménmi asimilácie a akomodácie. Termíny akomodácia a asimilácia sa začali v slovenskej jazykovede používať v teórii systémovej lingvistiky, a to pri opise vzťahu jazykového systému k svojmu okoliu (porov. Krupa, 1980; Dolník, 1999). Východiskom je poznanie, že akomodačná schopnosť systému spočíva v jeho prispôbení sa svojmu okoliu, asimilačná schopnosť systému sa prejavuje v jeho schopnosti modifikovať okolie tak, aby vyhovovalo jeho vnútornému usporiadaniu. V teórii komunikácie to znamená, že akomodačná schopnosť komunikátu tkvie v jeho flexibilitate voči svojmu okoliu (komunikát sa prispôsobuje svojim recipientom, napr. apercepčnou a reflexívnou zrozumiteľnosťou, čo znamená, že autor prispôsobuje

text predpokladanej relevantnej znalostnej, záujmovej a inej výbave príjemcu) a asimilačná potencia komunikátu je v jeho sile pôsobiť na okolie (napr. na zmenu kognitívnych a axiologických kompetencií recipientov, čím sa vytvára priestor aj na znalostné prispôsobovanie autora príjemcovi).

Vhodným interpretačným východiskom pre ďalšie uvažovanie o jazykovom a diskurzívnom priestore sa (v intenciách nazerania J. Dolníka) ukazujú *princípy prirodzenej orientácie* človeka vo svete, keďže usudzovanie pomocou analógií funguje ako prirodzená interpretačná schéma, ktorá sa premieta do jazyka. Prirodzený poriadok sa vyznačuje tým, že entity ako konštituenti istej orientačnej situácie sú usporiadané vo vzťahu k tej entite, ktorá sa posudzuje ako prirodzená dominanta (orientátor). To, ako vnímame svet prostredníctvom jazyka, vytvára jeho jazykový obraz. Práve spôsob prirodzenej orientácie a kategorizácie entít jednotlivé jazyky navzájom spája aj diferencuje. Pripomeňme, že problematika jazykového obrazu sveta sa stáva ústrednou kategóriou kognitívnej lingvistiky a lingvokulturológie a že *ja* je v kultúre, v jazykovom vedomí jeden z kľúčových mentefaktov kultúrneho priestoru etnika. Jazykový obraz sveta (alebo jeho relevantný fragment) netvorí len asercie ale aj prezumpcie (presupozície, konotácie a mimojazykové komponenty významu), ktoré sa odvíjajú od poznania nielen sémantiky a pragmatiky ale aj „gramatiky“ jazyka. Zároveň sa uplatňujú v diskurzívnej činnosti človeka, ktorá je chápaná ako konanie, súhrn úkonov človeka pri poznávaní okolitého sveta a jeho myšlienkovom spracovaní vrcholiacom verbalizáciou tejto činnosti. Realizačnou formou tejto činnosti a jej verbalizácie sú výpovedné akty, ktoré sú interiorizované v interakčnom podsystéme jazykového vedomia ako systéme verbálneho správania. Riadiacim systémom je v ňom jazykové vedomie so svojou hodnotovou zložkou, ktorá obsahuje také hodnotové kategórie akými sú komunikatívnosť, funkčnosť, systémovosť a správnosť a ktorá ovláda tri podsystémy: konceptuálny, jazykový a interakčný. V konceptuálnom podsystéme základnú zložku tvoria konceptualizátori, t. j. prostriedky a spôsoby jazykového stvárňovania základných myšlienkových útvarov a pojmov. Sú nimi jednak situačné kategórie, ktoré vyjadrujú umiestnenie objektu v priestore a čase, jednak nominačné kategórie, tradičné gramatické kategórie a všeobecné jazykové kategórie (substančné, procesuálne, kvalitatívne a kvantitatívne). V jazykovom (languovom) podsystéme základnú zložku tvorí lexikálny systém, systém morfému, systém foném a prozodém. V interakčnom podsystéme základnú zložku tvoria výpovedné akty ako ustálené formy vyjadrovania a systém pravidiel uplatňovaný pri formulovaní (štylizovaní) textov (Horecký, 1991). Do prirodzenej orientácie človeka vo svete sa včleňuje aj jeho prirodzená axiologická orientácia. Axiologická kompetencia zodpovedá hodnotiacim dispozíciám, ktoré človek nadobudol

počas socializácie. Termín *prirodzený postoj* (v intenciách A. Schütza) označuje teda postoj človeka, ktorý ako narodený do sociálneho sveta považuje za samozrejme danú tak existenciu všetkých ľudí, ako aj existenciu všetkých prírodných objektov (Hanzel, 2005).

V rámci princípov prirodzenej orientácie vymedzujeme a) princíp optimálnej diferenciacie, b) princíp optimálnej interpretácie a c) princípy prirodzených regularít.

a) Princíp optimálnej diferenciacie sa prejavuje už v typologických a systémových klasifikáciách jednotlivých etnických jazykov. Charakteristickou vlastnosťou jazykových systémov je heterogénnosť jeho prvkov a možnosti konkurenčných aj koexistenčných systematizácií. Koexistenčné systematizácie sa týkajú paralelných systematizácií, ktoré jestvujú súbežne ako ekvivalentné možnosti. Konkurenčné systematizácie sú akoby nezlučiteľné, disjunktné systematizácie, pri ktorých sa jedna systematizácia môže presadiť na úkor druhej. Obe systematizácie zabezpečujú relatívnu stabilitu jazykových systémov. Princíp optimálnej diferenciacie reflektuje diferenciaciu prvkov na úrovni sémantiky, gramatiky aj pragmatiky. K jazykovým výrazom, ktoré majú osobitnú dištinktivnosť, patria: a) *propriá*, ktoré sú motivované spoločenskou závažnosťou istých objektov, resp. spoločenskou prestížou a ktoré sa vyznačujú ideálnym ikonizmom (oproti výrazom založeným na materiálnom ikonizme); b) *frazeologizmy*, ktoré sú motivované „archetypálnou“ závažnosťou životných situácií a vyznačujú sa konštrukčno-sémantickou idiomatickosťou; c) *expresíva*, ktoré sú motivované emocionálnou axiologickou závažnosťou a vyznačujú sa formálnou aj významovou nápadnosťou (oproti nociónálnym výrazom). V princípe optimálnej diferenciacie sa reflektujú aj spôsoby diskurzívnej činnosti človeka – ústna, písomná a elektronická; vecná a umelecká; naratívna, deskriptívna, explikatívna, argumentačná a pod.

b) Princíp optimálnej interpretácie orientuje človeka v jazyku aj v komunikácii na konanie v duchu protointerpretácie. Jazyk je súbor znakov a znak je podľa J. Derridu „to, čo môže byť interpretované“ (op. cit. 1999, s. 413). Jazyk je kolektívny zdroj interpretačných a komunikačných prostriedkov (Dolník, 2008). Do súboru formúl, ktoré navodzujú bezproblémovú interpretáciu vzhľadom na komunikačnú situáciu, patria napr. zdvorilostné formulky a oslovenia. Tá istá veta *Ako sa máš?* vyslovená v rôznych komunikačných situáciách je identickou a zároveň inou, jedinečnou. Je to napokon tým, že každú vetu (repliku) tvorí súhrn faktorov: *vecná dimenzia*, ktorá odráža tému komunikácie, jej vecný obsah; *vzťahová dimenzia*, ktorá predstavuje intersubjektívnu rovinu komunikácie a týka sa kvality vzťahu medzi komunikantmi; *apelová dimenzia*, ktorou je to, čo je zamerané na ovplyvnenie

recipienta; *sebaprezenačná dimenzia*, t. j. to, čo komunikant aj nechceno o sebe prezradza.

V pozadí princípu optimálnej interpretácie sú isté kognitívne jednotky a štruktúry – interpretačné konštrukty, ktoré riadia vnímanie, poznávanie, konanie a správanie (koncepty, schémy, scenáre) a ktoré ovplyvňujú spracúvanie informácií. Súčasťou interpretačného konštruktu komunikačnej situácie je aj model recipienta, ktorý má zásadnú úlohu vo vzťahu k racionálnosti a efektivite rečovej činnosti. Model recipienta je flexibilne uplatňovaný a modifikovaný vzhľadom na individualitu konkrétneho recipienta a anticipáciu jeho reakcií. V tejto modifikačnej schopnosti produktora spočíva jeho rečová „inteligencia“, schopnosť anticipovať reakcie, ale aj uplatňovať svoje komunikačné zámery. Cielene pritom využíva princípy kooperácie, zdvorilosti, resp. irónie, apelatívnu a fatickú funkciu a pod. Formovanie interpretačných konštruktov je predmetom diskurzívneho skúmania osobnosti. Práve diskurzívna psychológia považuje človeka za subjekt, ktorý sa prostredníctvom systému osobných konštruktov snaží pochopiť svet. „Vytváraním osobných konštruktov prisudzujeme udalostiam vlastnú interpretáciu. Prostredníctvom procesu abstrakcie si pre seba konštruujeme význam týchto udalostí“ (Kelly, 1955; cit podľa R. Harré – G. R. Gillett, 2001, s. 154). Podľa koncepcie „konštruktivistického alternatizmu“ akonáhle človek uchopí spôsob konštruovania udalostí, má k dispozícii stratégiu, potrebnú pre adaptívne konanie. Človek si vytvára konštrukty, zamerané na podobnosti a rozdiely medzi objektmi. Ak sa mu podarí vytvoriť si systém vzájomne previazaných konštruktov so širokým rozsahom možností uplatnenia v rozličných situáciách, tak získava predpoklady pre dobrú adaptabilitu vo svete. Podľa koncepcie „konštruktivistického alternatizmu“ základnou ľudskou potrebou je nájsť v živote a v situáciách význam. To znamená, že interpretácia spočíva v uplatňovaní interpretačných konštruktov, a to na jednej strane v ich vytváraní a na druhej strane v ich usúvzťažňovaní a aplikovaní na isté (komunikačné) situácie.

Subjektivita sa vždy spája s intersubjektivitou (*interpersonálnosťou, formálnosťou* v terminológii A. A. Kibrika, 2009; *tenorom* v terminológii M. A. K. Hallidaya, 1978). Intersubjektivita predpokladá zaujatie osobného postoja v interakcii (diskurzívnom konaní), ktorý v realizačnej fáze uplatňuje tak interpretačné postupy ako aj komunikačné princípy. Interpretácia je potom to, čo vnímame z ponuky jazyka. Súvislosť komunikácie a interakcie vidíme v tom, že komunikácia je výsledkom interakcie a pre svoje udržanie si vyžaduje interakciu. Je všeobecne prijaté, že jazyk je podmienkou intelektuálnej interakcie (sietí interakcií) medzi ľuďmi. Rozlíšenie komunikácie a interakcie sa začína uplatňovať aj v interaktívne orientovanej štylistike, v ktorej komunikačný akt

sa považuje za základnú jednotku verbálnej interakcie a text je základnou jednotkou verbálnej komunikácie (porov. Slančová, 2004, s. 18).

c) Princípy prirodzených regularít sa vyznačujú synkretizmom antropocentrických, etnocentrických a egocentrických regularít. Spájajú sa s človekom, ktorý sa niekedy charakterizuje aj ako hľadač vzorov, zásad, pravidiel a noriem. Princípy regularít sú sociálne a zároveň individuálne. Sociálne a etnosignifikatívne v zmysle pôsobnosti, individuálne v zmysle konania a možných konzekvencií. Súbor rozmanitých regularít, ktorými sa bezprostredne riadi konanie ľudí, je súčasťou sociálnej samodeterminácie, celého procesu transformácie a reprodukcie komplexných ľudských sociálnych systémov. Človek vyrastá v komplexe normatívo- spoločenského života. Prirodzené regularity sú získavané skúsenosťami a výchovou najprv ako štandardné pravidlá rodiny. V ich pozadí je systém modalít: povolení (*môžeš*), rozkazov (*musíš*) a zákazov (*nesmieš*). Jazykové kompetencie sa nadobúdajú v procesoch sociálnych interakcií a majú povahu opakovaných konfrontácií a korekcií. Prirodzené regularity sú akoby vžitá a uvedomujeme si ich až v prípadoch, keď niečo prestane fungovať. S princípmi prirodzených regularít súvisí preferovanie takých štruktúr a modelov, ktoré lepšie zodpovedajú princípom prirodzenosti, transparentnosti a štandardnosti. Hovorí sa o jazykových kompetenciách, umožňujúcich nielen poznanie pravidiel a noriem jazyka, ale aj skúsenostne prirodzené a intuitívne aposteriórne jeho používanie. Hovoriaci musí svoju slobodu v prípade tvorby výpovede alebo textu chápať ako *pochoopenie nutnosti*, čo značí, že musí ovládať gramatické pravidlá a pravidlá stavby vety (Findra, 2013, s. 44). Princípy prirodzených regularít sa teda spájajú s človekom ako autorom a realizátorom vzorov, zásad, pravidiel, noriem a zákonov. Oficializáciou sa potvrdzuje aj spoločenská vážnosť, prestížnosť a kolektívna hodnota každého prirodzeného jazyka. Normy jazyka reprezentujú kolektívne správanie, sú súčasťou komplexu štandardizácií a plnia tri funkcie: behaviorálnu, stabilizačnú a organizačnú. Zásady, pravidlá, normy a zákony sú uvedomované ako záväzné a z pohľadu lingvistiky je dôležité to, že sú narativizované. Normatívno-nadosobný charakter jazyka je totiž nevyhnutným predpokladom úspešnej komunikácie.

Orientácia v lexikálnom priestore

V lexikálnom priestore každého prirodzeného jazyka sa na pozadí antropocentrizmu, etnocentrizmu, androcentrizmu a egocentrizmu v rôznej podobe a miere realizujú lexikálne jednotky, ktoré reflektujú človeka. V intenciách princípu prirodzenej orientácie sa zameriame na jazykové výrazy,

ktoré prezentujú akoby preferencie človeka v jazyku a diskurze – *orientátory*. K orientátorom umožňujúcim hovoriacemu spoľahlivú orientáciu v jazykovom priestore, patria: identifikátory; deiktory, lokátory a komentory. Sú to lexikálno-gramatické konfigurácie, ktoré sa podieľajú na konštituovaní „jazyka“ individualít, „jazyka“ deikcie, „jazyka“ lokácie, „jazyka“ miery, „jazyka“ dobra a zla a pod.

Identifikátormi sú predovšetkým onomaziologické triedy verbálnych výrazov, ktoré sa označujú ako substantíva – identifikátory substancií; adjektíva – identifikátory vlastností a stavov; slovesá – identifikátory činností, procesov a stavov; adverbia – identifikátory spôsobu. Slovné druhy sú základom paradigmatickej klasifikácie lexiky a predpokladom jej syntagmatickej (diskurzívnej) organizácie. Zabezpečujú vecnovýznamovú a obsahovo-tematickú identifikáciu jazykového prejavu. Špecifickú skupinu jazykových orientátorov tvoria *propriálne identifikátory*. Ich sémanticko-referenčná charakteristika sa zakladá na konštatovaní, že vlastné mená majú extenzionál ale nemajú intenzionál, ich referencia nespočíva na sémantike, ale na mimojazykových znalostiach hovoriacich. Ich funkciou je individualizovať. Používanie vlastných mien pritom závisí nielen od komunikačnej situácie, ale aj od osobného postoja hovoriaceho. Propria sa onomaziologicky najčastejšie delia na tri druhy: antroponymá (mená osôb), toponymá (zemepisné názvy) a chrématonymá (mená objektov, ktoré vznikli ľudskou činnosťou). Antroponymá môžu označovať reálne (existujúce) indivíduá, biblické indivíduá, fiktívne indivíduá, resp. potenciálne indivíduá (ktoré môžu existovať v budúcnosti).

Deiktory (deiktiká, deiktické orientátory) sú výrazy, ktoré nemajú vymedzenú referenčnú oblasť (majú intenzionál, nemajú extenzionál), a preto vykazujú vysoký stupeň diskurzívnej polysémie. Sú to kontextovo a situačne závislé výrazy, takže možno o nich hovoriť ako o pluricentrickej entite. Môžu sa vťahovať na aktualizované entity danej rečovej situácie, resp. diskurzívnej činnosti alebo na text. Rozlišuje sa preto prvotná a druhotná deixa: prvotná deixa funguje v dialogickom a druhotná v naratívnom režime. Jadro deiktických orientátorov tvoria lexikálne deiktiká; morfológické deiktiká a sociálne deitiká.

Lokátory sú jazykové prostriedky potenciálne slúžiace na vyjadrenie priestorovej a časovej ukotvenosti vo výpovedných aktoch a textoch. Dominantou je hovoriaci. Ako sme už spomínali, v prirodzených jazykoch sa označuje samostatným slovom – *ja*, ktoré má tú vlastnosť, že aktuálne vyčleňuje hovoriaceho od ostatných účastníkov komunikácie a zároveň sa potenciálne vzťahuje na ktoréhokoľvek z nich. Samostatnými slovami sa tiež vyčleňujú priestorové a časové koordináty hovoriaceho: „*ja – tu – teraz*“. Podľa nich sa analogicky určujú koordináty: „*ja – tam – vtedy*“, „*ty – tam – vtedy*“

(Stepanov, 2004, s. 288). V súčasných typologických prácach je priamy účastník výpovedného aktu – hovoriaci a adresát (t. j. 1. a 2. osoba) – označovaný aj ako lokútor (Plungian, 2000, s. 252). Je to tým, že pre uskutočnenie výpovedného aktu je dôležitá lokácia hovoriaceho v priestore (tzv. deiktické centrum) a lokácia v čase (tzv. čas prehovoru). Napriek tomu, že súčasná veda hovorí o štvorrozmernom priestoročasovom kontinuu, ľudská skúsenosť priestor vníma ako trojrozmerný (*hore – dolu, doprava – doľava, dopredu – dozadu*) a čas si uvedomuje ako zvláštnu kvalitu diania.

Komentory sú verbálne výrazy, ktorými človek explicitne prezentuje svoje egoangažované konanie, vyjadruje svoj osobný evaluačný postoj a zároveň za tento postoj intervenuje. Komentory sú teda funkčne vymedzené výrazové prostriedky, ktoré tvoria akýsi preferenčný, hodnotiaci a modálny komentár k obsahu propozícií. Ich vlastnosťou je voľné použitie vo vete (ich elidovaním sa veta spravidla nedeformuje ani sémanticky ani konštrukčne) a vzájomná zameniteľnosť, ktorá súvisí so selekčnou voľnosťou a nie s koločnou reštrikciou (Sokolová, 2003). Pragmatické efekty, ktoré sa nimi dosahujú, sú závislé od kontextu, obsahu propozícií a tých výrazových prostriedkov, ktoré určujú komunikačné funkcie týchto propozícií. Základné komunikačno-pragmatické funkcie komentorov sú: generalizačná – vyjadruje všeobecnú platnosť informácií; expresívna – odráža osobnú zaujatosť autora k informáciám; veritatívna – prezentuje presvedčenie autora o pravdivosti alebo nepravdivosti informácií; evaluačná – predstavuje hodnotiaci postoj autora k informáciám. Komentory predstavujú heterogénnu skupinu výrazov, ktoré spája význam zosilnenia (sú označované tiež ako *upgraders, intensifiers*) alebo význam zoslabenia (bývajú nazývané aj ako *hedges, mitigators, weakeners, softeners, understaters, downtoners, committers, compromisers, hesitators, scope-staters*). V rámci komentorov sa zreteľne vymedzujú apreciátory (lexikálne výrazy, ktoré reflektujú axiologickú orientáciu človeka vo svete a v jazyku) a intenzifikátory (jazykové prostriedky, ktoré vyjadrujú intenzitnú klasifikáciu: primárnu intenzitnú orientáciu a sekundárnu intenzitnú orientáciu).

Orientácia v diskurzívnom priestore výpovedných aktov sa vzťahuje na princíp kooperácie a zároveň toleruje porušovanie jednotlivých pravidiel (maxím). Výpovedný akt je uskutočnenie konkrétnej výpovede, je to konkrétny ťah v jazykovej hre. Verbálna komunikácia je ako jazyková hra, v ktorej komunikanti sú akoby hráči a komunikácia je akoby hra s určenými pravidlami. Jazykové hry majú povahu životných scenárov. Pluralita jazykových hier je pluralitou najrôznejších zámerov, techník a účelov, z ktorých len niektoré sú všeobecne rozšírenejšie a pragmaticky dôležitejšie. Majú pružné inferenčné

pravidlá, ktoré umožňujú ich opakovanosť v čase. Pod jazykovou hrou Ludwig Wittgenstein poníma jazyk ako celok a činnosti, ktoré sú s ním spojené spojené – gestikuláciu, výraz tváre, žmŕknutie, mnohovravné mlčanie... Jazyk podľa Wittgensteina nie je priezračne logickým opisom sveta, ale súborom praktických účelných techník – hier, viazaných obvykle na určitý kontext a hraných podľa pravidiel (jazykové hry sú vždy orientované na určitý praktický cieľ). Opiera sa o znalosti a skúsenosti používateľov (skúsenosť je logicky súdržná a v praxi overená pragmatická koherencia). Napríklad, veta *Zatvorte prosím to okno!* predpokladá, že: (1) medzi hovoriacim a adresátom existuje špecifický vzťah; (2) adresát sa môže s príkazom stotožniť a vykonať ho; (3) adresát má poznatky o existencii konkrétneho okna; (4) v čase prehovoru bolo toto okno otvorené; (5) hovoriaci požaduje jeho zatvorenie a pod. Podmienky (1), (2) a (5) sú záležitosťou nadkódovania (Eco, 2009), podmienky (3) a (4) sú považované za typické sémantické presupozície.

Pre orientáciu v diskurzívnom priestore výpovedných aktov má zásadný význam zaujatie osobných postojov aktérov komunikácie ako jej účastníkov. Osobný postoj vo všeobecnosti vyjadruje vzťah k nejakej hodnote, spôsob hodnotenia a zároveň je produktom hodnotenia. Hodnota je špecificky ľudský fenomén, ktorý má individuálnu, skupinovú, inštitucionálnu, spoločenskú alebo globálnu dimenziu. Integruje znalostné a hodnotové postoje, ktoré sú dôležitou zložkou kompetencie každého komunikanta a predpokladom pre zaujatie osobného postoja. Hodnotový status informácií sa totiž určuje ich smerovacím potenciálom, t. j. potenciálnou schopnosťou evokovať adekvátne rozhodovanie a konanie. Každý postoj má tri komponenty: kognitívny, emotívny a konatívny. Kognitívny postoj vystupuje ako determinant spracovania informácií. Emotívny komponent vzniká ako výsledok významovej analýzy situácie a určuje intenzitu postoja, ktorá môže byť vyjadrená pozíciou na škále postojového kontinua (Nakonečný, 2009, s. 247). Z tohto hľadiska možno v komunikátoch rozlíšiť dva prípady prítomnosti emotívneho elementu: a) komunikát obsahuje prejav emócií; b) komunikát vyvoláva u recipienta emocionálnu reakciu. Konatívny komponent implikuje rys „aktivity“ konateľa, ktorý sa na úrovni diskurzívneho konania premieta do spôsobov verbalizácie. Postoje sú inherentnou súčasťou komunikačných funkcií. Hovorenie ako konanie sa stalo základnou tézou teórie rečových aktov. Rečové akty sú konvencionalizovanou formou konania, ktoré je determinované určitými pravidlami. Spôsob používania jazyka totiž vypovedá o preferenciách a motívoch konania (rozdiel medzi postojom a motívom spočíva v tom, že postoj ovplyvňuje spôsob konania, kým motív je jeho podnetom, príčinou). Postoje sú len relatívne stabilné, utvárajú sa a menia vždy len v určitom kontexte. K zmene postoja dochádza pri kognitívnej disonancii, keď

sa vzťah medzi postojom a faktami stáva protichodným. V kontexte konania a jeho motivácie sa vynára aspekt ilokúcie (*konám, lebo...*), alebo aspekt perlokúcie (*konám, aby...*).

Osobný postoj je v lingvistike rozpracovaný ako *postoj hovoriaceho*, pričom lingvistické teórie sa rôznia podľa prístupu, a to buď z pozícií funkcie alebo výrazu. V slovenskej a českej lingvistickej tradícii je postoj hovoriaceho definovaný najmä z dvoch aspektov: z pozície rečových (výpovedných) aktov a z pozície modality. Podľa toho, či výpovede sú zacielené na adresáta alebo na hovoriaceho, rozlišuje sa intencionálnosť vo vzťahu k adresátovi a intencionálnosť vo vzťahu k hovoriacemu (sebe). Intencionálnosť vo vzťahu k adresátovi je typická pre väčšinu komunikačných funkcií, ako to napokon vyplýva z podstaty a zmyslu komunikácie, t. j. pre asertívnu, direktívnu, interogatívnu, permissívnu a koncesívnu, varovnú a satisfaktívnu komunikačnú funkciu. Intencionálnosť vo vzťahu k hovoriacemu adresát zaznamenáva v komisívnych a deklaratívnych komunikačných funkciách. Z pozície teórie modality sa rozlišujú tri základné typy postojov hovoriaceho voči adresátovi: epistemický, hodnotiaci a preferenčný.

Orientácia v diskurzívnom priestore textov reflektuje vzťahy inklúzie textu < diskurzívnej praxe (*produkcia, distribúcia, konzumpcia*) < sociálnej praxe (*situčná, inštitucionálna, sociálna*). Predchádza jej poznanie módu a kódu komunikácie. Mód je mediátor medzi diskurzom a kódom, rámec kódu, všeobecný spôsob komunikovania. Kód je konkrétnym systémom znakov (vrátane pravidiel ich selekcie a kombinácie) slúžiacich ako nosiče informácie v danom móde. Kultúrne (komunikačné) kompetencie človeka predpokladajú osvojiť si kódy a zorientovať sa v možnostiach ich používania v rámci im nadradených módo (Bočák, 2009). K univerzálnym princípom patrí aj to, že človek neustále vytvára a pretvára kódy. Orientácia v diskurzívnom priestore textov vychádza z rozlíšenia podielu a pomeru faktov a fikcie „prirodzeného“ a „imitovaného“ diskurzu. Predpokladá akoby zorientovanosť percipienta aj recipienta v kategorizácii a realizácii textov. Pre orientáciu v diskurzívnom priestore textov má zásadný význam rozlišovať predovšetkým komunikačnú situáciu (kontext) a následne zónu činností autora a zónu činností recipienta (čitateľa, poslucháča, diváka), t. j. orientátory produkcie textu a orientátory interpretácie textu. Prvým orientátorom pri tvorbe textu je téma. Téma je súčasťou komunikačného zámeru. Produkovanie textu je zámerná, intencná činnosť, ktorou sa chce dosiahnuť istý cieľ. Ideáciu témy autor rozvíja v rôznej miere, v rôznej podobe a rôznymi prostriedkami (verbálnymi, neverbálnymi aj zmiešanými). Autor zároveň rieši proporcionalitu medzi faktovosťou a fikciou. Napríklad, žánre literárnej fikcie neodrážajú skutočný kontext, keďže ich

cieľom je, aby kontext bol vytvorený až v procese čitateľskej recepcie a interpretácie. Poznamenávame, že v lingvistickom ponímaní je kontext akoby verbalizované okolie toho, čo je v preferenčnom poli interpretácie. Interpretácia textu je založená na usúvzťažňovaní jazykových výrazov s jazykovými, textovými a mimotextovými znalosťami. To znamená, že orientátormi pri tvorbe textu je ideácia témy, kompozícia a štylizácia.

Prvým orientátorom pri recepcii textu je jeho forma. Prostredníctvom štylistických prostriedkov a ich tektoniky sa postupe odvíjajú obsahové fragmenty, ktoré vyúsťujú do uchopenia a interpretácie témy. To znamená, že orientátormi pri recepcii textu je forma, štylizácia, kompozícia a téma. S formou komunikátu sa asocjuje predovšetkým žáner.

Žáner sa v lingvistickej tradícii charakterizuje ako istý zovšeobecnený súbor pravidiel (žánrových noriem, štandardizácií), ktorými sa riadi tvorba konkrétnych komunikačných foriem, komunikátov, textov. Ján Findra vymedzuje žáner ako „koncový a prienikový textový model“ (Findra, 2008: 256), Jozef Mistrík ho poníma ako „formálne a obsahovo uzavretú textovú jednotku, ktorá sa vyčleňuje na základe špecifických kompozičných, jazykových a tematických znakov“ (2002, s. 257). Žáner je teda v pozadí kategorizácie aj taxonómie textov. Každý text je akoby konkretizáciou žánru a zároveň odchýlkou od neho. Naše ponímanie žánru je aproximatívne s názorom, že žáner je rekurentná verbálna forma asociačne spätá s rekurentným cieľom alebo rekurentnou aktivitou (Johnstone, 2008).

Identifikovať žáner znamená vždy čítať text tak, že ho približujeme k ostatným textom a najmä k spoločenským konvenciám, ktoré pre istú dobu a istých recipientov predstavujú model pravdepodobnosti. To znamená, že teória žánrov neskúma len vnútorné pravidlá komunikátov, skúma ako sa začleňujú do iných druhov textov a do spoločenského kontextu, ktorý je základnou referenčnou bázou komunikácie ako celku. Žáner je teda vytvorený súborom pravidiel informujúcich o realite, ktorú má text predstavovať a ktoré rozhodujú o stupni pravdepodobnosti kompozície.

Žáner je konvenčne akceptovaný diskurzívny útvar, ktorý je relatívne ustálený, je súčasťou komunikačnej kompetencie (a komunikačnej inteligencie) hovoriacich (etnika, príslušníkov jazykového spoločenstva). Okrem invariantných vlastností, ktoré ho na najvyššom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia relatívne unifikujú, vykazuje aj variantné funkčné, obsahové a formálne špecifiká, ktoré ho v jeho realizačnej podobe nielen diferencujú ale aj špecifikujú. Preto v „množine“ žánrov sú akoby centrálna a periférna pásma. Do centrálnych pásiem patria komunikačné formy, ktoré majú štatút žánrov, keďže sú interiorizované v jazykovom vedomí členov jazykového spoločenstva. Do periférnych pásiem možno zaradiť komunikačné formy,

ktoré sú identifikovateľné v rámci odbornej alebo záujmovej komunity. Ak prechodné pásma (centrálne i periférne) rozlíšime pomocou prefixoidov *medio-* a *semi-*, budeme sa pohybovať akoby po škále: centrálny – mediocentrálny – semicentrálny – semiperiférny – medioperiférny – periférny. Členenie nevyklučuje existenciu ďalších prechodných pásiem i možnosti vytvorenia nových. Má len orientačnú funkciu, ktorá spočíva v posúdení integrovanosti žánru v rámci žánrových systematizácií:

1. centrálné pásmo prezentuje žánrovú diferenciaciu na vyššej rovine abstrakcie, a síce podľa jednotlivých druhov komunikácie: umeleckej (*žánre umeleckej komunikácie*), vecnej (*žánre vecnej komunikácie*), mediálnej (*žánre mediálnej komunikácie*), vedeckej (*žánre vedeckej komunikácie*), administratívnej (*žánre administratívnej komunikácie*), náboženskej (*žánre náboženskej komunikácie*), súkromnej (*žánre súkromnej komunikácie*) a pod.;
2. mediocentrálne pásmo zachytáva žánrovú diferenciaciu v rámci jednotlivých druhov komunikácie; ide o súbor viac alebo menej autonómnych žánrov, ktoré sú typické pre daný, resp. dané druhy komunikácie a ktoré sú identifikovateľné príslušníkmi jazykového spoločenstva;
3. semicentrálne pásmo sa asocuje s vnútrožánrovou diferenciáciou, ktorá sa u príslušníkov jazykového spoločenstva realizuje na základe empirického poznania a praktických skúseností;
4. semiperiférne pásmo sa asocuje s konkrétnymi diferenciaciami vo vnútri žánrov, ktoré je identifikované v rámci odbornej komunity;
5. medioperiférne pásmo pokrýva detailnejšiu (neraz autorskú) špecifikáciu;
6. periférne pásmo je otvorené pre individuálne interpretácie a inovácie toho-ktorého konkrétneho (sub)žánru.

Taxonómia žánrov reflektuje žáner ako dynamický a historický fenomén. Je to tým, že „etablované“ žánre sa vnútorne ďalej diferencujú, multimedializujú (kreolizujú), multinacionalizujú a inovujú. Dekonstrukcia žánrovej schémy (modelu) sa realizuje nielen narušením noriem, ale zároveň aj prostredníctvom zachovania istých stôp už jestvujúcich štruktúr, vpísaných do nového formátu. Je to tým, že nejde o negovanie štruktúry, ale skôr o „znovučítanie“, „preverovanie“ istých pojmov a postupov, zdanlivo stabilných a nemenných prvkov samej štruktúry. Umberto Eco v tejto súvislosti optimisticky poznamenáva, že „v dejinách kultúry sa ešte nikdy nestalo, aby nové celkom zabilo staré“ (Eco, 2000, s. 123).

Ďalším orientátorom v diskurzívnom priestore textu je štýl. Je to spôsob, ktorým je realizovaný komunikát a jeho kognitívnu dominantou je koncept *ako*. Štýl je zmysluplné, intencionálne správanie, čiže konanie. V kontexte konania sa vynára problematika jeho motivácie, a to z aspektu ilokúcie alebo

perlokúcie. Vo vzťahu k štýlu možno evidovať tri jeho vymedzenia: funkčno-selektívne, semioticko-komunikačné a pragmatické. Pragmatické chápanie štýlu predstavuje koncepciu štýlu, ktorá bola inšpirovaná teóriou rečových aktov. Štýl je určený tým, ako sa realizujú rečové akty produkované s úmyslom dosiahnuť istý účinok. Štýl sú spôsoby realizácie istej činnosti, porov. štýl chôdze, štýl plávania, štýl obliekania, ale aj jazykový štýl. Východiskovými pojmami sú stylistická štruktúra komunikátu a stylistické funkcie. Stylistické funkcie zahŕňajú stylistický zmysel, ktorý sa pripisuje stylistickej štruktúre, a účinok štýlu, t. j. účinok stylistického zmyslu sprostredkovaného stylistickou štruktúrou. Štýl je sociálne relevantný spôsob vykonania činnosti. Činnosť istého typu sa môže realizovať rozličnými spôsobmi, spôsoby realizácie majú sociálny význam, zmysel. Stylistické možnosti realizácie činnosti sú viazané na isté sociálne situačné typy a prispievajú k stvárneniu sociálnych situácií (Sanding, 1986; Dolník, 2012). Výsledkom komunikačnej činnosti je komunikát a jej intencným následkom je jeho účinok. Stylistická analýza sa zameriava na rekonštrukciu zmyslu, ktorý komunikanti konštituuju v interakcii. Porozumenie komunikátu sa spája s poznaním diverzifikačného potenciálu jazykových štruktúr, komunikačných foriem a interpretačných schém ako aj v pochopení zmyslu týchto realizácií. V centre záujmu je komunikát, ktorý ako kultúrny jav má štandardizačný a individualizačný aspekt. Výraz štandardizácia je deskriptívno-sémanticky zhodný s výrazom konvencionalizácia, ale odlišuje sa od neho tým, že vyjadruje normatívny a evaluačný komponent. Štandardizačný aspekt komunikátov zahŕňa interpretačné formy, ktoré sú prezentované: permanentne reprodukovanými jazykovými štruktúrami, tradovanými komunikačnými formami, rečovými deskripciami. Individuálny aspekt komunikátov je prezentovaný individuálnym štýlom. Výrazným prejavom procesov individualizácie je individuálny štýl komunikátu, s ktorým je späté jedinečné vnímanie sveta, jeho kognitívne spracovanie alebo osobitný axiologický prístup k nemu. Individuálny aspekt komunikátov zahŕňa teda expresivizačné jedinečnosti a individuálne reakcie na to, čo behaviorálne ponúkajú jazykové štruktúry, komunikačné formy a interpretačné schémy ako kolektívna stimulačná báza, ako aj svojské využitie interpretačnej ponuky zobrazovaného sveta (Dolník, 2012, s. 317 – 319). Individuálny aspekt prezentovaný individuálnym štýlom sa prirodzene najviac prejavuje v lyrike. Ako konštatuje V. Šabík, moderná poézia sa viac koncentruje na techniku výpovede než na obsah, témy, motívy, keďže vrchol diela, jeho účinku je v spôsobe spracovania. Umelecké energie sa takmer celkom koncentrujú do štýlu. Štýl je vyvrcholením jazyka. Inkongruencia medzi znakom a označovaným je zákon modernej lyriky. Moderná báseň nechce prijať objektívny svet ako svoj lebo by ohrozil dominantu jej štýlu. Torzá reálneho sveta, ktoré používa, jej

slúžia iba ako funkcie obrazotvornosti. Predpokladom „čistej poézie“ je oslobodenie básne od vecí a tém, lebo len tak sa môže prejavíť kreativita jazyka (Šabík, 2003). V lingvistickej štylistike sa v ostatných rokoch vyčleňujú oproti štýlu individuálnemu (personálnemu) štýly interindividuálne a intersubjektívne, označované aj ako skupinové, do ktorých sa zaraďujú štýly: vzdelanostné, záujmové a profesné; mužský a ženský štýl; vekové štýly – detský, adolescentný (teenegerský), adultný a starecký.

Problematiku štýlu vidíme, podobne ako žánru, ako problematiku viacúrovňových systematizácií. Rozlišujeme:

- a) makróúroveň, ktorá prezentuje štýlovú diferenciaciu podľa jednotlivých druhov komunikácie: umeleckej (*umelecký štýl*), vecnej (*hovorový štýl*), publicistickej (*publicistický štýl*), vedeckej (*náučný štýl*), administratívnej (*administratívny štýl*), náboženskej (*náboženský štýl*) a pod.;
- b) mezoúroveň, t. j. štýlová diferenciacia v rámci jednotlivých druhov komunikácie a interpersonálnych vzťahov, ktoré rezultujú v súbore viac alebo menej autonómnych štýlov a ktoré primárne alebo sekundárne uplatňujú v jednotlivých druhoch komunikácie, porov. *prozaický, esejistický, receptový, ironický, reklamný*, ale aj *detský, tínedžerský, mužský, ženský* a iné;
- c) mikróúroveň, ktorá sa asociuje so štýlovou diferenciáciou jazyka jednotlivcov, napr. *štýl Puškina, štýl Horeckého* a pod.

Keďže postoj autora sa v súvislosti s uplatňovaním princípu optimálnej diferencie spája aj s prejavmi dôvtipu, s tzv. „hrou so zmyslom“, vzniká priestor aj pre *narážku*, ako latentne, implicitne vyjadrený zmysel, pre *iróniu*, humorne, láskavo prevrátený zmysel, *absurditu* ako oslabený alebo absentujúci zmysel a pod. Orientátormi sú tu nielen prostriedky verbalizácie autorských intencií, ktoré sú v diskurzívnom priestore výpovedných aktov a textov recipientsky identifikovateľné, ale najmä znalosti (jazyka a sveta) oboch komunikantov.

LITERATÚRA

- ALEFIRENKO, N. F.: *Formation and Development of Discourse Linguistic Theory*. In: XLinguae: European Scientific Language Journal, 2014, vol. 7, n. 2, p. 32 – 44. ISSN 1337-8384.
- АПРЕСЯН, Ю. Д.: *Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира*. In: Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Языки русской культуры, 1995, с. 272 – 298. ISBN 5-88766-045-7.
- BOČÁK, M.: *Diskurz: neurčitá cesta kulturních, mediálních a komunikačních študií do centra svojho záujmu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, s. 117 – 146. ISSN 1804-0365.

- DERRIDA, J.: *Gramatológia*. Bratislava: Archa, 1999. 314 s. ISBN 80-7115-138-6.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná lingvistika: sémantika a pragmatika*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 1998. 161 s. ISBN 80-223-0634-7.
- DOLNÍK, J.: *Základy lingvistiky*. Bratislava: STIMUL, 1999. 228 s. ISBN 80-85697-95-5.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Druhé, doplnené a upravené vydanie. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2013. 432 s. ISBN 978-80-224-1078-6.
- DOLNÍK, J.: *Sila jazyka*. Bratislava: KALLIGRAM, 2012. 366 s. ISBN 978-80-8101-657-8.
- ECO, U.: *Meze interpretace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 2009. 330 s. ISBN 978-80-246-0740-5.
- FINDRA, J.: *Problém polemiky. (Na okraj lingvistických polemík)*. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave, 2008, s. 256 – 266. ISBN 978-80-224-1026-7.
- FINDRA, J.: *Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania*. Bratislava: Vydavateľstvo Osveta, 2013. ISBN 978-80-8063-385-1.
- HALLIDAY, M. A. K.: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold, 1978. 256 p. ISBN 0-7131-6259-7.
- HANZEL, I.: *Alfred Schütz – konštitúcia sociálneho sveta zmyslu-plným ľudským konaním*. In: Zákon, explanácia a interpretácia v spoločenských vedách. Ed. Václav Černík, Jozef Viceník. Bratislava: Iris, 2005, s. 239 – 267. ISBN 80-89238-01-7.
- HARRÉ, R. – GILLET, G. R.: *Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava: IRIS, 2001. 212 s. ISBN 80-89018-08-4.
- HORECKÝ, J.: *Jazykové vedomie*. In: Jazykovedný časopis, 1991, 42, 2, s. 81 – 88.
- JOHNSTONE, B.: *Discourse Analysis*. 2-nd edition. Oxford: Blackwell Publishing, 2008. 292 p. ISBN 978-4051-4427-8.
- КИБРИК, А. А.: *Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов*. In: Вопросы языкознания, 2009, 2, с. 3 – 21. ISSN 0373-658X.
- КОРИНА, Н. Б.: *К вопросу о национально-специфичных когнитивных доминантах языковой картины мира*. In: Категоризация действительности в языке и культуре: международный сборник научных трудов по лингвокультурологии. Самара: Самарская гуманитарная академия, 2012, с. 5 – 9. ISBN 978-5-98996-117-7.
- KOŘENSKÝ, J.: *Člověk – řeč – poznání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2004. 114 s. ISBN 80-244-0791-4.
- KRUPA, V.: *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980. 168 s. Bez ISBN.
- MIKO, F.: *Aspekty literárneho textu*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre. 1989. 206 s. ISBN 80-85183-00-5.
- MISTRÍK, J.: *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 2002. 294 s. ISBN 80-08-02704-5.
- NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. Vydání druhé, rozšířené a přepracované. Praha: Academia, 2009. 498 s. ISBN 978-80-200-1679-9.

- НОРМАН, Б. Ю.: *Грамматика говорящего. От замысла к высказыванию*. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010. 228 с. ISBN 978-5-397-01662-9.
- PLESNÍK, Ľ. a kol.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 2008. 472 s. ISBN 978-80-8094-350-9.
- ПЛУНГЯН, В. А.: *Общая морфология. Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 384 с. ISBN 5-8360-0142-1.
- RÉDEY, Z.: *Morfológia poézie v recepcii. (Od syntaktiky k pragmatike)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta humanitných vied. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 1997. 78 s. ISBN 80-8050-147-5.
- SANDIG, B.: *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1986. 368 S. ISBN 3-11-004185-5.
- SLANČOVÁ, D.: *Vymedzenie predmetu štylistiky*. In: Slovo o slove [8]. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2004, s. 17 – 23. ISBN 80-903339-2-3.
- SOKOLOVÁ, J.: *Sémantika kvalifikačných adjektív*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta, 2003. 102 s. ISBN 80-8050-575-6.
- SOKOLOVÁ, J.: *Tri aspekty verbálneho textu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta, 2012. 144 s. SBN 978-80-558-0156-8.
- СТЕПАНОВ, Ю. С.: *Константы: Словарь русской культуры*. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Академический Проект, 2004. 992 с. ISBN 5-8291-0388-5.
- ŠABÍK, V.: *Diskurzy o estetike*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2003. 646 s. ISBN 80-8061-105-X.

СПЕЦЫФІКА ЎСТОЙЛІВЫХ ПАРАЎНАННЯЎ У МІЖМОЎНЫМ СУПАСТАЎЛЕННІ¹

Наталля Корына

SPECIFIC FEATURES OF THE PHRASEOLOGICAL COMPARISONS IN CONTRASTIVE ANALYSIS

Abstract: The article discusses the ethno-cultural and typological features of phraseological comparisons in Slavic languages. This contrastive view is based on Western and Eastern Slavic Languages with examples from English, German and Greek. The author offers a cognitive view on the phraseological comparisons taking into account their role in the linguistic categorization of reality and using basic terms from the corpus grammar, mainly the *presumption* as a self-evident presupposition, and the *assertion* as a speaker's expression that need to be emphasized.

Keywords: phraseological comparison, cognitive linguistics, text, presupposition, assertion, Slavic languages.

Уводзіны

Арыгінальнасць, адметнасць любой мовы вельмі ярка праяўляецца ў яе фразеалогіі, асабліва ў крылатых словах і народных параўнаннях (Бугаёў, 2004), якія надаюць мове непаўторны каларыт. Яны ўзбагачаюць мову дзякуючы сваёй здольнасці трапна і вобразна выяўляць сутнасць самых разнастайных з'яў. Гэта ж і адна з прычын, чаму вобразныя выслоўі часта набываюць характар прэцэдэнтных адзінак (тэрмін Ю. Караулава): яны з'яўляюцца адметным знакам нацыянальнай культуры. Фразеалогія разам з малымі жанрамі фальклору – прыказкамі і прымаўкамі – адлюстроўвае назапашаны народам жыццёвы, культурны і гістарычны вопыт у форме вобразных і афарыстычных выслоўяў, надае яму ёмістую, канцэнтраваную і надзвычай яркую форму.

Крыніцы вобразных моўных адзінак

Асноўнай крыніцай для ўзнiкнення вобразных моўных адзінак з'яўляецца перанос якасцей прадметаў, істот ці з'яў на іншыя аб'екты на аснове

---

¹ Даследаванне выканана ў рамках праекту VEGA 1/0243/15 Text a textová lingvistika v interdisciplinárnych a intermediálnych súvislostiach на кафедры русістыкі Філасофскага факультэта Універсітэта імя Канстанціна Філасафа (Нітра, Славакія).

падабенства або пэўнай знешняй ці ўнутранай сувязі (метафарычны і метанімічны перанос), які грунтуецца на фізічным вопыце чалавека. Таму, натуральна, гэтыя адзінкі могуць мець універсальны, агульначалавечы характар і адлюстроўваць з’явы, тыповыя для чалавека як біялагічнага віду і для чалавечага грамадства ў цэлым (універсальныя каштоўнасці, асаблівасці паводзін і г. д.), а могуць набываць індывідуальны характар і адлюстроўваць з’явы, тыповыя толькі для адной культуры і нават для канкрэтнага рэгіёну. Прычым універсальныя і індывідуальныя рысы могуць праяўляцца як на фармальным, так і на семантычным узроўнях. Напрыклад, семантычна ўніверсальнае выслоўе са значэннем ‘браць з сабою нешта, чаго шмат у месцы, куды чалавек збіраецца; дарэмна рабіць нешта’ набывае ў розных мовах індывідуальную форму, непасрэдна звязаную з культурна-гістарычнай і геаграфічнай спецыфікай: у славацкай мове гэта *ліць ваду ў Дунай*², у чэшскай *насіць/вазіць дрывы ў лес*, у польскай *прывезці/прывезці лёд у Антарктыду*, у рускай *ехаць у Тулу са сваім самаварам* і г. д. Цікава і тое, што сярод варыянтаў аднаго і таго ж выслоўя таксама можна выдзеліць адзінкі больш агульнага і прыватнага характару: так, вышэйпрыведзеная фразема толькі ў чэшскай і славацкай мовах мае варыянт, які паходзіць з грэчаскай міфалогіі (чэш. *nosit sovy do Atén*, славац. *nosit sovy do Atén*), а іншы яе варыянт *насіць (вазіць) дрывы ў лес* сустракаецца ў цэлым шэрагу славянскіх моў – акрамя чэшскай (*nosit/vozit dříví do lesa*), ён вядомы ў славацкай (*nosit drevo do lesa*) і польскай (*nosić drewno do lasa*) мовах з тым жа значэннем. Аднак славацкі варыянт *liať vodu do Dunaja (ліць ваду ў Дунай)* не пашыраны ў іншых заходне- і ўсходнеславянскіх мовах, таму што ў ім прысутнічае геаграфічная рэалія, не настолькі рэлевантная для народаў, жыццё якіх не звязана з Дунаем непасрэдна (геаграфічна). Хаця ў агульнаславянскі перыяд Дунай адыгрываў вялікую ролю ў жыцці славянскіх плямёнаў, у выніку чаго ён прысутнічае ў фальклору ўсіх славянскіх народаў незалежна ад іх сучаснай геаграфічнай лакалізацыі (параўн. Славянские древности 1995 – 2012), у частотнай фразеалогіі “недунайскіх” славян на сучасным этапе назва гэтай ракі практычна не сустракаецца. Цікавы і прыведзены польскі варыянт *zanieść lód do Antarktydy (прывесці лёд у Антарктыду)*. Ён ускосна пацвярджае, што палякі адносяцца да народаў-падарожнікаў, якія не замыкаюцца на ўласнай краіне, а актыўна спазнаюць свет. Назіранні над

---

² У пералічэнні выслоўі даюцца ў перакладзе на беларускую мову з мэтай паказаць адрозненні ў лексічных кампанентах і не загрувашчаць тэкст каментарыямі; пры далейшым разглядзе ўсе фразеалагічныя адзінкі будуць прыводзіцца ў арыгінале з перакладам.

паводзінамі прадстаўнікоў розных народаў паказваюць, што народам, якія маюць выхад да мора, уласцівыя лёгкасць перамяшчэння на вялікія адлегласці і пэўная шырыня кругагляду (напр., палякі і рускія), у той час як народы ўнутрыкантынентальнай лакалізацыі схільныя да пэўнай абмежаванасці і нежадання пакідаць родныя мясціны (напр., беларусы і славакі), прычым чым меншую тэрыторыю займае кантынентальны народ, тым выразней у яго праявы гэтай своеасаблівай “агорафобіі” (параўн. Алефиренка – Корына, 2011). У фразеалагічнай спадчыне народаў гэта ўскосна праяўляецца ў рэгіянальнай дэталізацыі фразеалагічных адзінак (ФА): у агульнанацыянальных фразеалагічных слоўніках “малых” народаў часцей сустракаюцца рэгіянальныя ФА, якія змяшчаюць назвы вёсак і ўказанні на лакальныя падзеі і асоб лакальнага значэння: напр., бел. *І ў Дзісне пан цісне*³; *Розуму на кірмашы не купіш і ў Слаўкаўшчыне*⁴ *не знойдзеш*; – *Дзе некла?* – *А ў Альбрэстава*⁵; *Не проста пані, а пані Стоцкая*⁶; славац. *Je tam ľudí ako na radvanskom jarmoku*; *Na Dorotu pôjdu si vtáčiky do Krupiny pištalky kupovať*, а таксама адзінкі з указаннем рэгіянальнай прыналежнасці: *dlhý ako cesta do Pešti (Orava)*, *krivý ako chodník na Rozbehy* (okres Malacky), *stratiť sa ako Hatiačka* (okres Dolný Kubín)⁷ і г. д. (Habovštiaková – Krošláková, 1996, s. 18). Для параўнання: у фразеалагічных слоўніках рускай мовы ў структуры ФА сустракаюцца пераважна назвы гістарычна вядомых гарадоў і знакамітых асоб агульнанацыянальнага значэння: *Москва не сразу строилась*; *ехать в Тулу со своим самоваром*; *(погореть) как швед под Полтавой* і інш. Тое ж і ў нямецкай мове: *in der großen Seestadt Leipzig* (літар. “у вялікім марскім горадзе Лейпцыгу” – іранічны намёк на тое, што ў Лейпцыгу няма ніякага мора); *aussehen wie der Junge von Meissen* ‘выглядаць як дурань’ (літар. “выглядаць як юнак з Мейсену”) і інш. (Шклярэв – Эккерт – Энгельке, 1977).

Сярод крыніц вобразных выслоўяў значнае месца займае літаратура, многія трапныя выразы з якой паступова “адасабляліся” ад тэксту

³ Усе прыведзеныя ў даным шэрагу беларускія ФА і каментарыі да іх падаюцца паводле зборніка Ф. М. Янкоўскага “Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы” (Янкоўскі, 2004).

⁴ Слаўкаўшчына – вялікая і багатая пушча на поўдні Беларусі (Глускі і Любанскі раёны).

⁵ Альбрэстава – езуіцкі маёнтак, дзе былі нясцерпна жорсткія ўмовы жыцця і працы для сялян.

⁶ Стоцкая – вельмі жорсткая мазырская пані, пакаранняў якой надта баяліся (гл. крыніцы з гісторыі Беларусі).

⁷ Пераклад: доўгі як дарога ў Пешт (рэгіён Орава), крывы як сцежка на Розбегі (раён Малацкі), згубіцца як Гацячка (раён Долны Кубін).

і з цягам часу фалькларызаваліся, а пачынаючы з ХХ ст. – таксама кіно, папулярныя песні і сродкі масавай інфармацыі. У беларускай літаратуры гэта крылатыя словы з п'ес В. Дуніна-Марцінкевіча, твораў Янкі Купалы і Якуба Коласа, паэзіі Аркадзя Куляшова, Ніла Гілевіча і многіх іншых выдатных паэтаў і пісьменнікаў. Аднымі з найбольш вядомых з'яўляюцца афарыстычныя выслоўі з баек Кандрата Крапівы, напр.: *Каб сонца заслانیць, вушэй асліных мала; Да славы прагныя, ды вузкія ў плячах; Кіраваць то ты кіруй, ды не вельмі тузай* і інш. (параўн. Суднік, 2004). І гэтым літаратурным крыніцы фразеалогіі далёка не вычэрпваюцца.

Устойлівыя параўнанні і іх этнакультурная адметнасць

З лінгвакультуралагічнага і лінгвакагнітыўнага поглядаў адной з найцікавейшых сфер фразеалогіі з'яўляюцца ўстойлівыя параўнанні, паколькі яны найбольш ярка адлюстроўваюць моўную катэгарызацыю рэчаіснасці, паказваюць, што для данага народа з'яўляецца натуральным, а што не, на якія ўзоры абапіраюцца людзі ў сваім жыцці і паводзінах і якія каштоўнасці прызнаюць. Для апісання семантычных асаблівасцей устойлівых параўнанняў мы будзем карыстацца паняццямі “прэзумпцыя” і “асерцыя”, якія ўжываюцца ў расійскай лінгвістыцы як інструмент семантычнага аналізу (гл., у прыватнасці, сайт рускай корпуснай граматыкі <http://rusgram.ru/Презумпция>, дзе даюцца і спасылкі на адпаведную літаратуру). *Прэзумпцыя* – семантычны кампанент, які падразумяваецца і не выражаны экспліцытна, тое, што “само сабою разумеецца”, у процівагу да *асерцыі* – таго, што сцвярджаецца (Падучева, 1985; Зализняк – Левонтина – Шмелёв, 2012). Можна сказаць, што менавіта ўстойлівыя параўнанні найлепш адлюстроўваюць прэзумпцыі таго ці іншага народа, гэта значыць, такія “ўяўленні аб свеце, якія пры стандартным выкарыстанні дадзенай адзінкі не трапляюць у асертыўны кампанент выказвання і звычайна праходзяць па-за ўвагай удзельнікаў камунікацыі (прэсупазіцыі, канатацыі, фонавыя кампаненты значэння)” (Шмелёв, 2012, с. 642, пераклад Н. К.). Прэзумпцыйныя параўнанні зыходзяць з прыярытэтнай уласцівасці аб'екту параўнання, якая з'яўляецца найбольш тыповай і распаўсюджанай у той ці іншай лінгвакультуры. У культурах падобнага тыпу прыярытэтнымі могуць быць адны і тыя ж уласцівасці (параўн. Корнилов, 2003). Напрыклад, пры параўнанні чалавека з пчалой у большасці еўрапейскіх народаў прэзумпцыйнай з'яўляецца такая яе ўласцівасць, як працавітасць (бел. *руплівы як пчала; гаспадыня як пчолачка; узяцца за работу як пчолы ў цёплы дзень; славац. je pracovitý ako včelička*,

je pilný ako (tá) včelička і інш.), а не здольнасць балюча жаліць ці групавацца ў рой. Менавіта прэзюмпцыйныя ўласцівасці прадметаў і з’яў, як правіла, праяўляюцца ў найбольш устойлівых, частотных асацыяцыях на слоўныя стымулы, на што даўно звярнула ўвагу псіхалінгвістыка (параўн. Норман, 2014). Уласцівасці ж, якія выступаюць індывідуальна і не адпавядаюць агульнапрынятым тыповым схемам, належаць да сферы асерцый, гэта значыць, цверджанняў гаворачага суб’екту – выражэння асабістага стаўлення да прадмета ці сітуацыі, яго ацэнкі. Погляд на канцэптуалізацыю рэчаіснасці ў аспекце прэзюмпцый і асерцый прымяняе і т. зв. новамаскоўская школа канцэптуальнага аналізу (Зализняк – Левонтина – Шмелёв, 2012), аднак гэтыя даследаванні арыентаваныя пераважна на адну (рускую) мову з выкарыстаннем асобных прыкладаў з заходнееўрапейскіх моў. У нашым артыкуле робіцца спроба, зыходзячы з матэрыялу беларускай мовы, пашырыць сферу разгляду на іншыя славянскія мовы.

У свядомасці чалавека рэчаіснасць адлюстроўваецца праз выяўленне рысаў падабенства паміж вядомым і невядомым, праз прыпадабенне абстрактнага да канкрэтнага, пачуццёвага да рэчывага. “Вобразы параўнанняў паходзяць з самых пашыраных і традыцыйных сфераў жыцця і дзейнасці чалавека” (Валодзіна, 2011, с. 3), менавіта таму яны змяшчаюць базавы набор лінгвакагнітыўных прэзюмпцый – найбольш тыповых рысаў жывых істот, прадметаў і з’яў, замацаваных у мове рознымі спосабамі намінацыі. У параўнаннях адбываецца “бачнасць”, канкрэтнасць вобразнага мыслення – адзін яскравы вобраз часта дае нашмат лепшае і дэталёвае ўяўленне аб прадмеце гаворкі, чым яго падробнае і часам грувасткае апісанне. Каштоўнасць параўнання ў тым, што яно адначасова з’яўляецца лаканічным, ёмістым і вобразным. Гэта дазваляе яму не толькі дакладна выразіць погляд, меркаванне ці ўражанне гаворачага суб’екта, але і эканамізаваць працэс гаварэння.

Звычайна параўнанні складаюцца з дзвюх частак: першая называе аб’ект або паняцце, якое параўноўваецца, а другая змяшчае само параўнанне. Паміж сабою гэтыя часткі звязаны, як правіла, злучнікамі. Вельмі трапна і вобразна прадставіў структуру параўнанняў М. Я. Грынблат: “Зрокава структура параўнання ўяўляецца нам падобнай на цэп, даўнюю сялянскую прыладу малацьбы, дзе цапільна – гэта як бы першая частка параўнання, біч – другая частка, а гужык – злучнік” (Грынблат, 1979, с. 21).

У сістэме параўнанняў увасобілася ўсё духоўнае жыццё чалавека. У комплексе з грамадска-культурным фонам яны з’яўляюцца элементамі мыслення (Wysoczański, 2006, с. 13). Спосаб бачання свету праз моўныя вобразы, зафіксаваныя ў параўнаннях, заўсёды глыбока нацыянальны, у гэтым праяўляецца лінгваспецыфічнасць і індывідуальнасць

параўнанняў. Аднак ён грунтуецца на агульначалавечых асновах – як логіка-псіхалагічных, так і ўласна лінгвістычных (Валодзіна, 2011). Таму ў фразеалагічным фондзе розных моў можна сустрэць семантычна тоесныя адзінкі з падобнай граматычнай структурай, якія розняцца лексічнымі кампанентамі. Так, вышэйпрыведзеныя міжславянскія фразеалагічныя паралелі са значэннем ‘браць з сабою нешта, чаго шмат у месцы, куды чалавек збіраецца; дарэмна рабіць нешта’ маюць агульную семантыку, і хаця лексічныя кампаненты ў іх адрозныя, пераважная большасць мае ідэнтычную граматычную структуру:

$$V + N_{Acc} + Prep + N_{Gen'}$$

дзе V – дзеяслоў (дзеянне), N_{Acc} – назоўнік у вінавальным склоне (аб’ект дзеяння), $Prep$ – прыназоўнік (выражае кірунак да аб’екта), а $N_{Gen'}$ – назоўнік у родным склоне (аб’ект накіравання): славац. *liať vodu do Dunaja*, польск. *zanieść lód do Antarktydy*, чэш. *voztit dříví do lesa* і інш.

Падобная сітуацыя назіраецца і ў сферы ўстойлівых параўнанняў. Пры супастаўленні розных славянскіх моў можна выдзеліць у іх агульныя ўстойлівыя параўнанні з падобнай фармальнай структурай і ідэнтычнай семантыкай пры мінімальнай адрознасці лексічных кампанентаў – напрыклад, бел. *абабраць, як лінку*, рус. *ободрать как линку*, укр. *обібрати як лінку*, славац. *oškľbať ako lipu* (блізкі варыянт *otrhaný ako lipa* “абадраны як ліпа”) з агульным значэннем ‘абабраць начыста, забраць усё’. Абавязковы прыфразеалагічны дзеяслоў *абадраць* (ці сінанімічны яму) сумяшчае ў сабе два значэнні: ‘рабаваць, адбіраць усё’ і ‘здзіраць верхні слой’, што звязана з традыцыйным выкарыстаннем у гаспадарцы ліпавага лыка, якое вельмі чыста і гладка абдзіралася і выкарыстоўвалася для пляцення лапцей і выраблення посуду (Лепешаў, 1981, с. 156). І. Я. Лепешаў даводзіць, што гэты параўнальны зварот агульны для ўсіх усходнеславянскіх моў (тамсама), аднак, як мы бачым, ён прысутнічае і ў славацкай мове, а У. Высачаньскі сцвярджае, што прыведзенае параўнанне з’яўляецца агульнавядомым у славянскіх мовах (Wysoczański, 2006). Такія параўнанні можна лічыць у пэўнай ступені ўніверсальнымі незалежна ад таго, якім чынам яны ўзніклі: развіліся з агульнай асновы, утварыліся ў розных славянскіх мовах паралельна ці былі запазычаныя ў славянскія мовы з агульнай іншамоўнай крыніцы, у прыватнасці, з Бібліі ці антычнай міфалогіі. Напр., параўнанне біблейскага паходжання (*чакаць*) як *манны нябеснай* ‘(чакаць) з нецярпеннем’ з’яўляецца агульным для ўсіх усходнеславянскіх, польскай і чэшскай моў (Лепешаў, 1981, с. 156).

Аналагічным універсальным параўнаннем з’яўляецца (*глядзець*) як *баран на новыя вароты* ‘тупа, са здзіўленнем, разгублена’, у якім

міжмоўныя супастаўленні выяўляюць розныя анімалістычныя кампаненты (назвы жывёл) пры поўнай граматычнай і семантычнай тоеснасці ФА ў цэлым: ням. *wie die Kuh vorm neuen Tor* (“як карова на новыя вароты”), англ. *(look) like a cow looking at a new gate* (“як карова, што глядзіць на новыя вароты”), рус. *как баран на новые ворота*, бел. *як баран на новыя вароты*, укр. *як баран на нові ворота*, славац. *(hľadí) ani tele na nové vráta* (“як цяля на новыя вароты”), польск. *(patrzeć) jak cielę na malowane (nowe) wrota* (“як цяля на маляваныя (новыя) вароты”), чэш. *jako tele na nová vrata* (“як цяля на новыя вароты”). Тут назіраецца пэўная еднасць: у дзвюх германскіх мовах фігуруе *карова*, ва ўсходнеславянскіх параўнаннях выступае *баран*, а ў заходнеславянскіх – *цяля*. Вядома, гэтым варыянтам прыведзенага параўнання не вычэрпваюцца (напр., у чэшскай мове ёсць сінонім *koukat jak[o] husa do flašky* (“глядзець, як гусыня ў бутэльку”), а ў рускай – баран можа глядзець не толькі на новыя вароты, але і на гумно ці на ваду), аднак нашай задачай было прадэманстраваць структурна-семантычную тоеснасць прыведзеных параўнанняў, якія адрозніваюцца лексічнымі кампанентам – назвай жывёлы.

Іншы тып прадстаўляюць сабой устойлівыя параўнанні, якія з’яўляюцца структурна і фармальна ідэнтычнымі, аднак маюць розныя дамінантныя семы ў выніку адрознення прэзумпцый, на якіх гэтыя параўнанні асноўваюцца. Напрыклад, калі чалавек параўноўваецца са свіннёй, ва ўсходнеславянскіх мовах прэзумпцыйнай з’яўляецца такая яе ўласцівасць, як неахайнасць (бел. *брудны як свіння*, рус. *пьян как свинья* і інш.). У параўнанні практычна не прысутнічае сема подласці, якая ў сувязі з гэтай жывёлай выступае толькі ўскосна (параўн. рус. *подложить свинью* ‘зрабіць подласць (наўмысна)’, *поступить по-свински* ‘паводзіць сябе непрыгожа, подла’, дзе свіння не з’яўляецца суб’ектам такіх паводзін). Калі беларус гаворыць пра каго-небудзь, што гэты чалавек *паводзіў сябе як свіння*, маецца на ўвазе неахайнасць, нявыхаванасць, адсутнасць добрых манераў (напрыклад, некультурна еў, не стрымліваў фізіялагічных праяваў, напіўся і г. д.). А ў славацкай (і чэшскай) мове, наадварот, пры параўнанні чалавека са свіннёй на першы план выходзіць сема подласці, а неахайнасць трапляе на другі план. Таму калі пра кагосьці скажуць, што ён *zachoval sa ako sviňa* (фармальна тоесна беларускаму “паводзіў сябе як свіння”), гэта будзе азначаць, што чалавек паступіў подла, зрабіў кепскую справу. Такім чынам, адна і тая ж лексема *свіння* ў якасці аб’екта параўнання мае ў беларускай мове (і ў астатніх усходнеславянскіх мовах) прэзумпцыйную характарыстыку ‘некультурны, неахайны’ (знешняя ўласцівасць, тып паводзін), а ў славацкай і чэшскай – прэзумпцыйную характарыстыку ‘подлы’ (унутраная ўласцівасць, якасць характару). Умоўна

кажучы, з такіх прыпісваемых свінні характарыстык, як 'неахайны, некультурны, грубы, подлы, тлусты, нявыхаваны' беларуская і руская мовы аддаюць прыярытэт 'некультурнасці', а славацкая і чэшская – 'подласці', хаця ўсе астатнія характарыстыкі ў прыведзеных мовах таксама прысутнічаюць. Семны набор слова *свіння* ў заходне- і ўсходнеславянскіх мовах (і ўвогуле ў еўрапейскіх мовах) аналагічны, аднак у розных культурах у ім дамінуюць розныя семы.

Параўнанне чалавека з жывёлай можа мець "стандартную" структуру параўнання, дзе аб'ект і дэнатат параўнання спалучаюцца злучнікам, або насіць метафарычны характар, калі ў якасці параўнання выступае сама назва жывёлы. Гэта істотна павышае экспрэсіўнасць параўнання: чалавек ужо не проста параўноўваецца, але цалкам атаясамліваецца з названай жывёлай, параўнанне пераўтвараецца ў зааморфную метафару. Сказаць "ты свіння" значыць паказаць чалавеку, што яго паводзіны не проста падобныя да свінні, але нічым ад свінні не адрозніваюцца, што чалавек, безумоўна, прыніжае. Дарэчы, параўнанне чалавека са стварэннем ніжэйшай арганізацыі (жывёлай, раслінай) носіць пераважна негатыўнае адценне: бел. *цягнуць лямку як вол; працаваць як конь; напіцца як свіння; пранырлівы як ліса*, рус. *тупой как дуб; (пахать) как лошадь ломовая; напыщенный как индюк*, славац. *drie ako vôl; je zapriahnutý (v práci) ako hovädo; má toľko statočnosti ako pes hanby*⁸ і г. д. Як паказваюць даследаванні, у параўнаннях "універсальнай з'яўляецца тэндэнцыя да перавагі пярэварыўнай семантыкі пры характарыстыцы чалавека і яго дзейнасці" (Валодзіна, 2011, с. 3). У складзеным калектывам беларускіх філолагаў акадэмічным "Слоўніку беларускіх народных параўнанняў" (2011, далей СБНП – гл. спіс крыніц), найбольш рэпрэзентатыўным і поўным на сённяшні дзень, для характарыстыкі неразумнага чалавека падаецца каля 50 параўнанняў, а разумнага – толькі пяць (СБНП, 2011, с. 4). Нават у выпадках, калі агульны сэнс параўнання з жывёлай не з'яўляецца негатыўным, у ім могуць прысутнічаць негатыўныя канатацыі. Напрыклад, у бел. *Жыве, як вол на бровары: ёсць што есці, ёсць што піць* "сытае" і бесклапотнае жыццё мае імпліцытную негатыўную ацэнку: такі чалавек – дармаед, ён не зарабіў на сытае жыццё ўласнай працай.

У структуры заходнеславянскіх (славацкіх і чэшскіх) анімалістычных параўнанняў ёсць яшчэ адна цікавая дэталі: калі на аб'ект параўнання пераносіцца сама назва жывёлы (зааморфная метафара), на першы

---

⁸ Усе прыведзеныя ў даным шэрагу беларускія ФА і каментарыі да іх падаюцца паводле зборніка Ф. М. Янкоўскага "Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы" (Янкоўскі, 2004).

план выступае ўнутраная характарыстыка (гл. вышэй прыклад *свін-ня* = 'подлы'). Калі ж параўнанне захоўвае тыповую структуру з дзвюх паўназначных частак, спалучаных злучнікам, на першы план выступае знешняя характарыстыка – паводле паводзін і знешняга выгляду: славац. *mľaskať ako prasa (sviňa)*; *opíjať sa/opiť sa (spíjať sa/ spiť sa) ako prasa (sviňa)*; *pažravý ako prasa (sviňa)*; *špinavý ako prasa (sviňa)*; *tučný ako brav (sviňa, prasa)*; *žerie (žrat/nažrat sa) ako prasa (sviňa)*⁹; чэш. *je opilý (opít se) jako prase (svině, kanec)*; *líný jako svině*; *špinavý jako prase (svině)*; *žrát (jíst) jako prase (svině)*¹⁰ (гл. Stěpanova – Fojtů – Jankovičová, 2014). Паводле даных СБНП, найбольш частотнымі ў параўнаннях з'яўляюцца менавіта анімалістычныя кампаненты, прычым выкарыстанне назваў жывёл выступае не толькі як вынік эмпірычнага пазнавання чалавекам навакольнага свету, назірання над знешнім выглядам, жыццём і паводзінамі жывёл, але мае і міфалагічныя канатацыі.

Як паказваюць міжславянскія супастаўленні, адзін і той жа набор традыцыйных гаспадарчых жывёл у розных славянскіх народаў зусім не азначае аднолькавага стаўлення да іх і, адпаведна, аналагічнай пазіцыі ў традыцыйнай карціне свету. І калі, напрыклад, назва свінні, як мы паказалі вышэй, ва ўсходніх славянаў пераважна асацыіруецца са знешнімі характарыстыкамі некультурнага чалавека, а ў заходніх славянаў – з унутранымі негатывымі якасцямі людзей, то ў выпадку назвы казла карціна атрымліваецца абсалютна зваротная. Ва ўсходнеславянскіх мовах, і асабліва ярка ў рускай мове, словам *казёл* называюць чалавека, які паводзіць сябе неабачна, па-дурному, псуе сваімі паводзінамі адносіны да сябе ці прапускае свой відавочны шанец з-за тупасці або пустой упартасці. У гэтым сэнсе азначэнне “казёл” раўназначна азначэнню “ідыёт” з усімі магчымымі адценнямі экспрэсіўнага фону. Напрыклад: *Ты што, так і не напросіў у яе прабачэння? Ну ты і казёл!*; (вадзіцелю, які парушае правілы ці стварае аварыйную сітуацыю на дарозе) *Казёл, куды ты едзеш?!* Прэзюмпцыйным тут з'яўляецца параўнанне казёл = ідыёт (унутраная характарыстыка, разумовыя якасці чалавека). А ў заходнеславянскіх мовах, у прыватнасці, у славацкай, *казёл* (славац. *sar*) прыярытэтна асацыіруецца са знешняй характарыстыкай – смярдзючы (славац. *smrdí ako sar* “смярдзіць як казёл”). Гэтая ўласцівасць казла як жывёлы адлюстраваная і ва ўсходнеславянскіх мовах (напр., рус. *несёт, как от козла*;

⁹ Пераклад: чмякаць як парася (свіння); напівацца як парася (свіння); ненажэрны як парася (свіння); брудны як парася (свіння); тлусты як бораў (свіння, парася); жраць (нажрацца) як парася (свіння).

¹⁰ Пераклад: п'яны (напіцца) як парася (свіння, кабан); лянiвы як свiння; брудны як парася (свіння); жраць (есці) як парася (свіння).

козлом воняць), але значна саступае па частотнасці першаму значэнню. Таму абсалютна фармальна ідэнтычныя ўстойлівыя звароты – рус. *старый козёл* і славац. *starý cap* – будуць мець розную семантыку: у першым выпадку гэта бліжэй да “стары дурань”, а ў другім – “праціўны (≈ смярдзючы) стары”.

Бывае, што менавіта такія адрозненні ў прэзюмпцыях (дамінантных семах) пры фармальнай блізкасці моўных адзінак робяць практычна немагчымым іх адэкватны пераклад. Гэта часта стварае праблемы ў міжкультурнай камунікацыі (Белоусова, 2011; Шмелёв, 2012). Наглядным прыкладам можа служыць назва аповесці сучаснай рускай пісьменніцы Кацярыны Вільмонт “Полоса везения, или все мужики – козлы”, дзе лексема *казёл* выступае ў якасці пеяратаўнага параўнання, сінанімічнага да “ідыёт” (гл. вышэй). У перакладзе аповесці на славацкую мову назва гучыць як “*Šťastné obdobie alebo všetci chlapi sú svine*” (літар. “Паласа шчасця, або ўсе мужыкі – свінні”). Але такі пераклад назвы прывёў да цэлага шэрагу змен: семантычная трансфармацыя – замена дамінантнай семы ‘ідыёт’ (казёл) на дамінантную сему ‘подлы’ (свіння) у назве аповесці – вымусіла перакладчыка ўнесці значныя карэктывы ў тэкст твора. Назва ў канцэнтраваным выглядзе адлюстроўвае сутнасць тэксту, аднак уданым выпадку, у дадатак да гэтага, “казліная” тэма чырвонай ніткай праходзіць праз усю аповесць: некалькі няўдалых замужжаў галоўнай гераіні былі звязаны з носьбітамі “казліных” прозвішчаў – Казелькоў, Казліцін, Казлоў. Таму перакладчыку, замяніўшы “казла” на “свінню”, давялося адпаведна змяніць і прозвішчы былых мужоў гераіні на Свінкоўскі, Свінковіч і Свінін (адначасова захаваўшы іх “рускае” гучанне). Трансфармацыя відавочная, але цяжка сказаць, які варыянт быў бы больш прыдатны, таму што захаванне літаральнага перакладу – *казёл* – змяніла б у славацкім тэксце дамінантную сему і прывяло б да значна большай негатыўнай трансфармацыі. І тады назва ўвогуле перастала б адпавядаць зместу.

Акрамя поўнасцю ці часткова тоесных, кожная з моў мае індывідуальныя, этна- і культурна-спецыфічныя ўстойлівыя параўнанні, заснаваныя на тыповых рэаліях ці культурных асаблівасцях народа. Часта іх культурная канатацыя прыхавана і выяўляецца толькі на больш шырокім культурным фоне (як у выпадку са *свіннёй* і *казлом*). Культурна маркіраваныя кампаненты ў складзе параўнанняў можна паводле характару падзяліць на пяць груп: 1) назвы прадметаў быту і традыцыйных вырабаў – бел. *цэбар, калодка, дзяжа*, славац. *bryndza, smar, salaš, tanistra* і інш.; 2) назвы звычайў і святаў – бел. *Дзяды, Радуніца*, славац. *Hromnice, Tri krále, Kračún* і інш.; 3) архаізмы і гістарызмы – бел. *войт, гайдук, брацтва*, славац. *richtár, kat, grajciar* і інш.; 4) міфалагічныя і фальклорныя персанажы

– бел. *русалка, расамаха, славац. Valibuk, víla* і інш.; 5) анамастычныя адзінкі (антрапонімы, тапонімы, этнонімы) – бел. *жыд, Дзісна, Салоха, Ясь, славац. Pešť, Krupina, Jánošík, Kubo, Jano* і інш. (параўн. таксама класіфікацыю Т. В. Валодзінай у СБНП: Валодзіна, 2011, с. 5). Асобна можна было б вычленіць і геаграфічна маркіраваныя параўнанні, якія адлюстроўваюць тыповую флору, фаўну і геаграфічныя ўмовы жыцця народа: напрыклад, прыгожая, стройная дзяўчына ў рускай мове параўноўваецца з бярозкай (тыповым дрэвам і сімвалам Расіі), а ў славацкай – часцей з кветкай, чым з дрэвам; здаровы, а таксама высокі чалавек у славацкай мове параўноўваецца з букам (найбольш тыповым славацкім дрэвам), у той час як ва ўсходніх славянаў – адпаведна з дубам і таполяй¹¹.

Культурна маркіраваныя параўнанні патрабуюць высвятлення ці гістарычнага каментарыя не толькі ў міжкультурнай камунікацыі, але часам і для носьбітаў мовы – у выпадку, калі параўнанне заснавана на гістарычнай рэаліі, якую не ўсе могуць ведаць, ці на назвах рэлігійных святаў, якія былі зацёрты ў свядомасці людзей у савецкі перыяд. У беларускай мове да такіх параўнанняў можна аднесці, напрыклад: *раскалыхаўся, як брацкі*¹² *звон; без грамады – як адзінокі журавель перад пакровамі*¹³; *як на дзяды (наесціся, накарміць і г. д.) 'выдатна, уволю'* (Янкоўскі, 2004; Лепешаў, 1981).

У выпадку частотных культурна маркіраваных параўнанняў носьбіт мовы не мае патрэбы ў іх высвятленні, нават калі іх паходжанне яму невядомае, паколькі ён добра ведае значэнне гэтых адзінак і актыўна карыстаецца імі ў камунікацыі. Да такіх частотных спецыфічна беларускіх адзінак адносяцца, напрыклад, *(спаць) як пшаніцу прадаўшы* 'вельмі моцна' і *(выскачыць) як Піліп з каня* 'нечакана, неспадзявана, зняцаку'. Першае

¹¹ Параўнанні з дубам і таполяй ёсць ва ўсіх славянаў, бо гэтыя дрэвы не толькі распаўсюджаныя па ўсёй Еўропе, але маюць таксама сімвалічны характар і звязаныя з народнай міфалогіяй. Аднак параўнанні з букам у беларусаў і рускіх няма, бо гэтае дрэва на іх землях не расце.

¹² Брацкі – ад слова *брацтва*. Праваслаўныя брацтвы былі прагрэсіўнымі, патрыятычнымі арганізацыямі, якія існавалі ў XV – XVI стст. у Мінску, Вільні, Слуцку, Магілёве і іншых тагачасных беларускіх гарадах. Брацтвы былі цэнтрамі ў барацьбе за беларускую культуру, супраць акаталічвання і апалячвання беларусаў. Высвятленні тут і далей даюцца паводле І. Лепешава (Лепешаў, 1981).

¹³ *Пакровы* – асенняе рэлігійнае свята, да якога звычайна пакідаюць Беларусь жураўлі, адлятаюць у вырай. Адзінокі, самотны чалавек, які жыве без грамады, без калектыва, параўноўваецца з асуджаным на гібель адзінокім жураўлём.

з іх мае ў падтэксце барыш пасля продажу пшаніцы, якую на беларускіх пячаных глебах было цяжка вырасціць, таму яна карысталася вялікім попытам. Другое, якое вядомае таксама ў польскай мове як магчымае запазычанне з беларускай (параўн. Balowski – Chlebda, 2001), мае больш цікавую гісторыю. У яго ёсць свая легенда, створаная П. Шпілеўскім: аднойчы на сейміку магната Радзівіла нечакана і недарэчна выказаўся шляхціц Піліп з Канапель (так называўся засценак на Чэрвеншчыне) і быў востра абсмяяны. Аднак больш пераканальным у гэтым выпадку з’яўляецца лінгвістычнае высвятленне паходжання выслоўя, з якім згодная пераважная большасць беларускіх і польскіх даследчыкаў: *nihilin* – назва зайца ў некаторых дыялектах, а таксама ў паляўнічым асяроддзі, адкуль гэты выраз і мог пашырыцца і зрабіцца агульнаўжывальным (‘выскачыць як заяц з каноплі’). Пацвярджае гэта і матэрыял польскай мовы, дзе слова *flip* можна сустрэць у слоўніках як назву зайца з паметамі “рэгіянальнае”, “паляўнічае” (Лепешаў, 1981, с. 158). Прыведзеная легенда, а следам за ёю і напісанне ў параўнанні слова Піліп з вялікай літары з’явіліся, відаць, вынікам страты першапачатковай вобразнасці выслоўя, што прывяло да пераасэнсавання слова *nihilin*, якое пачало ўспрымацца як уласнае імя.

Сярод пашыраных параўнанняў ёсць і такія, крыніцай узнікнення якіх былі літаратурныя творы і вусная народная творчасць. Найбольш вядомыя з іх трапілі ў слоўнікі, але не атрымалі комплекснай ацэнкі і інтэрпрэтацыі. Так, напрыклад, выслоўе як *дзядзька ў Вільні* ‘разгублена, збянтэжана, непрывычна, ніякавата’ склалася на аснове эпизодаў з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля” (раздзел “Дзядзька ў Вільні”), а выслоўе як *Марка на пекле* паходзіць з фальклору. Яно агульнае для беларускай і ўкраінскай моў і абазначае ‘бесперастанку (рухацца, рабіць, часам без толку)’. Выслоўе паходзіць з легенды пра Марку Пякельнага, занатаванай у 2-м томе “Матэрыялаў для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга края” П. В. Шэйна (1893 г.). У ёй распавядаецца, як сялянскі хлопчык Марка многа дзён едзе па пекле на кані і ўвесь час са шкадаваннем і болям назірае, якія розныя пакуты церпяць грэшнікі, але нічым не можа ім дапамагчы (Лепешаў, 1981, с. 157).

Заклучэнне

У нашым кароткім нарысе былі асветлены асобныя аспекты этнакультурнай і лінгвакагнітыўнай спецыфікі ўстоўлівых параўнанняў і іх месца ў моўнай карціне свету, аднак гэтая праблематыка заслугоўвае больш глыбокай і дэтальвей распрацоўкі. Асабліва цікавымі з’яўляюцца

ўзаема сувязі ўстойлівых зваротаў з сістэмай прэзюмпцыі і асерцыі у пасобных лінгвакультурах, якія можна выявіць толькі ў супастаўленнях на шырокім міжмоўным кампаратыўным фоне. Іх вывучэнне дапаможа выявіць этнакультурныя дамінанты – “ключавыя словы” культуры (паводле А. Вежбіцкай), веданне якіх з’яўляецца важнай перадумовай паспяховай міжкультурнай камунікацыі. Спецыяльнай увагі заслугоўваюць і перакладчыцкія аспекты данай праблематыкі, якія былі ўскосна закранутыя ў нашым нарысе, аднак вартыя самастойнага даследавання.

Цікава паглыбіцца і ў структурныя асаблівасці параўнанняў у цеснай сувязі з іх семантыкай: напрыклад, у славянскіх мовах часта сустракаюцца параўнанні з кампаратыўнай структурай, пабудаванай на антаніміі, якія звычайна аформлены як сказы – гл. бел. *Праўда – не скварка, (з кашаю) не з’ясі; Бяроза не пагроза, – дзе яна стаіць, там і шуміць; Сорам не ёлка, вачам не колка* (Янкоўскі, 2004) і інш. Асаблівасці сінтаксічнай структуры вобразных выслоўяў у беларускай мове таксама чакаюць сваіх даследчыкаў.

Вывучэнне глыбінных кагнітыўных механізмаў, паводле якіх ажыццяўляецца катэгарызацыя рэчаіснасці і якія прыводзяць да ўзнікнення (і выкарыстання паводле пэўных схем) вобразных выслоўяў – важны і перспектыўны напрамак лінгвістычных і міждысцыплінарных даследаванняў.

ЛІТАРАТУРА

- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф.: *Фразеология и языковая игра*. In: Slavica Nitriensia. Časopis pre výskum slovanských filológii, č. 1, 2014, s. 5 – 19. ISSN 1334-7464.
- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф. – КОРИНА, Н. Б.: *Проблемы когнитивной лингвистики*. Nitra: FF UKF, 2011. 216 с. ISBN 978-80-8094-987-7.
- БЕЛОУСОВА, В. М.: *Lost in translation*. In: Новый мир, 2011, №2, с. 71 – 89. ISSN 0130-7673. (URL http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2011_2/).
- БУГАЁЎ, Д. Я.: *З любоўю да роднага слова*. In: Янкоўскі, Ф. М.: Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мінск: Беларуская навука, 2004, с. 3 – 21. ISBN 985-08-0601-X.
- ВАЛОДЗІНА, Т. В.: *Прадмова*. In: Слоўнік беларускіх народных параўнанняў. Нац. Акадэмія навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры ім. Я. Коласа і Я. Купалы. Уклад. Т. В. Валодзіна, Л. М. Салавей. Мінск: Беларуская навука, 2011, с. 3 – 11. ISBN 978-985-08-1346-6.
- ГРЫНБЛАТ, М. Я.: *Выслоўі*. Склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М. Я. Грынבלата. Серыя “Беларуская народная творчасць”. Мінск: Навука, 1979. Без ISBN.

- ЗАЛИЗНЯК, А. А. – ЛЕВОНТИНА, И. Б. – ШМЕЛЁВ, А. Д.: *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянских культур, 2012. 696 с. ISBN 978-5-9551-0494-2.
- КОРНИЛОВ, О. А.: *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: ЧеРо, 2003. 349 с. ISBN 5-88711-181-X.
- НОРМАН, Б. Ю.: *Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира (на русском и белорусском материале)*. In: Корина, Н. Б. и колл.: *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка*. Nitra: FF UKF, 2014, с. 69 – 103. ISBN 978-80-558-0702-7.
- ПАДУЧЕВА, Е. В.: *Высказывание и его соотносённость с действительностью*. Москва: Наука, 1985. Без ISBN.
- Славянские древности*. Этнолингвистический словарь под общ. ред. Н. И. Толстого. Т. 1 – 5. Москва: Международные отношения, 1995 – 2012. ISBN 5-7133-0703-4.
- СОКОЛОВА, Я. – КОРИНА, Н.: *Человек – язык – дискурс: Очерки об ориентации в пространстве языка и речи*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2013. 206 s. ISBN 978-3-659-98851-6.
- СУДНИК, М. Р.: *Прадмова да другога выдання*. In: Янкоўскі, Ф. М.: *Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*. Мінск: Беларуская навука, 2004, с. 22 – 35. ISBN 985-08-0601-X.
- ШМЕЛЁВ, А. Д.: *Допустимо ли изучать русский язык?* In: Зализняк, А. А. – Левонтина, И. Б. – Шмелёв, А. Д.: *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянских культур, 2012, с. 637 – 656. ISBN 978-5-9551-0494-2.
- BALOWSKI, M. – CHLEBDA, W. (eds.): *Frazeografia słowiańska: księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Lilicz*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2001. 409 s. ISBN 83-88796-32-1.
- SOKOLOVÁ, J.: *Sémantika kvalifikačných adjektív*. Nitra: Garmond, 2003. 100 s. ISBN 80-224-0719-4.
- WYSOCZAŃSKI, W.: *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych*. Na materiale wybranych języków. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. 402 s. ISBN 83-229-2728-2.

КРЫНІЦЫ (СЛОЎНІКІ)

- ГЮЛУМЯНЦ, К. М.: *Польско-русский фразеологический словарь*. В 2-х тт. Свыше 11 000 фразеологических сочетаний. Москва: Экономпресс, 2004. ISBN 985-6479-39-8.
- ЖУКОВ, В. П. – СИДОРЕНКО, М. И. – ШКЛЯРОВ, В. Т.: *Словарь фразеологических синонимов русского языка*: Около 730 синоним. рядов. Под ред. В. П. Жукова. Москва: Русский язык, 1987. 448 с. Без ISBN.
- КУНИН, А. В.: *Англо-русский фразеологический словарь*. Около 20 000 фразеологических единиц. Изд. 4-е, перераб. и доп. Москва: Русский язык, 1984. 944 с. Без ISBN.

- ЛЕПЕШАЎ, І. Я.: *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*. Мінск: Народная асвета, 1981. 160 с. Без ISBN.
- Слоўнік беларускіх народных параўнанняў*. Нац. Акадэмія навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры ім. Я. Коласа і Я. Купалы. Уклад. Т. В. Валодзіна, Л. М. Салавей. Мінск: Беларуская навука, 2011. 482 с. ISBN 978-985-08-1346-6.
- Фразеологический словарь русского языка*. Свыше 4 000 словарных статей. Под ред. А. И. Молоткова. 4-е изд., стереотип. Москва: Русский язык, 1986, 543 с. Без ISBN.
- ШКЛЯРОВ, В. Т. – ЭККЕРТ, Р. – ЭНГЕЛЬКЕ, Х.: *Краткий русско-немецкий фразеологический словарь*. Около 800 фразеологизмов. Москва: Русский язык, 1977. 256 с. Без ISBN.
- ЯНКОЎСКИ, Ф. М.: *Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*. Мінск: Беларуская навука, 2004. 494 с. ISBN 985-08-0601-X.
- DOROTJAKOVÁ, V. – ĎURČO, P. a kol.: *Rusko-slovenský frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1998. 670 s. ISBN 80-08-00304-9.
- НАВОЎШТІАКОВА, К. – КРОШЛАКОВА, Е. *Frazeologický slovník. Člověk a příroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, 1996, 176 s. ISBN 80-224-0477-2.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Pod red. S. Skorupki. W 2 t. Warszawa: PWN, 1974. Bez ISBN.
- STĚPANOVA, L.: *Rusko-český frazeologický slovník*. Olomouc: UP, 2007. 882 s. ISBN 978-80-244-1750-9.
- STĚPANOVA, L. – FOJTŮ, P. – JANKOVIČOVÁ, M.: *Rusko-česko-slovenský slovník frazeologických synonym*. Výkladový slovník. Olomouc: UP, 2014. 396 s. ISBN 978-80-244-3955-6.

ЛИНГВОПЕРСОНОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ЭМИГРАНТСКОМ ДИСКУРСЕ Н. О. ЛОССКОГО И Б. Н. ЛОССКОГО (НА МАТЕРИАЛЕ ПИСЕМ)

Евпак Евгений

THE LINGUOPERSONOLOGICAL PROBLEMS IN THE DISCOURSE ON EMIGRANTS BY N. O. LOSSKY AND B. N. LOSSKY (ANALYSIS OF LETTERS)

Abstract: One of the current trends in humanities is to study problems through the prism of personality. This paper is an attempt to present some considerations about the anthropocentrism in linguistics. The study follows the linguoperpersonological hypothesis developed by the Siberian linguoperpersonological scientific linguistic school. The article covers the linguoperpersonological peculiarities of epistolary texts by the famous Russian emigrants N. O. Lossky and B. N. Lossky. The main purpose of the study is to find out the individual language features in the analysed material. The texts are studied as personotexts and products of a language personality. The system of individual emigrant's discourses of a language personality is studied by way of an example of the selected epistolary texts.

Keywords: personotext, personology, linguoperpersonology, philosophical text, discourse, language personality.

Эта статья выполнена в поле актуальных лингвистических исследований, объектом которых является языковая личность, но в лингвоперсонологическом измерении. На основе избранного из эпистолярного наследия выдающихся наших соотечественников Н. О. Лосского и Б. Н. Лосского в статье поднимается вопрос о языковой личности русского эмигранта в русле идей Сибирской лингвоперсонологии. В научном пространстве России в настоящее время существует несколько центров изучения языковой личности, среди которых выделяется достаточно обширный лингвистический регион, отличающийся своими методологическими предпочтениями и методами лингвистического исследования персонного пространства общества и его отдельных представителей – это Сибирский центр изучения языковой личности, объединяющий исследования учёных разных городов: Барнаула, Кемерово, Красноярска, Новосибирска, Омска и Томска. Сибирский центр изучения языковой личности характеризуется идейной однородностью, своим исследовательским объектом и оригинальными методами его изучения. В фокусе микроскопа сибирских лингвистов – ментально-психологический аспект изучения языковой личности. Объект – тип языковой личности, которая выступает в нём не как представитель определённой языковой

общности, а как связующее звено между индивидуальной и национальной языковой личностью. В рамках Сибирского центра изучения языковой личности формируется своеобразный понятийно-терминологический аппарат, организуемый термином лингвоперсонология (учение о языковой личности); в его состав вошли термины персонотекст, вытесняющий ранее употребляемый термин антропотекст (текст как отражение особенностей языковой личности), лингвоперсонама (тип языковой личности), лингвоперсонология (конкретная языковая личность; ср. Голев, 2014, с. 7). Отдельно отметим, что в свете истории словацко-русских культурных и научных отношений последнее место занимает деятельность в Словакии представителей научной интеллигенции из числа русских эмигрантов первой волны эмиграции (Поспишил, 2013). Немалое количество работ было специально посвящено Н. О. Лосскому. По словам Л. Матейко, «...за несколько лет своего пребывания в Словакии он оказал принципиальное влияние на научную жизнь и атмосферу в академических кругах. Его можно без сомнений причислить к личностям, сыгравшим ключевую роль в формировании словацкой философии XX века.» (Матейко, 2010, с. 66). В приведённом контексте заслуживает внимания и работа о научной и педагогической деятельности представителей русского зарубежья на философском факультете университета им. Я. А. Каменского в Братиславе словацкого учёного А. Элиаша. В ней есть упоминание о пребывании в Братиславском университете Н. О. Лосского (Элиаш, 2013). Таким образом, наше исследование может, как нам кажется, дополнить корпус работ, исследующих наследие великого русского эмигранта в определённом ракурсе, включая широкий контекст экстралингвистических фактов. Представляется важным как с культурологической, так и с лингвистической точки зрения, изучение эпистолярного наследия Б. Н. Лосского, сына философа. Борис Николаевич Лосский, с материнской стороны внук филолога-педагога Владимира Яковлевича и основательницы известной Петербургской женской гимназии Марии Николаевны Стоюниной. Родился в Петербурге 28 марта (10 апреля) 1905 года. Среднее образование получил в 1915 – 1922 гг. в гимназиях Шидловской и Стоюниной, ставшей в 1918 г. 10-й, потом 53-й советской школой. В ноябре 1922 г. вместе с семьями учёных и литераторов, высланных за пределы СССР, покинул Петербург и провёл несколько лет в Праге, где обосновались его родители и бабушка. Высшее образование получил в Париже по специальности 'искусствоведение' в университете Сорбонны и школе Лувра, где защитил в 1934 г. диссертацию о французском периоде деятельности Александра Леблona, архитектора Петра Великого. В период с 1934 по

1939 г. занимался главным образом разысканием и изучением произведений французского искусства в славянских странах. Приняв французское гражданство в 1932 г., был мобилизован в 1939 г. и провёл пять лет как военнопленный в Нижней Австрии. С 1945 по 1947 г. занимал пост 'офицера по делам искусств' при французском оккупационном правительстве в Инсбруке, столице Тироля. В 1947 – 1965 гг. был хранителем музеев городов Тура, Амбуаза и Решильё. С 1965 г. до выхода на пенсию в 1970 г. – хранителем Национального дворца-музея в Фонтенбло. До последних лет своей жизни продолжал исследовательскую работу в русле избранного им искусствоведения, занимался литературной деятельностью, писал мемуары (Половинкин, 2008, с. 306).

Настоящая работа всецело вписывается в контекст эмигрантологических исследований. Эмигрантология – сравнительно молодая наука. По словам польского исследователя Л. Суханека, термин 'эмигрантология' и концепция науки были впервые представлены им на XII Международном съезде славистов в Кракове в 1998 году, на предложенном им же круглом столе, который назывался „Эмигрантология – наука о литературе и культуре эмиграции». С этого времени термин 'эмигрантология' вошёл в научный обиход, главным образом в польской и русской науке (Суханек, 2013, с.12). Вместе с тем, ещё до появления термина 'эмигрантология' исследования по эмигрантологии во всём объёме охвата этого понятия в отечественной науке уже имели место. Первыми наблюдения над функционированием русского языка послереволюционной эпохи, в том числе в Зарубежье, сделали сами эмигранты (Евпак, 2013, с. 61). Сегодня в гуманитарных науках, посвящённых русскому зарубежью, эмиграции вообще, оформилось понятие эмигрантский дискурс; говорят даже об особом антропологическом типе эмигранта (Суханек, 2013). В целом, это учение о человеке по определённым, как правило, политическим причинам оказавшемся на чужбине. В случае с первой волной эмиграции, 'вырванные с корнем, изгнанники'. Степень его социализации вне естественной метрополии во всех аспектах его активности, в нашем случае, индивидуально-творческой. В данной статье эмигрантский дискурс, рассматриваемый на материале избранного из эпистолярного наследия Лосских, служит хорошим исследовательским полем для апробации лингвоперсонологической гипотезы.

По словам южнокарейского учёного Ким Джун Сока, „любой текст является выражением духовно-практического опыта, психологических особенностей и моральных качеств его создателя, т. е. выражением творческой личности. Одним из наиболее важных источников при определении её характеристик является эпистолярный» (Ким, 2009, с. 3). Кроме

сказанного отметим, что письма творческой интеллигенции – это своеобразные документы эпохи, отражающие высокую духовную культуру, поиски социальных и художественных идеалов их авторов и имеющие непреходящее значение для современной культуры как в собственно языковом отношении, так и в культурно-историческом. Таким образом, трудно переоценить значение эпистолярного наследия для современной культуры. „В настоящее время публикация личных писем выдающихся деятелей прошлого стала общепризнанным фактом» (цит по Белунова, 2000, с. 5).

Главная наша цель – определить персонологические маркеры в эмигрантском эпистолярии Н. О. Лосского и Б. Н. Лосского. Рассмотрим это на материале дружеских и семейных писем. Дружеское письмо, вслед за Н. И. Белуновой, мы определяем как „частное неофициальное письменное средство общения лиц (автора и адресата), характеризующееся достаточной содержательной свободой, наличием ‘ритуальных’ эпистолярных элементов (обращение, подпись, а также дата, место написания) и ориентированное, как правило, на получение ответа или само являющееся ответом. Для дружеского письма характерно ощущение автором письма личности адресата, ‘домашность’ материала, его автобиографизм: оно представляет собой опосредованный личностью ориентированный (персональный) характер общения и предназначено для строго определённого адресата. Характерными особенностями дружеского письма являются: 1) наличие обязательной реализации коммуникативно-прагматической оси ‘Я – Ты’; 2) диалогизация, 3) политематичность, 4) полифункциональность, 5) синтез элементов различных функциональных стилей, 6) отражение особенностей речевого этикета, 7) специфическая структура, формализованная границами, фиксирующими начало и конец письма” (Белунова, 2000, с. 14). Обозначенные признаки являются постоянными, обязательными для данного типа письма и составляют его структурно-семантические особенности. Эти признаки являются интегральными по отношению к дружеским письмам при всём их многообразии и их вариативности, и в то же время дифференциальными, отличающими дружеское письмо от других типов писем, т. е. данные признаки выполняют классификационную функцию. (Белунова, 2000 с. 83). Кроме того, выделенные признаки могут рассматриваться как персонологические маркеры взятых текстов. В контексте лингвоперсонологической гипотезы особую значимость приобретают формулы речевого этикета, которые одновременно эксплицируют диалогичность данного типа писем. Этикетные формулы рассматриваются нами как ритуальные формулы речевого поведения, выраженные

особыми языковыми средствами, которые в своей совокупности образуют формуляр дружеского письма. Используемые клишированные модели являются специфическими средствами эпистолярной коммуникации, в основе которой лежит исторически сложившаяся национально-культурная традиция оформления данного вида письма. Этикетные формулы, выполняя функции контактоустановления и размыкания контакта, представляют собой особые формы ведения эпистолярного диалога. Выбор тех или иных формул, участвующих в организации эпистолярного дискурса во многом определяется личностными характеристиками и интенциональными установками адресанта, а значит, могут рассматриваться в качестве лингвоперсонологических маркеров. Так, в корпусе проанализированных нами эпистолярных текстов (в количестве пятидесяти единиц) американского периода эмиграции Н. О. Лосского к А. Н. Глебовой-Михайловской одним из маркеров, эксплицирующих персонотекст, служит концовка письма – «Душевно преданный Вам Н. Лосский / Искренне преданный Вам Н. Лосский.» Например, в письме от 7-го июня 1947. New Haven: «Душевно преданный Вам Н. Лосский.» См. также письмо от 10-го марта 1957, New Haven: «Искренне преданный Вам Н. Лосский.»

Характерным персонологическим маркером дружеского эпистолярия Н. О. Лосского является обращение на Вы. Частотное обращение на Вы в текстах дружеских писем является, по нашему мнению, лингвоперсонологическим маркером субъекта, определяющим его личное пространство: речевую культуру, а также принадлежность к определённому типу личностей «университетского сословия». Однако в отличие от концовки письма (подписывании), данная лингвоперсонологическая черта не является доминирующей. Стоит здесь обратить внимание на то, что этикетные формулы вежливости у Н. О. Лосского вне всякого сомнения маркируют его эмигрантский акцент в эпистолярии. Они проникнуты особой чувственностью, установкой на воспоминания об утраченной России, Петербурге. Практически во всех дружеских письмах Н. О. Лосского к А. Н. Глебовой-Михайловской дружеская дистанция сближается посредством начала письма: «Дорогая Анна Николаевна!...» Интересно, что избранная Лосским этикетная формула частотна и в его семейных письмах. «Дорогие Боря, Надя, Мария Николаевна, Мурочка и Леночка!» (Лосский, 2008, с. 351). Напрашивается вывод: общение эмигрантов на чужбине сближает коммуникативную дистанцию; эмигранты ощущают себя одним целым, одной семьёй.

Ещё одной характерной особенностью дружеского письма является его политематичность (Белунова, 2000 с. 14). Эта черта в письмах Н. О.

Лосского проявляется с особой выразительностью. В контексте политематичности мы можем обнаружить его излюбленные темы (искусство, литературу и др.), которые красной нитью проходят через всё его творчество и, не изменяя автору, переносятся в его повседневную жизнь. Например, в письме от 16 марта 1951 г. из Лос-Анджелеса, мы наблюдаем диалог с адресатом о киноискусстве: „Дорогая Анна Николаевна!... Надеюсь, Вы пишете, что есть фильм о Мусоргском и всей ‘могучей кучке’. Я надеюсь, что он появится и в Нью-Йорке, и тогда я надеюсь увидеть его зимою. Я жду ещё фильма, который в настоящее время создаётся в Бразилии в таких лесах Амазонки, где живут племена, не видевших ещё белых...». „Мы видели превосходный художественный фильм ‘Борис Годунов’; хвалят также фильм ‘Двенадцатая ночь Шекспира’, но у нас ещё нет его.» „И я недавно прочитал очень интересную книгу, изданную в Москве, – своего рода исторический роман о жизни Новгорода в IX веке, до, так называемого, ‘призвания варягов’” (2. V. 1956, Los Angeles, USA). В стилистическом отношении дружеские письма можно рассматривать как жанр соответствующего функционального стиля, если учесть, что в различных типах писем актуализируются разные системы языка, что обусловлено прежде всего такими особенностями дружеского письма, как политематичность и полифункциональность. В дружеских письмах Н. О. Лосского к Глебовой-Михайловской обнаруживаются элементы разговорного стиля, научно-публицистического. Вместе с тем, говоря о разговорной стихии в анализируемых нами письмах, подчеркнём особый статус разговорности, детерминированный элитарностью коммуникантов. Думается, что речь здесь идёт скорее об особом типе разговорного стиля элитарной языковой личности определенной эпохи.

Жанрообразующим признаком дружеского письма, а также его лингвоперсонологическим маркером является графический формат текста. По мнению А. В. Курьянович, „наличие в эпистолярном тексте ‘графемного инвентаря’ позволяет говорить о визуальном образе как жанрообразующем свойстве данного типа. Каждый эпистолярный текст имеет свой неповторимый индивидуальный графический образ”. (Курьянович, 2012, с. 223). Всё это превращает эпистолярный текст в персонотекст. Обратим внимание на некоторые авторские нюансы в графическом инвентаре писем Н. О. Лосского. Здесь представлены, например, ‘иностранноязычные вкрапления’. В избранных письмах они выступают как рефлекс культурного, в том числе приобретённого бессознательного ‘двуязычия’. Например, фрагмент письма от 14-го февраля 1958 г., Paris, France; Н. О. Лосский к А. Н. Глебовой-Михайловской: „...Начну с печального известия. 8-го февраля мы получили на пароходе от Ирины радиogramму

‘Vladimir decederé’ (Владимир скончался)...». Другой пример: фрагмент письма от 10-го июня 1957 г.; Los Angeles Н. О. Лосский к А. Н. Глебовой-Михайловской: „...Мы в этом году не поедem в New Haven для пользования Библиотекою Yale University” или фрагмент письма от 16-го марта 1951 г.; Los Angeles: „Дорогая Анна Николаевна!... У нас даже в январе и феврале температура не опускается днём ниже 52° F (= 11°C); правда, нечто несколько раз было 39° F (= 40°C). А теперь, в марте на днях несколько дней было днём 87° F, т. е. 30°C!... На конверте Ты, Боря, написал: Mister Nicholas O. Lossky. Андрюша говорит, что это – не принято: пишут сокращённо: Mr. такой-то. А даме написать Mistress – совсем беда: это означает – ‘любовница’. Нужно писать даме Mrs. такая-то. Произносится это слово, как наверное Надя знает, – ‘миссис’. А если произнести ‘мистрисс’ – это значит ‘любовница’” (11. III. 1948, New Haven; отрывок из письма Н. О. Лосского к Б. Н. Лосскому). Н. О. Лосский демонстрирует хорошее знание реалий страны пребывания, например, принятой в США системы измерения температурного режима, особенностей номинации географических названий и других реалий. Всё это является сознательным выбором Н. О. Лосского, который всю свою жизнь стремился к знаниям. С другой стороны, можно предположить, что частотное употребление Н. О. Лосским местных реалий из американской действительности на языке оригинала указывает на определённую степень его бессознательного погружения в иноязычную среду. К лингвоперсонологическим маркерам в графическом формате текста Н. О. Лосского можно отнести манеру написания дат (11. III. 1948), нумерацию писем; во всех письмах исследуемого периода примерно одинаковый графический формат, иногда встречается подчёркивание в виде нежирных линий, почерк хорошо читаем, графемы написаны без вычурных элементов. Отметим также, что особая полемика в эмигрантской среде развернулась по поводу введения советами орфографической реформы. Однако точкой отсчёта в проведении реформы русской орфографии, долгое время считавшейся исключительной заслугой советского правительства, следует признать дооктябрьские события: „Постановления совещания при Академии наук под председательством академика А. А. Шахматова по вопросу об упрощении русского правописания, принятые 11 (24) мая 1917 г. (с 13-ю пунктами упрощения и историческими комментариями к каждому из них) и два циркуляра Министерства народного просвещения при Временном правительстве к проведению реформы в школе с 1 сентября 1917 года: от 17 мая и 22 июня 1917 г. Как свидетельствуют материалы открывшихся фондов, за короткий период до октябрьских событий уже сложился значительный опыт издания журналов, книг

и учебной литературы по новой орфографии. Сложился серьёзный опыт её преподавания в школе.” (Григорьева, 1998, с. 53). Но, несмотря на это обстоятельство ‘орфографическая революция’ в русском зарубежье ассоциировалась с большевистской Россией. Поэтому для большинства эмигрантов отказ принять новую орфографию означал их решимость сохранять русский язык в чистоте и неприкосновенности. Некоторые писатели-эмигранты, например И. А. Бунин, З. Гиппиус, неизменно настаивали на том, чтобы их произведения печатались только в соответствии с правилами старой орфографии. Это послужило своего рода причиной некоторой обособленности И. А. Бунина от так называемой ‘молодой поросли’, а также тех печатных изданий снисходительно относившихся к тем, кто писал согласно новым орфографическим правилам. Утверждалось, что новые правила не способствуют исправлению произношения, вводят весьма спорные нормы написания, которые нельзя обосновать ни этимологически, ни исторически. Этот конфликт был в конце концов разрешён: упрощённые правила находили всё большее распространение, а доступность книг, изданных в Советском Союзе по правилам новой орфографии, побуждала всё больше авторов и издателей принимать её. Н. О. Лосский в этой связи адаптировался к новой орфографической реформе, поскольку не желал таким образом окончательно утратить связь с Россией. Тем не менее ‘орфографический’ консерватизм в среде культурной эмиграции просуществовал достаточно долгое время. И молодое поколение, как бы не казалось это парадоксальным, продолжало писать согласно старым орфографическим нормам, например, Б. Н. Лосский был представителем дореформенной нормы правописания.

Таким образом, мы попытались с лингвоперсонологической точки зрения прокомментировать некоторые тексты писем великих наших соотечественников Н. О. Лосского и Б. Н. Лосского в период их эмиграции.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛУНОВА, Н. И.: *Дружеские письма творческой интеллигенции конца XIX – начала XX вв. (Жанр и текст писем)*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2000. 140 с. ISBN 5-288-026793.
- ГОЛЕВ, Н. Д. – ШПИЛЬНАЯ Н. Н.: *Предисловие*. In: *Языковая личность: Моделирование, типология, портретирование*. Сибирская лингвоперсонология. Ч. 1. Москва: ЛЕНАНД, 2014. 640 с. ISBN 978-5-9710-0814-9.
- ГРИГОРЬЕВА, Т. М.: *Русская орфография в эмиграции*. In: *Русистика сегодня*, 1998, № 1 – 2, с. 53 – 62. Bez ISBN.

- ЕВПАК, Е. В.: *Русское зарубежье в филологическом освещении: учебное пособие*. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 2013. 92 с. ISBN 978-5-8353-1588-8.
- КИМ, Д. С.: *Творческая личность писателя в эпистолярном наследии (на материале писем Н. В. Гоголя, Ф. М. Достоевского и М. М. Зощенко)*. Санкт-Петербург: Издательство Пушкинский Дом, 2009. 176 с. ISBN 978-5-91476-019-6.
- КУРЬЯНОВИЧ, А. В.: *Прагматика графического образа эпистолярного текста (на примере писем представителей русской творческой интеллигенции первой половины XX века)*. In: Вестник ТГПУ, 2012. № 1(116), с. 222 – 227. Bez ISBN.
- ЛОССКИЙ, Н. О.: *Воспоминания: Жизнь и философский путь*. Предисл. и примеч. Б. Н. Лосского; Вступ. ст. О. Т. Ермишина и С. М. Половинкина. Прилож.: Письма Н. О. Лосского к священнику Павлу Флоренскому (1913 – 1919). Биографические данные о Б. Н. Лосском. Письма Н. О. Лосского к Б. Н. Лосскому и его семье (1948 – 1949, 1954 – 1957), Москва: Викмо – Русский путь, 2008. 400 с. ISBN 98454-012-4 ISBN 978-5-85887-316-7 (Русский путь).
- МАТЕЙКО, Л.: *Н. О. Лосский и тени словацкой науки*. In: Мифы – стереотипы – образы. Восприятие России в Словакии. Братислава – Йошкар-Ола: SDK SVE Pro Historia. Институт истории Словацкой Академии Наук, 2010, с. 66 – 79. ISBN 978-5-94808-565-4.
- ПОЛОВИНКИН, С. М.: *Библиографические данные о Борисе Николаевиче Лосском*. In: ЛОССКИЙ, Н. О.: *Воспоминания: Жизнь и философский путь*. Москва: Викмо – Русский путь, 2008. 400 с. ISBN 98454-012-4. ISBN 978-5-85887-316-7 (Русский путь).
- ПОСПИШИЛ, И.: *Русская диаспора и русистика в чешской среде: несколько размышлений*. In: SLAVICA NITRIENSIA, 2, 2013, 2, с. 5 – 23. ISSN 1338-7464.
- СУХАНЕК, Л.: *Место антропологии в эмигрантологических исследованиях*. In: Русское зарубежье и славянский мир. Сборник трудов. Составитель П. Буняк. Белград: Славистическое общество Сербии, 2013, с. 12 – 22. ISBN 978-86-7390-031-4.
- ЭЛИАШ, А.: *Научная и педагогическая деятельность представителей русского Зарубежья на философском факультете Университета им. Я. А. Коменского в Братиславе*. In: Русское зарубежье и славянский мир. Сборник трудов. Составитель Пётр Буняк. Белград: Славистическое общество Сербии, 2013, с. 293 – 303. ISBN 978-86-7390-031-4.

FOLKLÓRNA PRÓZA V CYRILSKÝCH PÍSOMNOSTIACH SLOVENSKO-UKRAJINSKÝCH POHRANIČNÝCH OBLASTÍ

Katarína Žeňuchová

FOLK PROSE IN CYRILLIC WRITINGS OF SLOVAK-UKRAINIAN BORDER AREAS

Abstract: This paper considers the problem of the Cyrillic writings in Slovakia-Ukraine border areas of eastern Slovakia, the particularities of its origin, language, literature-historical and folklore specificities. Examples of non-liturgical texts found in Cyrillic writings of the 17th – 19th century are used to outline the basic assumptions of the planned broader interdisciplinary research, point out the topicality and the need for further study. The primary purpose of research is to determine the relationship between the official religious and secular literature, biblical and canonical writings and written Cyrillic texts, focus on the mechanisms of the text adaptation, taking into account the specific features of the folk environment and their reflection in the sujet or in the language of the examined written documents.

Keywords: Slavistic, Cyrillic manuscript writings, eastern Slovakia, Byzantine-Slavic tradition, linguistics, folklore, literary history, folk prose and its genres.

Príspevok sa venuje problematike vybraných cyrilských písomných pamiatok neliturgického charakteru, ktoré sú späté s byzantsko-slovanskou religióznou tradíciou na východnom Slovensku a v karpatskej oblasti a ponúkajú popri výskume teologických či lingvistických aspektov možnosť prehodnotiť aj vzťah folklórnosti a literárnosti, vzťah oficiálnej línie kresťanstva a ľudovej viery, vzťah svetských a religióznych paradigiem v rámci národnej slovesnej kultúry. Je zrejmé, že v spomínanej výskumnej oblasti sa stretáva niekoľko aspektov – slavistický, literárnovedný, folkloristický, teologický i lingvistický. Podnet k spracovaniu textov neliturgického charakteru obsiahnutých v cyrilských rukopisných písomnostiach sa kreoval v procese dlhoročných archívnych a terénnych výskumov zameraných na zber cyrilských písomností v karpatskom regióne a na východnom Slovensku.¹

Zhromaždený súbor pramennej bázy tvoria cyrilské rukopisy, ale i tlačéne texty od 15. do 19. storočia. Ide prevažne o liturgické a bohoslužobné

---

¹ Od roku 1999 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave pod vedením Petra Žeňucha uskutočňuje archívny výskum v pamäťových inštitúciách na Slovensku, v Českej republike, na Ukrajine a systematický zber a digitalizácia cyrilských a latinských písomností spätých s tradíciou byzantsko-slovanského obradu na Slovensku i v prostredí spoločenských veriacich byzantského obradu, ktoré žijú v diaspóre (vo Vojvodine v Srbsku).

knihy, ako sú napríklad irmologiony, apoštoláre, evanjeliáre, miney, liturgikony a iné. Ako príklad uvedieme vzácne nálezy rukopisných pamiatok z východného Slovenska: Evanjeliár z Baškoviec (15. storočie), rukopisný apoštolár z roku 1609 z Kružľova, rukopisný apoštolár zo Štefurova z prvej polovice 17. storočia. Popri liturgických knihách sa v databáze nachádzajú aj cyrilské písomnosti neliturgického charakteru, ako napr. rukopisné spevníky paraliturgických piesní, výklady k evanjeliám, kázňová a katechetická tvorba, či pamiatky administratívno-právneho charakteru – cyrilské matriky vedené od polovice 18. storočia z Belže a z Dobrej, dva cyrilské rukopisné hramotáre z 18. storočia z Baškoviec a z Pakostova, cyrilský spevník zo Stanče, ktorý vznikol ako odpis z neznámeho staršieho rukopisu, Výklady, kázne a poučenia z Pakostova (1702 – 1704) a pod. (Žeňuch – Vasil', 2003; Žeňuch – Škoviera, 2010).

V slovenskom vedecko-výskumnom a kultúrnom kontexte je nevyhnutné vnímať a interpretovať vznik i existenciu písomných pamiatok zaznamenaných v cyrilskej grafickej sústave adekvátne, to znamená rešpektovať osobitosti etnicky, jazykovo i konfesiónálne rôznorodého prostredia slovensko-ukrajinských oblastí východného Slovenska. V porovnaní s väčšinovou kultúrou osobitosť cyrilských písomností spočíva práve v písme a v jazyku pamiatok, ktorý je konfesiónálne a religiózne spojený s veriacimi cirkvi byzantsko-slovanského obradu. V staršej vedeckej a odbornej literatúre prevláda názor, že cyrilská rukopisná tvorba v karpatskom areáli patrí iba do kontextu východoslovanskej kultúry s prienikmi z južnoslovanského, predovšetkým bulharského jazykovo-kultúrneho okruhu. Výskumy v posledných desaťročiach však ukazujú, že cyrilská písomná kultúra je aj plnohodnotnou súčasťou slovenského kultúrneho kontextu (Žeňuch, 2015, s. 25 – 34).

Z jazykového hľadiska sú cyrilské liturgické a bohoslužobné knihy napísané v liturgickej podobe cirkevnej slovančiny, v ktorej sa aj dnes ešte slávia liturgické obrady v prostredí byzantsko-slovanskej cirkvi na Slovensku.² Neliturgické texty, ako napr. kázňová tvorba, zápisy paraliturgických piesní či administratívno-právna spisba však využívala domáci, ľudový jazyk (*lingua vernacula*), ktorý je výsledkom prirodzeného vývinu jazykového vedomia používateľov, alebo sa v písomnej podobe používal taký literárny jazyk ktorý

---

² Cirkevná slovančina popri národnom spisovnom jazyku (slovenčine) aj v súčasnosti plní funkciu liturgického jazyka v cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku – v podmienkach konfesiónálnej skladby Slovenska ide o pravoslávnu a gréckokatolícku tzv. uniátsku cirkev s tým, že pravoslávna cirkev je v otázkach liturgického jazyka viac tradičná a pridrižiava sa výlučne cirkevnej slovančiny, gréckokatolíci popri národnom jazyku – slovenčine praktizujú bohoslužobné obrady aj v cirkevnej slovančine (Žeňuch, 2002).

stojí medzi liturgickou cirkevnou slovančinou a miestnou podobou nárečia, ktoré sa v lingvistickej praxi označuje aj termínom jazyčie.³ Lingvistické analýzy cyrilských pamiatok pritom prinášajú dôkazy o aktívnom vplyve miestneho nárečia aj na kánonickú podobu príslušnej redakcie cirkevnej slovančiny, ba dokonca existencia textov v čistej nárečovej podobe zapísaných cyrilikou je svedectvom o tom, že pred slovenskou vedou stojí náročná úloha zaradiť tieto pamiatky aj do kontextu slovenskej kultúry (Žeňuch, 2008).

Ak sledujeme liturgické a kánonické písomnosti, musíme zdôrazniť, že sú podriadené jazykovým, teologickým a dogmatickým pravidlám, a preto v nich môžeme vylúčiť adaptačný proces na úrovni jazyka, či variabilitu súvisiacu so životom textu v spoločenstve. Na margo vzniku a následnej genézy písomných cyrilských rukopisných kníh treba povedať, že zvyčajne síce ide o odpisy zo starších cyrilských predlôh, alebo existujú a sú doložené aj štylizácie a preklady textov z iných jazykov; mnohé cyrilské texty sa odpisovali alebo vznikali aj ako kompiláty viacerých zdrojov (Žeňuch, 2009). Popri odpisoch a prekladoch z iných zapísaných predlôh nesmieme zabudnúť ani na tú alternatívu, že cyrilské zápisy neliturgického charakteru potenciálne písomne fixujú aj ústne šírené prerozprávania životov svätých, prípadne reprodukcie iných naratívnych sujetov z biblickej alebo apokryfickej tradície či zápisy vlastných alebo všeobecne rozšírených poznatkov a skúseností z každodenného života, ktoré zapisovateľ mohol aj aktualizovať a prispôbovať potrebám a osobitostiam prostredia, v ktorom žil.

Ako je známe, pre život textu v ľudovom prostredí je prirodzené, že primárnym spôsobom uchovávaní a šírení textu je ústna forma a s ňou spojená komunikatívnosť a variabilita slovesného materiálu v závislosti od aktuálnej interpretačnej situácie, od etnickej a konfesionalnej príslušnosti či momentálnych dispozícií interpreta (nositeľa). Cyrilské pamiatky nám v písomne fixovanej podobe, ktorá ich formálne spája s literárnou (knižnou) tradíciou, umožňujú sledovať obsah i mechanizmy formovania a adaptácie textu, ktorý pôvodne žil v ústnej forme a jeho výsledná podoba nesie pečať svojho interpreta či zapisovateľa.

V prípade cyrilskej tvorby je proces prispôbovania sa textu adresátom evidentný už v rovine jazyka. Veriaci byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku v súkromnom styku používali ľudový jazyk (slovenské,

---

³ K špecifikácii tzv. jazyčia karpatskom areáli treba uviesť, že v skutočnosti išlo o zmes nárečových, východoslovanských a cirkevno-slovanských prvkov. Túto podobu písaného jazyka viacerí pokladajú za istý pokus o vytvorenie osobitného spisovného či literárneho jazyka, ktorý síce vychádzal z bežnej praxe, no nebol všeobecne akceptovaný (Teusch, 2001; Doruľa, 2000; Moser – Zoltán, 2008).

rusínske nárečia), no pri bohoslužobných obradoch používali cirkevnú slovančinu. Pre potreby písomnej komunikácie (mimo kánonických a liturgických písomností) vznikla tzv. stredná podoba jazyka, ktorá stála medzi liturgickým cirkevnoslovanským a ľudovým jazykom – miestnou formou nárečia. Do liturgickej cirkevnej slovančiny sa v rozličnej miere a na rozličných jazykových úrovniach (fonetickej, morfolologickej, lexikálnej, syntaktickej) ako výsledok prirodzeného vývinu jazyka dostávali prvky miestnych nárečí. Tento proces desakralizácie a folklorizácie liturgického jazyka markantne demonštruje vzťah a prelínanie svetských a religióznych elementov kultúry. Liturgický sakrálny jazyk slúži na zapisovanie neliturgických textov, v ktorých sú badateľné vplyvy z tradičného folklórneho prostredia.

Proces flexibilnej folklorizácie umožňujú aj špecifiká vyplývajúce zo žánrových osobitostí sledovaných textov. Zo žánrového hľadiska v centre našej pozornosti preto stoja tie cyrilské zápisy prozaických textov, ktoré svojou podstatou, ako je napríklad neviazanosť reči či voľná kompozícia, predstavujú značne variabilnú a adaptabilnú oblasť slovesnej kultúry. Ide o zápisy ľudových rozprávání, exempli gratia, voľných prerozprávání apokryfických a biblických sujetov, životov svätých, etiologických legiend. K hodnotným nálezom z iného okruhu žánrov patria aj dva cyrilské rukopisy z rokov 1790 a 1791, v ktorých sa opisujú ľudové liečiteľské praktiky *Врачь Домашный* a *Помощникъ оу Домъствѣѣ, гадъствѣѣ*. V nich možno nájsť množstvo opisov ľudových liečení, ktoré sa spolu so zariekami a zaklínaniami harmonicky spájajú do rituálneho obradu liečenia. Našu pozornosť si zasluhuje i snár, súbor výkladu snov v Rakošinskom zborníku zo 17. storočia. Snár vysvetľuje 128 snov či videní počas spánku napríklad, vidieť anjela, vidieť maličké kuriatka, mať šedivú bradu, zbierať kvety, trhať si zuby, vidieť kňaza oblečeného v kňazskom rúchu a pod. Mnohé sa podnes uchovávajú v pamäti a v ústnej tradícii sa šíria z pokolenia na pokolenie.

Pre pochopenie genézy a diachrónnu rekonštrukciu folklórneho textu je nevyhnutné zhromaždiť čo najstaršie pramenné záznamy. Napríklad, vývinové tendencie ľudových prozaických žánrov môžeme sledovať na základe systematických zápisov za ostatných 150 – 160 rokov, od čias intencionalnej zberateľskej činnosti štúrovskej generácie v polovici 19. storočia. Výskum starších predromantických vývinových období ľudovej prózy na Slovensku a analogicky aj v iných krajinách je náročný najmä kvôli nedostatku písomne zaznamenaných prameňov. Pri hľadaní najstarších zápisov prozaických žánrov, treba upozorniť práve na dôležité miesto rukopisnej literatúry, ktorá popri oficiálnej tlačenej literatúre zohrávala vo vývine národných literatúr špecifickú úlohu. Na niektoré žánre formujúca sa literárna estetika nazerala do istej miery nelichotivo; pre ich nenáročnú formu sa v nich videli prejavy

literatúry z okraja, ktorá nemala právo byť prezentovaná v tlačených knižkách a preto bola odsúdená iba do sveta rukopisnej literatúry. Aj v kontexte slovenského písomníctva sa zachoval značný počet rukopisných zborníkov z 15. – 19. storočia. Tie prinášajú najstaršie prozaické zápisy, ktoré čerpali jednak zo spoločného základu európskej stredovekej literatúry (zborník *Legenda sanctorum* 1429; *Gesta Romanorum* pol. 15. stor.) a neskôr vstúpali do variačného procesu ústne tradovanej slovesnej kultúry a ovplyvňovali ju.⁴ Prozaické ľudové, poloľudové a niekedy aj literárne spracované texty zaznamenané v týchto rukopisných knihách sa v kontexte európskych literatúr označujú spoločným termínom *anonymná próza* (Minárik, 1973, s. 535 – 552). Jozef Minárik upozorňuje na vzťah slovenskej anonimnej prózy k stredovekým latinským mravoučným a zábavným exemplám, legendám, príbehom a fecéciám, ktoré sú úzko späté s okruhom náboženskej literatúry. Mnohé zo spomínaných klasických literárnych žánrov slúžili cirkevným kazateľom na oživenie a demonštráciu mravoučnej a didaktickej pointy kázne. Takýmto spôsobom sa prostredníctvom vzdelaneckých vrstiev, z cirkevného, šľachtického i mestského prostredia, dostávali prerozprávania latinských stredovekých textov do domáceho jazyka a tým i do ľudového prostredia (Hurtaiová, 1988, s. 5 – 23).

Preto celkom analogicky k anonimnej rukopisnej próze zapísanej latinkou v slovenčine, ktorú analyzoval a do kontextu slovenskej i európskej literatúry začlenil literárny historik Jozef Minárik, obrátíme pozornosť na rukopisné pamiatky, ktoré sú (graficky) napísané cyrilským písmom v cirkevnej slovančine alebo v jazyku, ktorý stojí niekde medzi cirkevnou slovančinou a miestnou podobou nárečia. Nachádzame v nich zaznamenaný podobný pramenný materiál, v ktorom môžeme pozorovať niektoré vlastnosti folklóru, ako je napr. komunikatívnosť, tradovanie, kolektívnosť, variabilita, anonymnosť, korene viacerých sujetov môžeme hľadať aj v klasických literárnych žánroch (exemplum, bájka, facécia) alebo v kánonickej biblickej a hagiografickej literatúre (pri legendických žánroch). Iné zápisy zachytávajú aj autentické postoje, skúsenosti a dlhoročné pozorovania alebo ľudovú vieru príznačnú pre život v tradičnom spoločenstve.

Základné charakteristiky a fundamentálne opisy sledovaných cyrilských pamiatok priniesli práce Ivana Franka, Ivana Paňkevyča či Juliana Javorského

⁴ Máme na mysli napríklad Zborník Jána Dlabača 1754 – 1758; Jána Gregorca; Rehora Paulínyho; Jamrichov zborník; Zborník Adama Szelchányiho (18. storočie); Kúsky klerikú pro zábavú laikú (2. polovica 18. storočia); Lajster všelijakých kratochvilných historií v sebe obsahující (1790 ale texty sú staršie); z roku 1800 pochádza Zborník Jána Sekáča Láskavé karhání smíšnopochabných svetských mravův; zborník *Anecdota* Štefana Kubínyho a i.

na prelome 19. a 20. storočia a v prvej polovici 20. storočia (Franko, 1900; Javorský, 1927, 1929, 1931; Paňkevyč, 1923, 1956). Ich výskumy išli ruka v ruku so zberateľskou činnosťou, preto aj publikované výsledky majú prevažne deskriptívny folkloristicko-etnografický charakter. Z hľadiska formy a spôsobu zápisov cyrilských textov treba spomenúť, že v skúmanom okruhu cyrilských pamiatok len zriedka nájdeme samostatné zborníky folklórnych prozaických textov. Spravidla sa v súbore kázní za prekladom perikopy z evanjelia nachádzajú prerozprávane príbehy zo životov svätých Starého i Nového zákona, ktorých pôvod môžeme hľadať v kánonických, prológových životoch, v hagiografickej alebo apokryfickej literatúre. Podobne aj kratšie, prípadne i obsiahlejšie mravoučné rozprávania s exemplickou funkciou sú harmonicky vkomponované do širšieho kontextu kázne.

V príspevku uvádzame vybrané príklady cyrilských zápisov z rozličných tematických i žánrových skupín, aby sme mohli demonštrovať rôznorodosť a šírku pramenného materiálu.

Exemplá v kázňovej tvorbe

V zbierke výkladov k evanjeliám Klimenta Bukovského z 18. storočia sa nachádza zápis prerozprávaneho sujetu exempla z latinskej stredovekej zbierky z polovice 15. storočia *Gesta Romanorum* pod názvom *Гісторія Дішполєнаа ѡ Памати смѣртнѡ* / Výklad osožný pre dušu, prečo treba myslieť na smrť (Javorský, 1929; Žeňuch, 2009). V slovenskej edícii výberu gest tento sujet nájdeme pod názvom *Slasti panovania* (Skutky 1978, s. 78 – 80). V rukopisej zbierke Štefana Hlinku „A“ z 18. storočia z Litmanovej nájdeme iný sujet zo zbierky *Gesta Romanorum* *Прійклá ѡ пожйтлá, ѡ ѡпатрностѡ вшиткыхъ речяхъ* / Príklad o skúsenostiach života a rozvážnom konaní všetkých skutkov. Exemplum ako jeden z hlavných nástrojov stredovekého kazateľstva sa aj v kontexte slovenskej kultúry podobne ako v iných európskych literatúrach postupne osamostatnilo z kontextu kázňovej tvorby. Napriek pôvodnému funkčnému vymedzeniu exempliel uplatňuje sa v kontexte kázňovej tvorby ako príklad i povzbudenie pre poslucháčov, aby zachovávali mravné zásady; tento žáner kvôli svojej kompozičnej ucelenosti dokázal dlhé storočia samostatne prežiť v tradičnom spoločenstve, dokonca aj v súčasnosti sú príklady zo života bežnou súčasťou kázňovej tvorby. Bohaté zastúpenie exempliel v ľudovom rozprávačskom repertoári neskorších období možno vysvetliť aj vplyvom staršej písanej mravoučnej, výchovnej a náboženskej literatúry, ale aj vplyvom sugestívnej kazateľskej činnosti v kresťanskom prostredí (Dvořák, 2001, s. 9 – 19).

Zápis ľudového rozprávania

V rukopisnom zborníku duchovných piesní – v spevníku Mitra Dočınca sa na fol. 01v–04v nachádza záznam ľudového rozprávania a dvoch apokryfických rozprávání. Zaujímavá je práve genéza spevníka i zápis naratívov. Spevník Mitra Dočınca získal ukrajinský bádateľ Volodymyr Hnaťuk v roku 1896 v Marmarošskej stolici v dedine Kušnica od miestneho kantora a učiteľa počas putovania po tzv. Uhorskej Rusi (Hnaťuk, 1897, 1898, 1900, 1909, 1910, 1911). Dnes sa rukopis spevníka nachádza v rukopisnom oddelení v Národnej knižnici im. Stefanyka vo Ľvove, ktorej V. Hnaťuk venoval aj viacero rukopisných pamiatok. Opis spevníka Mitra Dočınca publikoval Ivan Franko v roku 1900, lež o zápise rozprávky sa tam nezmieňuje (Franko, 1900, s. 61 – 64). Zbierka piesní je písaná viacerými rukopismi, zápis rozprávání sa tiež odlišuje od ostatnej časti zápisov piesní. Na základe rozličných rukopisov môžeme tvrdiť, že každý rukopis patrí inému zapisovateľovi. Zápisy rozprávání sú znamenajú najmladším rukopisom v spevníku – v tzv. kurzívnej graždanke a možno ho datovať na koniec 19. storočia (Žeňuch, 2004, s. 156 – 160).

Súčasťou kázne sa ľahko mohli stať popri exemplách akékoľvek iné naratívne žánre, ktoré svojím obsahovým zameraním a najmä z hľadiska funkcie mohli slúžiť ako konkretizácia nejakého biblického podobenstva alebo ako ilustrácia morálnej čnosti (neresti) či príklad prestúpenia za hranice morálneho zákona. Sujet ľudového rozprávania zapísaného v Spevníku Mitra Dočınca praniezuje negatívne vlastnosti žien, ako je zvedavosť a jej dôsledky, a tak ho predurčuje k tomu, že mohlo byť využívané ako exemplum pri kázni, ktorou sa kňaz obracal k širokému publiku. Ten istý sujet rozprávania zaznamenáva aj Jiří Polívka v Súpise slovenských rozprávok a tematicky ho zaraďuje medzi novely a poviedky z obecného života – rozprávky o zlých ženách, reč zvierat (Polívka, IV. zv., 1930, s. 276 – 278). O existencii tohto sujetu v ústnej tradícii niet pochybnosti, Polívkov katalóg je dostatočne spoľahlivým kritériom na to, aby sme doložili rozšírenie sujetu v ústnej tradícii. Svedčia o tom 4 príklady zdokumentované v slovenskom rozprávačskom repertoári zapísané v 19. storočí.

Zápisy biblických udalostí tzv. biblická próza, životy svätých, etiologické legendy

V Nižnorybnickom spevníku z roku 1817 sa na fol. 67v-73r⁵ nachádza **СЛОВО Ў ТОБИ́АШѢ, ГЛАВА А-ВА** (Žeňuch, 2012, 118 – 144). Ide o prerozprávanie časti starozákonného príbehu o Tobiášovi a jeho rodine. Patria sem aj dva

⁵ Nižná Rybnica – obec na východnom Slovensku, okres Sobrance.

Litmanovské⁶ rukopisy (rukopis A a rukopis B) zo zač. 18. storočia uložené v rukopisnom fonde v Kyjeve, ktorý popri výkladoch životov niektorých svätých – sv. Barbory, apoštola Andreja, Kozmu a Damiána obsahuje aj texty starozákonných etiologických legiend o stvorení sveta, o potope, o stvorení človeka, o prvých ľuďoch a o prvom hriechu.

Cyrilikou je zapísaný aj Keresturský zborník legiend v zemplínskom nárečí z roku 1893, ktorý pochádza z prostredia dolnozemskej gréckokatolíkov a jej autorom je Ján Moskaľ z Kocury.⁷ Obsahuje texty ľudových čítaní, ktoré zobrazujú novozákonné biblické udalosti o Kristovom pozemskom živote a Kristových strastiach a Bohorodičky. Je napísaný cyrilikou v zemplínskom nárečí a vznikol v Ruskom Krsture vo Vojvodine v Srbsku. Cyrilské texty tohto tematického okruhu sú na rozdiel od kánonických biblických a hagiografických textov zaujímavé pre svoju neordinárnosť a ponúkajú možnosť nahliadnuť do tzv. ľudovej Biblie.⁸

Zborníky ľudových liečiteľských a iných magických praktík

Liečiteľské príručky *Врачъ Домашный и Помощникъ оу Домшествеѣ, Газдшествеѣ* zostavil michalovský gréckokatolícky kňaz Nikolaj Teodorovič v rokoch 1790 a 1791, ktorý patril k významným predstaviteľom vtedajšej vzdelaneckej vrstvy.⁹ Ako uvádza autor liečiteľských spisov Nikolaj Teodorovič, obsahujú preklady liečiteľských praktík z maďarskej predlohy, ale aj návody na liečenie, ktoré získal Teodorovič od sedliakov v okolí Michaloviec, vlastnou skúsenosťou a overil ich na sebe i iných ľuďoch. Táto skutočnosť obsahuje garanciu úspešnosti lieku alebo liečebného postupu. Všeobecný nedostatok medicínskych poznatkov a nedostupnosť lekárskej pomoci v ľudovom prostredí bol kompenzovaný práve takýmito liečiteľskými rukopisnými príručkami.

---

⁶ Litmanová – východoslovenská dedina v okrese Stará Ľubovňa.

⁷ Rukopisná pamiatka sa našla na fare v Djurdjove počas terénneho výskumu v roku 2007. Digitálna kópia sa nachádza v databáze cyrilských textov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave.

⁸ Otázkam vplyvu knižných apokryfických sujetov na ľudové legendy a ľudovú vieru sa venovali starší ruskí a ukrajinskí folkloristi A. N. Veselovskij, N. F. Sumcov. Aj v posledných rokoch vznikol celý rad zaujímavých prác ruských autorov, ktorí poukazujú na knižný pôvod niektorých ľudových legiend (V. S. Kuznecova, V. Ševarenkova, O. Belova).

⁹ Obidve liečiteľské príručky boli publikované v roku 2013 (Žeňuch – Žeňuchová, 2013).

Popri lingvistickom výskume rukopisy priťahujú pozornosť etnografov, folkloristov, kulturológov a religionistov, ktorí v nich hľadajú tradičnú podobu ľudového lekárstva, ktorá je prirodzeným výsledkom interakcie zľudovených exaktných poznatkov z medicíny či botaniky. Jednotlivé recepty dopĺňala sila slova, viery, alebo magický a rituálny akt. Mnohé recepty a návody sú, ako sa o tom zmieňuje aj M. Teodorovič, overené každodennou praxou. V rámci rukopisného súboru textov nájdeme i také, ktoré sa neopierajú o racionálne liečiteľské postupy, ale sú založené na poverách, magických symbolických úkonoch. Možno v nich doložiť prvky ľudovej mágie, ktoré sa miešajú s kresťanským obsahom a symbolikou. Cieľom týchto receptov o ovplyvniť alebo vrátiť zdravie, hospodársky úžitok zvierat, plodnosť a silu. Pri týchto úkonoch mal veľký význam presne určený spôsob prípravy liečiteľského prípravku, ktorý sa buď zjedol či vypil), alebo sa nosil ako talizman. Inokedy a tieto prípravky natierali a postihnuté miesta, a tak mali zaručiť navrátenie zdravia človeku alebo zvieraťu, alebo aj prinavrátiť úžitok z hospodárskeho zvieraťa. Osobitnú zložku pri týchto praktikách malo i prežehňavanie (sa), modlenie, mlčanie. Praktickým prostriedkom ľudového liečenia boli aj magické zaklínania a zariekania, na základe ktorých môžeme dobre rekonštruovať aj vtedajší systém ľudových predstáv. Mnohé zaklínacie a zariekacie formuly mágie slova nájdeme aj v uvedených dvoch rukopisoch Nikolaja Teodoroviča.

Zápisy ľudových hádaniek

Z hľadiska výskumu folklórnych zápisov v cyrilských písomných pamiatkach je dôležité upozorniť aj na skutočnosť, že za texty receptára zaradil M. Teodorovič osobitnú časť pod názvom Простацкѣ вопросы и ѡвѣты (*Ľudové otázky a odpovede*), kde uvádza 121 vtipných a dômyselných hádaniek z ľudového prostredia. Zo žánrového hľadiska ide o tzv. anekdotický typ hádanky, ktorá je kompozične utvorená z dvoch častí: prvú časť hádanky tvorí priama viaczmyselná otázka a druhá časť je krátkou (zvyčajne jednoslovnou) ostrovtipnou odpoveďou na zadanú otázku. Odpovedať na otázky je niekedy ťažké, lebo medzi otázkou a odpoveďou chýba myšlienková a logická súvislosť. Tematicky ich tvoria najmä otázky z Biblie, iné čerpajú námety z každodenného života.¹⁰Túto skupinu hádaniek niektorí folkloristi nepovažujú za hádanky v pravom zmysle slova, teda také, ktoré sa zakladajú

¹⁰ Uvádžame niekoľko príkladov: Котра вода найдраша? / Котра оу карчмахъ чрезъ кочмарювъ до напою мѣша са. // Што лѣпше ѡ одного хлѣба? / Два. // што ѣ жена? / злое потребное, и разумна наппа. // Кто неродивса, и оумѣ? / ѡвѣтъ: Пдамъ.

na metaforicko-metonymickom alebo alegorickom opise, čo je charakteristické pre tento literárny a folklórny žáner. Z genetického hľadiska sú hádanky anekdotického typu oveľa archaickejšie a majú blízko k prísloviám a porekadlám. Z hľadiska uplatnenia anekdotického princípu stoja niekde na hranici medzi anekdotou a hádankou, a napĺňajú tak kritérium žánrového synkretizmu v slovesnom folklóre. Tento typ hádaniek obsahujú viaceré staršie rukopisné zbierky hádaniek, čo dokumentuje a potvrdzuje najstaršie tendencie vo vývine tohto žánru. Anekdotický typ hádaniek prevažuje aj prvej tlačenej knižke humoristického obsahu na Slovensku *Weselé účinky a rečeňi*, ktorej autorom je J. I. Bajza (Bajza, 1795).

Z hľadiska histórie zbierania a zapisovania tohto folklórneho žánru treba zdôrazniť veľmi dôležitú skutočnosť. Prvé hádanky zo slovenského prostredia publikoval Čeněk Zíbrt v časopise *Český lid* až v roku 1899 pod názvom *Slovenské hádanky*, kde publikoval najstarší zachovaný rukopisný prameň slovenských hádaniek: rukopisnú zbierku anonymného autora z 2. polovice 17. storočia, ktorá sa mu dostala do rúk vďaka láskavosti Terézie Vansovej (Zíbrt, 1899). Neskôr v roku 1914 publikoval na stránkach časopisu *Český lid* aj novšiu rukopisnú zbierku z roku 1720 (Zíbrt, 1914). Môžeme teda povedať, že cyrilské zápisy hádaniek v zbierke Mikuláša Teodoroviča (1790, 1791) dopĺňajú najstaršie pramene k štúdiu vývinu tohto žánru na našom území.

Uvedené príklady dokumentujú, že pramenná základňa cyrilských písomností je žánrovo i tematicky pestrá a má z hľadiska jazyka, vzniku a spôsobu šírenia viaceré špecifiká. Takmer všetky sledované cyrilské texty sú spojené s náboženskou spisbou byzantsko-slovanského obradu. Hoci ide zväčša o štylizácie či preklady textov z iných predlôh, alebo sú to kompiláty viacerých zdrojov, aj nálezy variantných textov vo viacerých sledovaných cyrilských pamiatkach alebo iné záznamy variantných folklórnych textov poukazujú na ústne šírenie v tradičnom prostredí. Mnohé cyrilské texty vychádzajú z biblických, hagiografických, apokryfických udalostí, ale prirodzene reagujú na potreby života tradičného spoločenstva a zastupujú v nich svoje špecifické funkcie.

Funkcia exempliel alebo iných naratívnych žánrov, ktoré plnili úlohu morálneho príkladu spočívala v názornom priblížení pravidiel viery a morálnych zásad. Naratívy o skutkoch svätých, o biblických udalostiach zapísané v cyrilských písomnostiach prispievali k šíreniu a popularizácii biblických, apokryfických a hagiografických сюжетov. Ich recepcia a interpretácia v ľudovom prostredí často nezodpovedá doktrínalnemu kánonu a výber svätcov, výber epizód z ich života, výber biblických udalostí je ovplyvnený stereotypmi ľudového ponímania sakrálna. Skúmaný materiál obsahuje kánonické ale aj apokryfické prvky, ktoré sa synkreticky spájajú s ľudovými archaickými

predstavami o usporiadaní sveta a stereotypmi ľudového náboženstva. Uvedené príklady liečebných a magických praktík dokumentujú, že v ľudovom prostredí mágia nijako neodporuje náboženstvu, nekoliduje s modlitbou, predstavuje akúsi formu paralelného svetonázoru.

Výskumy ľudového kresťanstva zamerané na sledovanie ľudových predstáv o svätých, o biblickej histórii, etiologické legendy boli donedávna zriedkavým javom. Početné výskumy ruských, ukrajinských a poľských i bulharských folkloristov zamerané na naratívny biblickej prózy postupne dopĺňajú obraz tzv. ľudovej Biblie v jednotlivých národných spoločnostiach. Vybrané príklady zo sledovanej pramennej základne poukazujú, že styčné body medzi cyrilskými prameňmi a ľudovou rozprávačskou tradíciou sú také nápadné, že je nevyhnutné venovať im patričnú pozornosť. Práve zápisy v uvedených rukopisných zborníkoch prinášajú najstaršie zápisy niektorých folklórnych žánrov alebo dokumentujú prítomnosť niektorého sujetu v slovenskom prostredí, a tak nás oprávňujú predpokladať existenciu sledovaného typu v rozprávačskom prostredí ešte predtým, ako sa rozvinuli uvedomené zberateľské aktivity. Komplexný medzidisciplinárny výskum cyrilských písomností, ich systematizácia a klasifikácia nám otvára priestor spoznať najstaršie čriepky našej slovesnej kultúry.

LITERATÚRA

- BAJZA, J. I.: *Weselé účinky, a rečeňi, které k stráveňú trúchlivých hodín zebrał, a widál Jos. Ign. Baiza Farár Dolnodubovský*. W Trnawe, u Wáclawa Gelinka, 1795.
- БЕЛОВА, О. В.: *Библейские сюжеты в восточнославянских народных легендах*. In: *Восточнославянский этнолингвистический сборник*. Москва: 2001, s. 118 – 150. ISBN 5-85759-159-2.
- БЕЛОВА, О. В. – ПЕТРУХИН В. Я.: *Фольклор и книжность: миф и исторические реалии*. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Наука 2008. 263 с. ISBN 978-5-025-036228-4.
- DORUĽA, J.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 152 – 160. ISBN 80-967722-5-2.
- DVOŘÁK, K.: *Středověká exempla a ústní lidová slovesnost*. In: *Nejstarší české pohádky*. Praha: Argo 2001, s. 9 – 19. ISBN 80-7203-368-9.
- ГНАТЮК, В.: *Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів, том 3, 1897. 236 с.; том 4, 1898, 254 с.; том 9, 1900, 284 с.; том 25, 1909, 248 с.; том 29, 1910, 318 с.; том 30, 1911, 355 с.
- HURTAJOVÁ, Z.: *Európska šibalská poviedka, anekdota a facécia v staršej slovenskej literatúre*. In: *Kratochvílné, úsmevné ale i príkladné šibalské príbehy*. Bratislava: Tatran 1988, s. 5 – 23.

- ФРАНКО, І.: *Карпато-руське письменство XVII – XVIII вв.* Львовъ: 3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1900, с. 61 – 64.
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: *Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII вѣка.* Ужгородъ – Прага, 1927 (отдѣльный оттискъ изъ Наукового зборника т-ва Просвѣта, т. V).
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: *Повѣсти изъ „Gesta Romanorum“ въ карпаторусской обработкѣ конца XVIII-го вѣка.* Прага: Типографія Политика, 1929.
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: *Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI – XVIII вѣковъ.* Praha: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1931.
- КАСПИНА, М. М. – МОРОЗ, А. Б.: *Библия в устной традиции.* In: Актуальные проблемы полевой фольклористики. Москва: МГУ, 2002, с. 160 – 175. ISBN 5-211-04553-X.
- КУЗНЕЦОВА, В. С.: *Дуалистические легенды о створении мира в восточнославянской фольклорной традиции.* Новосибирск: Издательство СО РАН, 1998. ISBN 5-7692-0118-5.
- LEŠČÁK, M.: *Slovenské ľudové hádanky z folkloristického hľadiska.* In: Slovenské ľudové hádanky. Bratislava: Tatran 1981, s. 125 – 138.
- MINÁRIK, Jozef: *Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. – 19. storočí.* In: Slovenský národopis, 1973, 21, 4, s. 535 – 552. ISSN 1335-1303.
- МОРОЗ, А. Б.: *Народные рассказы о святых.* In: Актуальные проблемы полевой фольклористики. Вып. 3, Москва: МГУ, 2004, с. 180 – 187. ISBN 5-211-04553-X.
- МОРОЗ, А. Б.: *Народная агиография: к постановке вопроса.* In: Etnolingwistyka, Lublin, 2009, № 21, с. 187 – 203. ISSN 0860-8032.
- MOSER, M. – ZOLTÁN, A.: *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest, Slavische Sprachgeschichte, vol. 4.* Vienna, 2008. ISBN 9783643900821.
- ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Ладомірѣвске Учительне Евангеліе.* In: Науковий зборник товариства Просвѣта в Ужгородѣ за рѣк 1923. Выдає литературно-науковий оддѣл. Рѣчник II. Книгопечатня Юлія Фелдешія в Ужгородѣ 1923, с. 93 – 107.
- PAŇKEVIČ, I.: *Další nálezy ukrajinských písní a veršů na východním Slovensku.* In: Národopisní věstník československý, Praha: 1956, roč. 33, č. 3 – 4, s. 202 – 206.
- POLÍVKA, J.: *Súpis slovenských rozprávok.* 1. – 5. zväzok. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1923, 1924, 1927, 1930, 1931. 335 s.; 494 s.; 467 s.; 558 s.; 525 s. *Skutky Rimanolov / Gesta Romanorum.* Bratislava: Tatran, 1978.
- TEUTSCH, A.: *Das Rusinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen.* Frankfurt am Main: Peter Lang. Internationale Verlag der Wissenschaften, 2001. 230 S. ISBN 3-631-38286-3.
- ZÍBRT, Č.: *Slovenské hádanky.* In: Český lid, 1899, 8, s. 113 – 140.
- ZÍBRT, Č.: *Slovenské hádanky z r. 1720.* In: Český lid, 1914, 16, s. 429 – 430.
- ŽEŇUCH, P.: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 288 s. ISBN 80-224-0697-X.

- ŽEŇUCH, P. – VASIL', C.: *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh. ISBN 88-7210-341-X; ISBN 80-967722-9-5.
- ŽEŇUCH, P.: *Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra Dočínca.* In: *Slavica slovacica*, 2004, roč. 39, č. 2, s. 156 – 160. ISSN 0037-6787.
- ŽEŇUCH, P.: *Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry?* In: *Slavica Slovaca*, 2008, 43, 2, s. 97 – 107. ISSN 0037-6787.
- ŽEŇUCH, Peter: *Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí.* In: *Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení.* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV - Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 149 – 168. ISBN 978-80-969992-8-6.
- Pramene byzantskej tradície na Slovensku.* K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010 / Sources of the Byzantine Tradition in Slovakia. An Exhibition Organized within the Year of Christian Culture 2010. Zost. Peter Žeňuch a Andrej Škoviera. Preklad do anglického jazyka Svorad Zavorský. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Národným osvetovým centrom, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Gréckokatolíckej eparchie v Bratislave 2010, 73 s. ISBN 978-80-89489-00-8.
- ŽEŇUCH, P.: *Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis.* In: *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118 – 144. ISSN 0037-6787.
- ŽEŇUCH, P.: *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku.* Nitra: UKF, 2015. 176 s. ISBN 978-80-558-0740-9.
- ŽEŇUCHOVÁ, K.: *Humoristická a zábavná próza v diele J. I. Bajzu medzi literatúrou a folklórom.* In: Žeňuchová, K. (ed.): *Jozef Ignác Bajza v kultúrnom a literárnom kontexte.* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Obec Dolné Dubové, 2013, s. 71 – 88. ISBN 978-80-89489-14-5.
- ŽEŇUCH, Peter – ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: Врачъ Домашный z roku 1790. Помощникъ оу домувствѣ, газдувствѣ z roku 1791.* In *Slavica Slovaca*, 2014, 49., 3, s. 3 – 148. ISSN 0037-6787.

NOVÉ HODNOTIACE POHĽADY A PRÍSTUPY NA PROBLEMATIKU NARATÍVNEHO PONÍMANIA PROZAICKÉHO HISTORICKÉHO TEXTU V LITERÁRNOVEDNOM A LINGVISTICKOM VÝSKUME

Renáta Hlavatá

CURRENT VIEWS AND APPROACHES TO NARRATIVE INTERPRETATION OF PROSAIC HISTORICAL TEXTS IN LITERARY SCIENCE AND LINGUISTIC RESEARCH

Abstract: The paper focuses on current views and approaches to interpretation of prosaic historical texts from the viewpoint of literary science and linguistics. The paper presents analytic-synthetic investigation of historicism, historicism and new historicism and their place in Slovak literature in general, focusing particularly on completion and specifying knowledge related to the investigated notion connected with reflection of human being in time. The contribution also evaluates historicism and new historicism. At the same time the attention is paid to the complexity and many-sided variability of the issue. In this paper three basic problems are discussed: 1) the new material analysis of up to now known sources, 2) the deeper and more complex analysed aspects of historicism and new historicism in literary science and 3) generalising of up to now partial scientific research including complex evaluation, interpretation and reflection of chosen literary texts. In connection with this the paper also deals with historicism and new historicism through evaluating major standpoints of Slovak and Western literary scholars (V. Petrík, V. Šabík, J. Hvišč, P. Liba, V. Žemberová, D. Ďurišin, H. G. Gadamer, F. Jaeger, J. Rüsen, W. Dilthey, R. Barthes, N. Freye, H. Whit).

Keywords: literary text, analysis and interpretation of literary and non-literary text, aesthetic communication, model text structures of historicism, narratology in postmodernism, new historicism.

V teoretických úvahách o modernom literárnom texte sa do centra pozornosti dostáva celý komplex otázok, ktoré smerujú k zásadnému uchopeniu určitého literárneho, literárnohistorického či lingvistického javu alebo procesu na základe aplikácie filozofických, filologických, literárnoteoretických, lingvistických či metodologických východísk. Pri sledovaní vývoja koncepcií o literatúre je zrejmé, že podliehajú vplyvu dobových myšlienkových systémov, ale zároveň sú ovplyvňované formovaním vzťahu medzi literárnou teóriou (pohybujúcou sa na lingvistickom či estetickom póle)¹ a vlastnou literárnou tvorbou. Určujúcim východiskom pri sledovaní literárnej tvorby v určitom období sú rozličné prístupy k textu a dielu. Každá doba prináša diela písané novým spôsobom, novým jazykom, novou metodikou dešifrovania skutočnosti. Súčasná literárna teória sa napríklad zameriava na všeobecné ontologické aspekty ľudského bytia v širšom kultúrnom či spoločenskom kontexte.

Aktívny vzťah k literatúre sa nadobúda aj „novým čítaním“, novým poznávaním, novým overovaním si fixovaných hodnôt, a preto umeleckú literatúru treba vnímať v korelácii mnohostranných vzťahov a súvislostí, vidieť dielo v dobovom začlenení, mať na zreteli osobnosť tvorcu, jeho umeleckú orientáciu, národnú špecifickosť a svojrázny umelecký prejav. Uvedená požiadavka je dnes veľmi aktuálna najmä preto, aby prestal existovať jednostranný prístup k literárnej minulosti, či už ide o jej nekritické vyzdvihovanie alebo o nezáujem. A práve toto nové myslenie sa premieta do bežných problémov literárnej vedy a lingvistiky a to v čo najširších kultúrnych a spoločenských súvislostiach, t. j. s ohľadom na najrozmanitejšie aspekty ľudskej existencie a pamäti (dejín). Nové myslenie sa snaží nielen sledovať nové poznatky v širších kontextoch, ale zároveň sa ich pokúša implantovať do literárnej vedy a lingvistiky, a to novým spôsobom.

V súčasnom modernom a postmodernom svete pod vplyvom novej spoločenskej situácie vznikajú vo vedeckom výskume podmienky na interdisciplinarizáciu, ktorej cieľom je využívať poznatky z rôznych disciplín psychológie, historiografie, sociológie, filozofie, umenovedy, lingvistiky, literárnej vedy atď.

Úvahy o umeleckom a vedeckom zobrazovaní minulosti a jej interpretácií súčasníkom nie sú nové. Otázkam vzájomného vzťahu, ako aj povahe podobnosti a odlišnosti sa venovali v početných alebo len v jednotlivých štúdiách umelci, literárni vedci, filozofi, lingvisti, filmoví producenti od pradávna. Historickému téme a jej umeleckému spracovaniu cez funkčnú analýzu jazyka a štýlu umeleckého textu sa venoval J. Findra (1990, s. 77 – 81). Svoju pozornosť sústredil na povrchovú, jazykovo-kompozičnú organizáciu textu, v ktorej sa organicky spája minulé a súčasné. V štúdiu *Historická téma a jej povrchová realizácia* upozornil na vonkajšiu a vnútornú štruktúru textu, v ktorej možno vidieť dialektickú podmienenosť a funkčnú väzbu². Vo svojej monografii *Štylistika slovenčiny* (2004) charakterizuje formálne a obsahové modelové štruktúry umeleckých a náučných textov, čím porovnáva, vysvetľuje čiastkové modely sveta, napr. model vo vede a model umenia (literatúry). Na literárne umelecké dielo sa pozerá ako na estetický komunikát, ktorý nesie estetickú informáciu o reálnej skutočnosti alebo o virtuálnom svete. Náučnú (vedeckú) modelovú štruktúru vníma ako verejnú prezentáciu výsledkov vedeckého bádania venovanú okruhu odborných zúčastnených a prípadne aj širšej kultúrnej verejnosti³.

O vzťahu umenia (literatúry) k dejinám, svetu, vede sa vyjadrili viacerí literárni vedci, historici, teoretici histórie a filozofie dejín a umenia. Zjednodušene sa možno vyjadriť o umení (literatúre) ako o aktivite *zobrazujúcej* a o vede, dejinách (historiografii), lingvistike ako *výpovednej aktivite*

v tvorbe historikov a literárnych tvorcov. Je známe, že umelecké dielo ako model sa líši od modelovania vo vede⁴. Zatiaľ čo model vo vede je striktno orientovaný na objektívny popis a snahu o maximálnu redukciu subjektívnych elementov, umelecké dielo je zobrazením vychádzajúcim zo subjektívneho vzťahu umelca k zobrazovanému. Umelec tvorí na základe osobitého pohľadu na svet a v súlade s komplexom vlastnej (estetickej) hodnotovej hierarchie. Vo vede sa model konštruuje na základe racionálnej analýzy štruktúry a funkcií objektu so snahou vylúčiť zmyslové (subjektívne) vplyvy. Pri analýze historického diela, ktoré zodpovedá potrebám dejín, dejepisectvu je nutné upozorniť na individuálny prístup. V historiografickej analýze ide o rozbor konštruktívnych rysov, pri ktorých sa historické dielo líši od iných možných prístupov, či z hľadiska iných vedných odborov alebo oblastí poznania, najmä z hľadiska slovesného umenia. Historický text možno vnímať ako sémantický priestor, v ktorom vzájomne pôsobia a hierarchicky sú usporiadané rôzne významové a výpovedné roviny – jazyky. Tento text plní dve funkcie: jednak adekvátne podáva význam, jednak vytvára významy nové. V historickom texte sa vytvárajú obrazy historickej skutočnosti, ktoré sa usilujú byť jej kópiou. Tento obraz zachytáva všetky väzby, ktoré v popisovanej skutočnosti existujú. Historický text má preto zásadne charakter celku, t. j. stáva sa informačne uceleným útvarom.

V historickej rovine je text komunikátom a nie iba výpoveďou so súborom informácií a nejakých kultúrnych faktov vyžadujúcich si interpretáciu. Na rozdiel od pramenného textu je historický text otvorený, môže byť modifikovaný a neukončený. Obsahuje poznávaciu funkciu, ktorá je príznačná pre vedecké texty a nie texty populárne. V historickej rovine sa text hodnotí vzhľadom k svojej objektívnej pravdivosti. Historičnosť textu je podmienená podľa K. Bartoszyńskiego (1978) historickej metodológie a normám štruktúracie historického textu. Za jeho charakteristické znaky považuje 1. skrytosť autora alebo naratívnej situácie, 2. priblíženie popisovanej skutočnosti, 3. zachovanie odstupu a časového rozdielu, ktorý zodpovedá výkladu *ex post*, 4. zhoda usporiadania výpovede so skutočnou časovou postupnosťou popisovaných udalostí a 5. výrazné oddelenie jazyka narácie od citovaných výpovedí.

Iné chápanie súčasnej historiografie pochádza z pera poľskej autorky Ewy Domańskiej (1999), ktorá rieši a opisuje alternatívne spôsoby písania o minulosti, pričom sa opiera o teórie histórie v anglosaských krajinách. Autorka je známa aj svojimi sympatiami k myšlienkam postmoderny. Upozorňuje na nový spôsob videnia a analyzovania minulej skutočnosti, aj keď alternatívne spôsoby písania o minulosti nepovažuje za lepšie od tradičných. Hovorí, že ide o iné poňatie histórie, ktoré „viacej zodpovedá meniacej sa kultúre a atmosfére medziepochálneho prechodu.“⁵ Ewa Domańska (tamže)

rozlišuje dva prístupy k nášmu náhľadu na minulosť. Podľa prvého náš pohľad na minulosť možno chápať cez jej tzv. fundamentálne (mimoetické) spodobovanie. Autorka sa však domnieva, že „... relácia medzi minulosťou a jej prezentáciou sa zakladá na metaforickom spodobovaní.“⁶ Podľa druhého prístupu upozorňuje na odhaľovanie obyčajných, každodenných výjavov z mikrosvetov ľudí (pričom čitateľa zaujímajú predovšetkým ich zápletky a hrdinstvá z iného sveta) na romantizáciu minulosť, v ktorej sa objavujú túžby, očakávania a frustrácia, čoho dôsledkom je fakt, že história sa stáva snom človeka, žijúceho v dilemách postmodernity. Autorka upozorňuje na romantizujúci postmodernizmus, kde prechod do novej éry naznačuje spoločnými črtami romantizmu a postmodernity v ich reakcii na racionalizmus a scientizmus.

Postmodernizmus ako myšlienkový smer prináša začiatok revolúcie v poznaní. Ako moderný myšlienkový smer predpokladá odmietnutie osvietenského programu, odmietnutie všeobecne platnej, nadkultúrnej a nadčasovej pravdy.⁷ Vychádza z presvedčenia, že poznanie nemôže byť iba objektívne, pretože svet nie je mechanický, ale historický, vzťahový, osobný. Predstavuje trvanie modernizmu, ako aj jeho presah či zmes jednej tradície s tradíciou bezprostrednej minulosť. Postmoderní myslitelia upozornili na dôležitosť mýtu v ľudskej spoločnosti a zároveň sa snažili dokázať, že mýty sú viac ako príbehy, ktoré sa rozprávajú.⁸ História sa chápe ako sled prechodu od jedného určujúceho mýtu k inému, kde staršie príbehy nevyhnutne strácajú na dôležitosti a sú nahrádzané novými. Pri skúmaní nového pohľadu na prejavy človeka, na jeho poznanie, objavovanie povahy skutočnosti, chápanie sveta⁹, prichádzajú postmoderní myslitelia k poznaniu, že základné zmeny vo vedeckej teórii nie sú iba logickými modifikáciami či novými výkladmi minulého poznania. Podľa Thomasa S. Kuhna je veda skôr dynamický, historický jav a posuny vo vedeckej teórii prichádzajú ako radikálne premeny toho, ako sa vedci dívajú na svet. Podľa Thomasa S. Kuhna vedci z času na čas podľahnú prívalu tvorivosti, ktorý Thomas S. Kuhn nazýva posun paradigmy.¹⁰ Upozorňuje, že svet nie je ničím daným, že nie je vonkajším objektom, s ktorým prichádzame do kontaktu a o ňom môžeme získavať poznanie, ale naopak tvrdí, že pomocou jazyka tvoríme svoj vlastný svet, a že existuje toľko rôznych svetov, koľko je svetotvorných jazykov.¹¹

V postmodernej dobe hovoriacej o inom, minulom svete, sa tvorí nový svet s novou kultúrou a s **novým historizmom**. **Nový historizmus** vychádza zo štruktúrneho ponímania histórie, čiže z predstavy významotvorného a hodnototvorného ponímania času a vývoja ako štruktúry či hierarchie zmien. Štruktúrne ponímanie histórie vystupuje proti kauzálnej kontinuite ako jedinému zdôvodneniu historického zmyslu.¹²

Štruktúra ľudského vedomia má svoju labilnú rovnováhu s pokračovaním hraníc pohľadu dozadu i dopredu. Základnou organizačnou formou ľudskej identifikácie, komunikácie sa stáva príbeh. Príbeh v literárnom a historickom rozprávaní je založený na následnosti, kauzalite, finalite, príčinnno-časovom slede. Vždy ide o snahu usporiadať súbor udalostí chronologicky, aby sa javil ako proces jednotlivých fáz logickej postupnosti.¹³ Na istú podobnosť medzi príbehom histórie a beletrie upozorňujú Roland Barthes a Paul Ricoeur.¹⁴ Podľa nich forma historického opisu minulosti sa podobá schémam literárneho rozprávania, pretože tak ako historiografia, tak aj literatúra rozdeľujú čas na základe nášho (prítomného – pozn. R.H.) prežívania do menších, uzavretých jednotiek – príbehov. Hayden White rozlišuje pri analýze historického diela podobne ako v literárnej vede, jeho sujet (plot) a jeho fabulu (story), t. j. vytvorenie fabule si vyžaduje individuálnu voľbu zo súboru udalostí, ktoré je možno získať z dokumentov. Pri výslednej podobe diela (sujete) sa podľa Haydena Whita historik musí pridrižovať určitých foriem, ktoré vyplývajú z typu sujetu a z hľadiska uplatňovaného pri posudzovaní určitého javu.¹⁵ Hayden White navrhuje skúmať historické diela v prvom rade ako jazykový útvar, ktorý má formu prozaického rozprávania so snahou zostať pravdivým obrazom minulých udalostí. Upozorňuje na literárne prvky (napr. trópy), ktoré ovplyvňujú obsah a zmysel opísaných udalostí, ktorých interpretácia v rôznych obdobiach a rôznych historických školách sa značne líši. **Nový historizmus** tradičný vzťah medzi históriou, historiografiou, literatúrou a lingvistikou sa problematizuje práve tým, že odmieta chápať historické texty ako objektívne a nestranné prostriedky skúmania poznania a pochopenia historickej skutočnosti. **Nový historizmus** upozorňuje na *jazykové stváranie príbehu – udalosti*, v ktorom jazyk určuje nielen štýl, ale tiež obsah a zmysel jazykového útvaru (diskurzu).

Nový historizmus vychádza zo štrukturálneho ponímania histórie, čiže z predstavy významotvorného a hodnototvorného ponímania času a vývoja ako štruktúry či hierarchizácie zmien, vzťahov a funkčných závislostí, ktoré nie je možné chápať vyložene kauzálne. Štrukturálne ponímanie histórie nachádza inšpiráciu v postmodernizme, ktorý predstavuje revolúciu v poznaní. Predstavuje aj koniec univerza – koniec všeobšiahleho svetového názoru.¹⁶ Postmodernizmus zdôrazňuje diskontinuitnú predstavu o svetovom dianí a v rámci rozmáhajúcej sa transdisciplinariny sa stáva ďalším špecifickým prístupom k dejinám istého spoločenstva ľudí, k dejinám literatúry a písomného tradovania. Dejiny sa tak stávajú iba variáciami na tú istú štruktúru, variáciami, ktorých špecifika nie je daná vývojovým procesom, ale udalosťami dejín, ktoré sú vo vzťahu k zákonitejšej štruktúre, a to iba náhodnými vonkajšími prvkami.¹⁷ Metodologickým východiskom genetického štrukturalizmu sa

stáva homológia¹⁸ vnímaná ako vzťah medzi vedomím triedy, jej víziou sveta a významovou štruktúrou literárneho diela. Štruktúra diela je potom tvorená individuálnym autorom, ale jej celý významový obsah je bohatší ako individuálne vedomia, lebo skutočným subjektom tvoriacim obsah diela je vízia sveta ako kolektívne vedomie sociálnej skupiny. Odkrytie významovej štruktúry diela si vyžaduje prechod od jeho imanentnej analýzy k širším spoločenským štruktúram, ktorej súčasťou sa stávajú aj ideologické zložky historickej reality. V umeleckom diele produkty ideologickej tvorby (svetonázor, viera, náboženské symboly, obrady, nálady ...) sú realizované na znakovom materiáli a mali by fungovať len tam, kde existuje sociálna komunikácia.¹⁹ Podľa Luciena Goldmanna a Michela Foucaulta genetický štrukturalizmus popiera subjekt a nahrádza ho sociálnymi, mentálnymi, lingvistickými štruktúrami.²⁰ Lucien Goldman na konkrétnych literárnych javoch navrhol chápať literárne dielo (romány)²¹ po prvé ako genetickú štruktúru²², v ktorej je možné skúmať nielen konečný literárny text, ale aj históriu jeho vzniku, a zároveň tie udalosti politického a spoločenského života, pod ktorých vplyvom sa text utváral, po druhé ako štruktúru tesne spätú so sociálnymi štruktúrami v politickom, intelektuálnom a ekonomickom živote spoločnosti. Goldmanove interpretácie vychádzajú z homológie medzi novým sociálne psychologickým stavom človeka, novými formami a obsahom románu, a to v konfrontácii so spoločenskou realitou zameranou na rovinu spoločensko-historickú a esteticko-literárnu.

Pre postmodernizmus sa stáva kauzalita a kontinuita ako jediný spôsob logického zdôvodnenia (zmyslu) neprijateľná. Myslenie postmoderny naopak zdôrazňuje diskontinuitnú a cyklickú predstavu svetového diania, predstavu akcentujúcu jedinečnosť, nepredvídateľnosť, náhodilosť.²³ **Nový historizmus** možno definovať ako smer, ktorý skúma dejinnosť textov a textovosť dejín. Historické dokumenty chápe ako texty s poetickou funkciou. **Nový historizmus** skúma naratívne spôsoby historiografického podania a vysvetlenia dejín opísaných na základe súvzťažnosti času a rozprávania. Jeho záujem o narativitu v historickom vyjadrení či narativitu dejepisných textov možno chápať ako určitú novú formu kultúrnej poetiky, ktorá vychádza z predpokladu, že obsah literárnych diel a ostatných kultúrnych dokumentov sa stáva zrozumiteľným na základe spojenia doby so spoločenskou a kultúrnou situáciou society.²⁴

Vychádza z nových kultúrnych zdrojov, z novej kultúrnej histórie, ktorá prináša so sebou nový spôsob videnia a analyzovania minulej skutočnosti. Historik spracováva podobne ako autor literárneho diela danú problematiku v súlade s rámcom vopred vytvorenej predstavy a v súlade s autorským zámerom, podľa pravidiel naratívneho diskurzu a rétoriky, t. j. podľa štylistických naratívnych, žánrových pravidiel (či obmedzení).²⁵ Na spôsob spracovania

a podania historickej témy v modernom prozaickom texte upozorňuje Petr A. Bílek v monografii *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu* (2003).

Na pozadí všeobecných literárno-interpretáčnych prístupov a východísk hľadá ucelené myšlienkové konštrukty a pojmové nástroje, ktorými by bolo možné pristupovať k čítaniu a interpretácii literárnych textov založených na rozprávaní.

V rámci rozmáhajúcej sa transdisciplinarity²⁶ možno **nový historizmus** vnímať ako novú formu kultúrnej poetiky. **Nový historizmus** „vychádza z predpokladu, že obsah literárnych diel a ostatných kultúrnych dokumentov sa stáva zrozumiteľným na základe spojenia s dobou, spoločenskou a kultúrnou situáciou society, ktorá ho produkuje alebo recipuje. Vysvetliť takýto text znamená považovať tento text za výraz istých priestorovo a časovo určených sociokultúrnych podmienok.“²⁷

Problematikou vzťahu histórie a literárnej teórie sa zaoberali Roland Barthes²⁸, Northrop Freye²⁹, ale predovšetkým Hayden Whit,³⁰ a to prostredníctvom poetiky písania o histórii. Roland Barthes sa zaoberal funkciou a dosahom *mýtu* na spoločnosť³¹ a v sedemdesiatych rokoch 20. storočia ho ovplyvnil dekonštruktivizmus, ktorý text definoval ako dianie. Podľa Rolanda Barthesa text odkazuje k vlastnému daniu založenom na princípe „hry“. Upozorňuje na skutočnosť, že každý text je zároveň intertextom textu iného, pretože všetkými textami prechádzajú určité všeobecné kultúrne jazyky, ktoré sa zároveň v každom texte kombinujú. Text sa tak stáva sieťou, v ktorej sa zachytáva čosi všeobecne existujúce a v ktorom sa akákoľvek autenticita stráca.³² Northop Frye vníma literatúru ako samostatný svet, nezastupiteľný produkt ľudskej imaginácie. Verí, že nové vznikajúce texty sa priradujú k trvale existujúcim elementárnym archetypom, vyjadrujúcim základný rozmer mýtu ľudskej skúsenosti. Podal ucelený teoretický koncept, v ktorom upozornil na niekoľko prvotných spôsobov zobrazenia (*mýtický, romantický, vysoko mimetický, ironický*) obsahujúcich v sebe tematický (*encyklopedický alebo epizodický*) či fikčný (*tragický či komický*) aspekt. Upozornil na skrytý systém v pozadí textov, čím podal styčné body pre usporiadanie literárnych textov na základe paradigmatických štrukturálnych vzťahov.³³ Konceptia Haydena Whita vychádza z narativistickej filozofie dejín a zároveň tvorí sprostredkovateľa medzi nomologickým (vedeckým) a naratologickým (literárnym) prístupom k historickej explanácii.³⁴ Historiografu vníma ako viacrozmerný diskurz, ktorý je zviazaný spôsobmi myslenia charakteristických pre danú epochu, v ktorej sa nerozoznával rozdiel medzi vedou a umením.

V literárnovednom bádani sa v druhej polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia vytvoril priestor na polemické stretávanie rôznych literárnovedných

a filozofických koncepcií. Základné impulzy vychádzajúce z ruského formalizmu, francúzskeho štrukturalizmu, čiastočne aj Pražského lingvistického krúžku, neskôr recepčnej estetiky a po nej gadamerovskej hermeneutiky sa postupne redukovali na vnímanie literatúry ako výpovedi o širšej analýze a interpretácie. Nastupovala nadtextovo zameraná rétorika, ktorá vychádzala z predpokladu, že význam a zmysel diela možno nachádzať či chápať v jedinečnom kontexte. Takéto prístupy k textu sa orientujú aj na mimotextové entity zviazané svojím konceptuálnym celkom, a to začínajúc vlastným JA (*psychoanalytická kritika*) a končiac spoločnosťou (*kulturologické a etnické štúdie, nový historizmus, marxizmus, feminizmus*).³⁵

Istým návratom k materialistickému pohľadu na spoločnosť a kultúru sa stáva **nový historizmus**. Ako ucelený smer sa začína objavovať od začiatku osemdesiatych rokov 20. storočia. Usiluje sa interpretovať texty ako historické objekty a rekonštruovať významové smerovanie textu v rámci jeho pôvodných spoločenských väzieb. **Nový historizmus** upozorňuje na skutočnosť, že tak ako majú texty svoju históriu, možno i celú históriu vnímať ako textovosť.³⁶ Základným pojmom **nového historizmu** sa stáva literárne zobrazovanie, ktoré sa analyzuje na pozadí historicky špecifického fungovania. Zmyslom však nie je snaha o dosiahnutie ideálnej objektivity, ale naopak otvorené priznanie sa, že akákoľvek rekonštrukcia je predovšetkým novým konštruktom, ktorého sugestívnosť sa odvíja skôr od rétoriky než od pozitívistickej faktičnosti.³⁷ P. A. Bílek (2003, s. 73) vníma **nový historizmus** ako pojem, ktorého cieľom nie je systematizovať vlastné teoretické predpoklady a vytvoriť všeobecnú teóriu literárnej histórie. Základným pojmom nového historizmu sa stáva podľa P. A. Bílka (tamže) literárne zobrazenie (*representation*), ktoré sa analyzuje na pozadí historicky špecifického inštitucionálneho fungovania. Preto v deväťdesiatych rokoch 20. storočia funguje už skôr ako vágna nálepka, pod ktorou každý vidí niečo iné. Deväťdesiate roky 20. storočia možno charakterizovať aj ako štúdie kultúr (*cultural studies*), pretože prinášajú bohatú produkciu metodologicky nie príliš vyhranených smerovaní.³⁸ Orientujú sa viac na aspekty literárnej histórie než teórie a interpretácie. Literatúra i v duchu „štúdií kultúr“ – podobne ako **nový historizmus**, stráca svoju esteticky dominantnú podobu a stáva sa skôr materiálom rozprávaním o tom, čo sa práve hľadá.³⁹ Vnímanie hranice medzi svetom textu a kontextu, medzi významom obsiahnutým vo vnútri a významom priradovaným, či už prijímateľom, či existenciou iných textov vedie literárnych vedcov a kritikov ku zmenenému chápaniu textu. Namiesto pôvodne binárnej opozičnej schémy (*literatúra – ne-literatúra*) nastupuje predstava splývavého diania a postupného, na povrchu nepozorovaného prechodu z jedného typu diskurzu do druhého. Zároveň sa kladie dôraz na špecifickosť jednotlivých

diskurzov. Pôvodne okrajové žánre (*denníky, memoáre, autobiografická literatúra ako celok*) sa dostávajú do čitateľského a teoreticko-kritického centra záujmu. Analýza a interpretácia autobiograficky nasmerovanej literatúry ovplyvňuje zmenu či posun v prístupe k textu ako celku. Namiesto pevných hraníc a prípadných nadhraničných, univerzálne fungujúcich modelov sa tematizuje a interpretuje nemožnosť rozlíšenia medzi javmi centrálnymi a periférnymi, medzi predtextovými, mimotextovými a textovými. Text sa prestáva vnímať ako záznam niečoho, čo odkazuje k mimotextovému daniu a čo toto dianie iba fixuje. Chápanie literatúry sa posúva od jeho vnímania ako entity textovo zachytených abstraktových, predtextových konceptov k entite konštruovanej iba slovami v procese písania. Text prestáva byť iba predmetom, ktorého význam je v ňom obsiahnutý a zároveň sa stráca predstava o význame ako čomsi koherentnom, nachádzajúcim sa už v texte ako schránke s tajomstvom.⁴⁰ Literárnoteoretické myslenie Michela Foucaulta a školy **nového historizmu** vychádza z pojmu textovosť⁴¹, kde udalosti, spôsoby fungovania inštitúcií a ich vzťahov sú vnímané ako znakové systémy, čiže ako texty, ktoré sa majú dešifrovať či interpretovať. Michel Foucault textovosť vníma ako istý proces zarámovania textu, ktorý zároveň umožňuje intertextové a kontextové fungovanie textu. K modernému mysleniu zaraďuje **historicismus**, ktorý definuje ako implikáciu istej filozofie alebo aspoň istej metodológie živého chápania, medziludskej komunikácie a hermeneutiky, ktorá prostredníctvom zjavného zmyslu znovu uchopuje rozpravu istého sekundárneho a zároveň primárneho zmyslu, t. j. zmyslu, ktorý je skrytý, ale základnejší.⁴²

Nový pohľad na dejiny cez využitie naratologického princípu v histórii, v literárnych a umeleckých útvaroch súvisí s koncepciou **nového historizmu**. Svoju pozornosť nový historizmus zaciľuje na narativitu dejepisných textov či narativitu historického podania príbehov, ktoré chápe ako novú formu kultúrnej poetiky.

Naratívne ponímanie histórie sa do súčasného literárneho a lingvistického výskumu generuje ako súčasť **nového historizmu**.⁴³

Zdá sa, že **nový historizmus** sa môže stať zaujímavým aj pre slovenské literárnovedné a lingvistické bádania, pretože predstavuje významný obrat v skúmaní, čo predstavuje potrebu (novo) definovať dejinný horizont a analyzovať jeho špecifiká. **Nový historizmus** obracia text k jeho dejinnosti, pričom umelecký text vyníma z jeho prirodzeného prostredia a komparáciou s textovým materiálom iného typu ruší hranice medzi jednotlivými textami (i medzi textami umeleckými a neumeleckými). Významy textov sú rozptýlené v iných textoch, čo vyvoláva dojem nekonečnej hry neurčitých, nestabilných významov a ich diferenciacií. Pri pokuse o analýzu významu textu je možné poukazovať na ďalšie a ďalšie významy. Z uvedeného vyplýva, že

nový historizmus sa nejaví ako samoučelný experiment, ale ako produktívna metóda narúšajúca čiastočne typ slepoty a má bližšie k dekonštrukcii, než k štrukturalistickým či novokritickým konceptom.⁴⁴

Do centra ich pozornosti sa dostáva aj problematika pragmatiky jazyka, recepcie, jazykových hier, rozprávania veľkých príbehov (mýtov, emancipačných konceptov), ktoré sa usilujú vykresliť, ako daná kultúra vznikala, aký je jej zmysel, v čom je jej cieľ. Postmoderné myslenie zrovnoprávňuje autora a čitateľa a to takým spôsobom, že každý má vo vzťahu k textu a jazyku k dispozícii neobmedzený počet stratégií (herných pravidiel) a až potom sa text stáva rozhodujúcim miestom konfrontácie.⁴⁵ Jazykový obraz sa stáva formou zobrazenia a obraznosti fikčných a reálnych modelových príbehov. Pomocou jazyka sa vytvárajú rôzne verzie obrazu sveta a ich životné formy. Ide o komunikačný systém, v ktorom jazykový výraz sa stáva samostatným obrazom sveta (reálneho i fiktívneho). Na základe sledovania podobností jazyka a textov historiografie a literárnej fikcie je možné špecificky pristupovať k analýze **nového historizmu**, a to na základe 1. *interdisciplinarity* – nový historizmus spája v rámci svojho výskumu rozličné metódy a poznatky humanitných a spoločenských vied – historiografie, kulturológie, lingvistiky a literárnej teórie; 2. *neprehľadnosti textu* – žiadny text nie je priezorom ku skutočnosti, pretože každý text je súčasťou diskurzívnej praxe a plní určitú funkciu; 3. *textuálnej spletnosti* – žiadny text nie je monologický a monotematický, ale je to priestor potencionálne súperiacich diskurzov; 4. *textuálna odlišnosť* – v textoch môžeme nájsť iné významy ako tie zjavné vyplývajúce z textu, a to prostredníctvom rôznych signálov či zážitkov percipientov; 5. *spochybnenia textuálnej autority* – text často deklaruje, že má kontrolu nad niečím, pričom stráca kontrolu nad sebou samým.⁴⁶

Predstavitelia **nového historizmu** sa usilujú prelomiť hegemoniu jazyka a textu, a to tak, že odkrývajú nerozlučnosť vzťahu medzi históriou, textom, jazykom a ideológiami.

Nový historizmus v súvislosti s humanitným myslením možno označiť za textocentrický, t. j. nechápe dielo ako metafyzický komplex TU a TERAZ navždy vytvorený vo svojej významovej identite nad dejinami, ale ako generátor cirkulujúcich významov, ktoré odkazujú na dielo a zároveň aj mimo neho. Nesústreďuje sa iba na sledovanie znakov, ale objavuje sa u neho antropocentrizmus, t. j. zachytené stopy majú podobu hľadania istej predmetnosti či telesnosti v dejinách. A práve touto skutočnosťou oživa v **novom historizme** pragmatická tradícia.

Nový historizmus nezaujíma premeny a diferenciácie významov, ale skúma texty na mnohých úrovniach (literárne i neliterárne) ako entity podieľajúce sa na dejinnej každodennosti. Spochybňuje kánon a hranice medzi

centrom a perifériou. Vyberá si obskurtné dobové texty, na ktorých demonštruje širšie dobové súvislosti či zákonitosti pohybu dobových paradigiem.

Záver

V príspevku sme sa pokúsili poukázať na problematiku interdisciplinarity humanitných vied, a to sledovaním styčných bodov medzi literárnovedným bádáním a presahmi k poznatkom z oblasti filozofie, lingvistiky, historiografie atď. Tým, že sme sa v našom príspevku venovali aj otázkam filologickým (štylistickým), medziodborový kontext nášho príspevku sa rozšíril a z tohto prístupu vyplývajú aj niektoré nové netradičné pohľady na tradičné otázky.

LITERATÚRA

- ALEFIRENKO, N. – GALLO, J.: *Pragmatika umeleckého diskurzu a rečové žánre*. In: Opera Slavica: Slavistické rozhledy, roč. 24, 2014, č. 4, s. 3 –15. ISSN 1211-7676.
- BARTOSZYNSKI, K.: *Aspekty i relacje tekstów*. In: Dzieło literackie jako źródło historyczne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978, s. 52 – 93. Bez ISBN.
- BERTENS, H. – NATOLI, J.: *Encyklopedie postmodernizmu*. Brno: Barrister & Principal, 2005. 324 s. ISBN 80-865-98-26-8.
- BÍLEK, A. P.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Ed. Teoretická knihovna 8. Brno: Host, 2003. 360 s. ISBN 80-7294-080-5.
- DOMAŇSKA, E.: *Mikrohistorie (Spotkania vo międzys'wiatach)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1999. 300 s. Bez ISBN.
- FINDRA, J.: *Historická téma a jej povrchová organizácia*. In: Literárnómúzejný letopis, roč. 24, 1990, s. 77 – 81. Bez ISBN.
- FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004. 232 s. ISBN 80-8063-142-5.
- FOUCAULT, M.: *Slová a veci (Archeológia humanitných vied)*. Edícia Filozofické odkazy. Bratislava: Pravda, 1987. 510 s. Bez ISBN.
- GADAMER, H. G.: *Člověk a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 1999. 154 s. ISBN 80-86-005-76-3.
- GENETTE, G.: *Rozprava o vyprávění*. In: Průvodce po světové literární teorii. Red. V. Macura. Praha: Panorama, 1988, s. 142 – 150. Bez ISBN.
- GRENZ, J. S.: *Úvod do postmodernizmu*. Praha: Návrat domů, 1997. 199 s. ISBN 80-85495-74-0.
- HAMAN, A. – HOLÝ, J. – PAPOUŠEK, V.: *Kritické úvahy o západní literární teorii*. Praha: ARSCI, 2006. 204 s. ISBN 80-86078-58-2.
- Historismus am Ende des 20. Jahrhunderts. Eine internationale Diskussion*. Herausgegeben von Gunter Scholtz. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 1997, 222 s. ISBN 3-05-002848-3.
- HOLLIDAY, M. A. K. – HASANOVÁ, R.: *Language, context and text. Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: University Press 1990. 126 s. Bez ISBN.
- HORECKÝ, J.: *O jazyku a štýle kriticky a prakticky*. Prešov: Náuka 2000. 161 s. ISBN 80-967602-2-X.

- HORECKÝ, J. – SOKOLOVÁ, J.: *Modelovanie a lingvistika*. Nitra: Garmond, 2003. 119 s. ISBN 80-89148-02-6.
- JASIŇSKA, M.: *Rozprávač v epickom diele (Náčrt problémov)*. In: Slovo, význam, dielo. Antológia poľskej literárnej vedy. Zostavil A. Popovič. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1972, s. 376 – 402. Bez ISBN.
- KRAUSOVÁ, N.: *Poetika v časoch za a proti*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1999. 225 s. ISBN 80-88878-53-5.
- KRAUSOVÁ, N.: *Význam tvaru, tvar významu*. Edícia Studia Literaria, zv. 19. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984. 356 s. Bez ISBN.
- LIBA, P.: *Dostredivé priestory literatúry*. Nitra: VŠPg, 1995, 236 s. ISBN 80-887387-65-2.
- LOTMAN, J. M.: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990. 372 s. ISBN 80-222-0188-X.
- LOTMAN, J. M.: *Text a kultúra*. Edícia Filozofia do vrecka. Zv. 9. Bratislava: Archa 1994. 100 s. ISBN 80-7119-066-5.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 582 s. Bez ISBN.
- MIŠŠÍKOVÁ, G.: *Štylistická analýza textu (na materiáli anglického jazyka)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 1999. 154 s. ISBN 80-8050-224-2.
- PLESNÍK, Ľ.: *Pragmatika textu*. 1. vyd. Výskumné materiály č. 28/1991. Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty, 1991. 65 s. Bez ISBN.
- POPPER, K. R.: *Bída historismu*. Praha: OIKOYMENH, 1994. 129 s. ISBN 80-85241-75-7.
- RICOEUR, P.: *Čas a literárne rozprávanie*. Bratislava: IRIS, 1997. 265 s. ISBN 80-89018-29-7.
- RICOEUR, P.: *Úkol hermeneutiky (Eseje o hermeneutike)*. Edice Filozofia. Sv. 14. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2004. 41 s. ISBN 80-7007-185-0.
- SCHOBEROVÁ, R.: *V zajatí jazyka*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1973. 127 s. Bez ISBN.
- SOKOLOVÁ, J.: *Tri aspekty verbálneho textu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2012. 142 s. ISBN 978-80-558-0156-8.
- STANLEY, J. G.: *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997, 199 s. ISBN 80-85495-74-0.
- SZONDI, P.: *Úvod do literárnej hermeneutiky*. Edice Teoretická knihovna. Brno: Host, 2003, 184 s. ISBN 80-7294-094-5.
- ŠABÍK, V.: *Diskurzy o estetike*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2003. 646 s. ISBN 80-8061-105-X.
- ŠABÍK, V.: *Diskurzy o kultúre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2001. 427 s. ISBN 80-8061-121-1.
- ŠKLOVSKIJ, V.: *Energia omylu (Kniha o sujete)*. Bratislava: Smena, 1986. 318 s. Bez ISBN.
- ŠTOCHL, M.: *Teorie literární komunikace*. Praha: Akropolis, 2005. 217 s. ISBN 80-86903-09-5.
- TOPOLSKI, J.: *Metodológia historii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, 575 s. Bez ISBN.

- TRUHLÁŘ, B.: *Nový historizmus v súčasnej próze*. In: Zborník príspevkov. Súčasnosť románu, román súčasnosti. Zostavil R. Chmel. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987. 258 s. Bez ISBN.
- Úvod do literárnej vedy. Editori: Miltos Pechlivanos, Stefan Rieger, Wolfgang Struck, Michael Weitz, Praha: Herrmann & synové, 1999, 452 s. Bez ISBN.
- VAŇKO, J.: *Komunikácia a jazyk*. Nitra: FF UKF, 1999. 201 s. ISBN 80-80-50-253-6.
- WEHRLI, M.: *Základy modernej teórie literatúry*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965. 223 s. Bez ISBN.
- WELLEK, R. – WARREN, A.: *Teorie literatury*. Olomouc: Votobia, 1996. 555 s. ISBN 80-7198-150-8.
- ZALA, B.: *Skrytý svet významov*. Bratislava: IRIS, 1996. 203 s. ISBN 80-88778-18-2.
- ZEMAN, M. a kol.: *Průvodce po světové literární teorii*. Red. V. Macura. Praha: Panorama, 1988. 636 s. Bez ISBN.
- ŽEMBEROVÁ, V.: *Kontinuita a kontext textu. Literárnohistorické a interpretačné prieniky do slovenskej literatúry dvoch storočí*. Prešov: Náuka, 2004. 467 s. ISBN 80-8938-20-4.
- ŽILKA, T.: *Text a posttext*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995. 140 s. ISBN 80-88738-58-X.

Poznámky

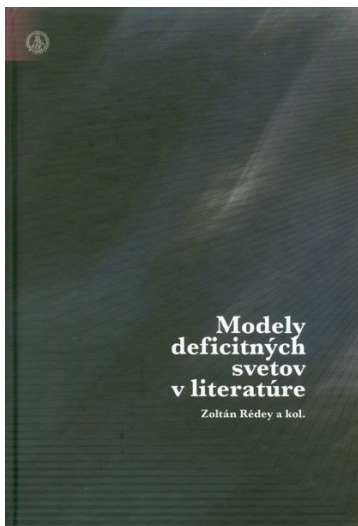
- ¹ *Objektivistický, lingvistický prístup* zahŕňa štrukturálnu analýzu a semiotiku a *subjektivistický, estetický prístup* obsahuje napr. hermeneutiku, recepcnú estetiku. Bližšie pozri M. Štoch (2005, s. 34 – 35).
- ² Findra, J.: *Historická téma a jej povrchová organizácia*. In: Literárnomúzejný letopis, roč. 24, 1990, s. 77 – 81.
- ³ Findra, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004 s. 181 – 204.
- ⁴ Horecký, J. – Sokolová, J.: *Modelovanie a lingvistika*. Nitra: Garmond, 2003 s. 31 – 88.
- ⁵ Domańska, E.: *Mikrohistorie (Spotkania w międzys'wiatach)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 1999. 300 s. Citované podľa Šuch, J.: *Mikrohistoria (Stretnutie v medzisvetoch)*. In: *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 1, s. 108 – 110.
- ⁶ Tamže, s. 110.
- ⁷ Postmoderní myslitelia, filozofi *Jacques Derrida, Michel Foucault a Richard Rorty* upustili od hľadania jednotného chápania objektívnej skutočnosti. Jednotiacim prvkom rôznorodých prúdov v postmodernizme sa stalo spochybnenie základného predpokladu osvietenскеj gnozeológie. Postmodernizmus sa vyhýba osvietenскеmu mýtu o nutnom pokroku a zameriava sa na to, čo za pravdu považuje dané spoločenstvo. Bližšie pozri Grenz, S. J.: *Úvod do postmodernizmu*. Praha: *Návrat domů*, 1997, s. 11 – 19.
- ⁸ Označujúc mýty ako „príbehy“ (či „metapríbehy“) postmoderní myslitelia predstavujú „príbeh“ ako základný prostriedok, ktorým každé spoločenstvo získava legitimitu. Tamže, s. 51.

- ⁹ Podľa Stanleya J. Grenza ľudia postmodernej doby sú konfrontovaní s najrôznejšími kultúrami, z ktorých každá si uprednostňuje svoje vlastné názory a svoj vlastný obraz sveta. Bližšie pozri Grenz, S. J.: Úvod do postmodernizmu. Praha: Návrat domů, 1997, s. 49.
- ¹⁰ Pojem *paradigma* použil Thomas S. Kuhn v štúdiu *The Structure of Scientific Revolutions (Štruktúra vedeckých revolúcií, 1970)*. Podľa Thomasa S. Kuhna *paradigma* je spoločenský výklad skutočnosti. Je to výraz, ktorý označuje „súhrn rôznych názorov, hodnôt, techník a pod.“ Citované podľa Grenz, S. J.: tamže, s. 60 – 62. Thomas S. Kuhn ako priekopník novej analýzy vývoja vedy tvrdí, že základné zmeny vo vedeckej teórii nie sú iba logickými modifikáciami či novými výkladmi minulého poznania. Posuny vo vedeckej teórii prichádzajú ako radikálne premeny toho, ako sa vedci pozerajú na svet. Tamže, s. 59 – 62.
- ¹¹ Tamže, s. 62.
- ¹² Štochl, M.: *Teorie literární komunikace*. Praha: Akropolis, 2005, s. 173.
- ¹³ Tamže, s. 176.
- ¹⁴ Bližšie pozri Ricoeur, P.: Čas a literárne rozprávanie. Bratislava: Iris, 2004, s. 11 – 151.
- ¹⁵ H. White a N. Frye rozlišujú v historickom diele tri typy sujetu (t. j. *romantický, tragický, satirický*). Okrem fabule a sujetu rozoznávajú ešte dve ďalšie roviny (t. j. *argument* diela a jeho *ideologickú* koncepciu). Bližšie pozri Štochl, M.: Tamže, s. 173 – 180.
- ¹⁶ Stanley, J. G.: Úvod do postmodernizmu. Praha: Návrat domů, 1997, s. 46.
- ¹⁷ Zala, B.: *Skrytý svet významov*. Bratislava: IRIS, 1996, s. 83.
- ¹⁸ Pojem *homológia* rozpracoval francúzsky filozof, sociológ, právnik, teoretik literatúry Lucien Goldmann, ktorý nadväzoval na výsledky Marxových, Lukáčsových a Weberových prác. Rozvinul filozofické základy spoločenskovedného poznania, v ktorých dominujú tendencie k rozvoju marxistických kategórií. Je však ovplyvnený aj výsledkami nemeckej „duchovedy“ a „psychoanalýzy“. Výsledky svojich filozofických východísk aplikoval pri sociologických analýzach literatúry, ktorých metodológiu označil ako *genetický štrukturalizmus*. Vyjadruje ním vzťah medzi spoločenským životom, vedomím sociálnych skupín a svetom literárneho naindividuálna, spoločenská a prislúcha vždy k vedomiu nejakej sociálnej skupiny. Odkrytie významovej štruktúry diela si vyžaduje prechod od jeho imanentnej analýzy len širším spoločenským štruktúram, ktoré sa stávajú kľúčom ku správnej interpretácii diela.
- ¹⁹ Bližšie pozri Zala, B.: *Skrytý svet významov*. Bratislava: IRIS, 1996, 203 s. Heslo *Goldmann Lucien*, s. 177 – 178; *homológia*, s. 178-179; *ideológia*, s. 180 – 181.
- ²⁰ Štochl, M.: Tamže, s. 45. Bližšie pozri Goldmann, L.: K sociológii románu (*Pour une sociologie du roman*, 1964). In: Průvodce po světové literární teorii. Praha: Panorama, 1988, s. 156 – 165.
- ²¹ Lucien Goldmann sa pri svojich interpretáciách opieral o vybrané mená autorov a ich diela (Kafka, Camus, Sarroutová, Robbe – Grillet). Tamže, s. 163.
- ²² Na rozdiel od „statických“ štruktúr, ktoré popierali možnosť historického vývoja. Bližšie pozri Lévi – Strauss, C.: *Strukturální antropologie (Anthropologie*

- structuraledeux*, 1973). In: Průvodceposvětovéliterárníteorii. Praha: Panorama, 1988, s. 272 – 280.
- ²³ Štochl, M.: Tamže, s. 173.
- ²⁴ Tamže, s. 174.
- ²⁵ Špecifickú stránku výstavby literárneho diela a literárneho procesu so zdrojmi novej formy kultúrnej histórie možno vyvodiť z literárnovedných teórií najmä francúzskych štrukturalistov a semiotikov (Algirdasa Julienu Greimasa, Paula Ricoeura, Michela Foucaulta, René Girarda, Gérarda Genetta, Julie Kristevovej, Clauda Lévi-Straussa, Tzvetana Todorova) a iných literárnych teoretikov z nemecky hovoriacich oblastí rozoberajúcich problematiku literárneho diela z hľadiska jeho jazykovo-štylistickej interpretácie a problematiky rozprávacích situácií a novej rozprávacej techniky, ktorá rozlišuje prežívajúce a rozprávajúce „JA“ (Franza Stanzela, Heralda Weinricha, Ebeharda Lämmerta, Lea Spitzera a iných).
- ²⁶ Existuje prepájanie („stretávanie“) sa historiografie s lingvistikou, semiotikou, antropológiou, kulturológiou, teóriou komunikácie, hermeneutikou a literárnou vedou.
- ²⁷ Ricoeur, P. (1997, s. 120). Bližšie pozri M. Štochl, 2005, s. 174.
- ²⁸ Problematikou literárnej a kultúrnej teórie sa zaoberal francúzsky umenovedec štrukturalizmu a semiotiky Roland Barthes. Stanovil dichotomové a synchronné kritéria pre rozlíšenie (postmoderného či poklasického) textu od (pred-) postmoderného či klasického diela. Významným obsahom v jeho teoretických názoroch sa stalo vydanie eseje *Od diela k textu* (1971), v ktorom uvádza: „Dielo môžeme držať v rukách, text sa drží v jazyku, existuje iba v pohybe diskurzu.“ Citované podľa Bertens, H. – Natoli, J.: *Encyklopedie postmodernizmu*. Brno: Barrister & Principal, 2005. Heslo Roland Barthes, s. 42 – 48.
- ²⁹ Kanadský predstaviteľ tzv. archetypálnej kritiky Northrop Frye sa pokúsil o systematické spojenie jednotlivých umeleckých diel s ostatnými a tým zjednotiť literárnu skúsenosť s ohľadom porozumieť literatúre ako sociálnemu faktoru a ako spôsobu komunikácie. V teórii archetypálneho významu prirovnáva svet náboženstva ku kategóriám reality vo formách ľudského prania, a to prostredníctvom symbolu ako motívu a ako znaku. Obraznosť považuje Northrop Frye za základnú kreatívnu silu ľudstva, ktorá humanizuje prírodu a mení ju na kultúrnu civilizáciu. Citované podľa Zeman, M. a kol.: *Průvodce po světové literární teorii*. Praha: Panorama, 1988. Heslo Northrop Frye, s. 130 – 141.
- ³⁰ Hayden White – americký teoretik, dejepisec historiografie zaoberajúci sa dejinami ideí a kritikou kultúry. Jeho teoretické myslenie sa spája s postmodernou kulturalizáciou humanitných vied, a to preto, že propaguje: *jazykovosť* (upozorňuje, že najlepší spôsob ako porozumieť kultúre je pristupovať k nej ako k jazyku), *textovosť* (skutočnosť môžeme čo najlepšie porozumieť pomocou stratégií používaných na interpretáciu reči, písma a vizuálnych obrazov), *konštruktivizmus* (realita, či už prírodná, spoločenská, kultúrna nie je daná aktom bezprostredného vnímania, ale môžeme ju uchopiť prostredníctvom imaginatívnych konštruktov) a *diskurzivita* (poznatie je produktom ľudského vedomia, ktoré má skôr diskurzívnu povahu ako mimetickú, čiže to, čo chápeme ako „skutočnosť“, je vlastne

- diskurzívne vytvorený „efekt reality“). Citované podľa Bertens, H. – Natoli, J.: *Encyklopedie postmodernizmu*. Brno: Barrister & Principal, 2005. Heslo Hayden White, s. 284 – 289.
- ³¹ Bližšie pozri *Průvodce po světové literární teorii*. Spracoval M. Zeman. Red. V. Macura. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988. Heslo Barthes, Roland, s. 52 – 57.
- ³² Citované podľa Bílek, P. A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host, 2003, s. 70 – 71.
- ³³ Tamže, s. 61 – 62.
- ³⁴ Odlíšenie rozdielov medzi faktom a fikciou a medzi skutočnými a imaginárnymi udalosťami vychádza z predpokladu amorfného prúdu historickej reality, ktorej význam v narácii pomocou literárnych prostriedkov (napr. metafory, metonymie, synekdochy, irónie) určuje historik. Vzhľadom na to, že nie je možná empirická verifikovateľnosť historickej narácie s historickou skutočnosťou, pri porovnaní rôznych opisov sa prijíma ten (verí sa tomu), ktorý je najviac presvedčivý. Tamže, s. 284 – 289.
- ³⁵ Bližšie pozri Bílek, P. A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host, 2003, s. 59 – 78.
- ³⁶ Tamže, s. 72.
- ³⁷ Tamže, s. 73.
- ³⁸ V literárnovednom výskume môžeme sledovať smerovania napr. k marginálnym oblastiam: upíri v literatúre, incest v renesančnej literatúre, literatúra tajných spoločení atď. Z hľadiska dejín literatúry vznikajú nové dejiny afroamerického, ázijsko-amerického, indiánskeho ľudu. Tamže, s. 73.
- ³⁹ Tamže, s. 73.
- ⁴⁰ Tamže, s. 72 – 75.
- ⁴¹ Pojem *textovosť* sa v 80. a 90. rokoch 20. storočia vníma v spojení s určitým uceleným diskurzom. Hugh J. Silverman (citované podľa Bílek, P. A.: Tamže. s. 173) *textovosť* navrhuje skúmať ako diskurzívne prelínanie, keď do textu vstupujú kultúrne a iné kódy z najrôznejších rovín a zdrojov. Rozlišuje „autobiografickú textovosť“, „filozofickú textovosť“, „inštitučnú textovosť“ a pod. V rámci *písanej autobiografie* upozorňuje na autorské „ja“ a textové „ja“, ďalej na *priestorové mimotextové entity* „tu“ a „tam“ a časové entity (minulosť, prítomnosť, budúcnosť). Bližšie pozri: Tamže, s. 172 – 178.
- ⁴² Michal Foucault v monografii *Slová a veci. Archeológia humanitných vied* (1987) v druhej časti 10. kapitoly *Humanitné vedy* (s. 455 – 505) načrtáva formy a konštitatívne modely humanitných vied s prienikom do spoločenských priestorov. *Historicismus* vníma ako spôsob zdôrazňovania vlastného významu stáleho kritického vzťahu medzi históriou a humanitnými vedami. Citované podľa Foucault, M., 1987, s. 488.
- ⁴³ *Nový historizmus* skúma naratívne spôsoby historiografického vysvetlenia dejín na základe súvzťažnosti času, príbehu, udalosti rozprávania.
- ⁴⁴ Haman, A. – Holý, J. – Papoušek, V.: Tamže, s. 195 – 196.
- ⁴⁵ Štochl, M.: Tamže, s. 48.
- ⁴⁶ Bližšie pozri Štochl, M., 2005, s. 181.

RÉDEY, Z. a kol.: *Modely deficitných svetov v literatúre*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2012. 334s. ISBN 978-80-558-0182.

Strádanie, neúplnosť a problémovosť ako podoby existencie v literárnych svetoch

Monografia *Modely deficitných svetov v literatúre* (Nitra, 2012) vznikla ako výsledok rovnomenného projektu VEGA 1/0336/11. Publikácia pozostáva z deviatich kapitol, v ktorých autori skúmajú rôzne literárne podoby deficitných svetov, pričom deficitný svet je nimi zafinovaný ako „taký semioticky modelovaný literárny svet, ktorý je pre subjekt epického diania alebo subjekt vypovedania (protagonista, hrdina, rozprávač, lyrický subjekt) z určitého, v konečnom dôsledku existenciálneho hľadiska problémový – t. j. nedostatkový, nevyhovujúci, neúplný; svet, v ktorom existovať preňho znamená pretrvávajúť v neuspokojivom rozpoložení, byť v problémovej

životnej situácii“ (s. 7). Už z takto formulovanej problematiky vyplýva, že pozornosť autorov sa sústreďí na existenčne kritické aspekty imaginárnych svetov, na postavy, ktoré zažívajú „stav existenciálnej osamelosti, opustenosti, núdze, strádania, deprivácie – absencie druhého, neprítomnosti druhej, blízkej osoby, odcudzenosti, fatálneho nedorozumenia, nehody s ľudským okolím“ (s. 7).

Mariana Čechová sa v kapitole K osnove praobrazov strádania v *Kathásaritságare* venuje osnovným arcimotívom v staroindických čarovních príbehoch, pričom sa zaoberá nielen ich špecifikami z hľadiska „životného superficitu a životného deficitu“, no približuje aj spojenia analyzovaných indických príbehov s klasickými európskymi. Čechová ako ich základný spoločný aspekt identifikuje archisémantému úplnosti a celistvosti, „ktorej

rozrušenie stojí na začiatku kozmogonického i rozprávkového (či inak príbehovo zázračného) cyklu a návrat, ku ktorej cez opätovné splynutie tieto cykly uzatvára. To, čo bolo na samom počiatku, teda umocnene a zvečnene, stojí na konci hrdinovej Cesty“ (s. 38).

Kapitola Ľubomíra Plesníka Zisk a strata v *Démonových rozprávaniach* skúma prejavy existenciálnych arcigramatík v dvadsiatich šiestich démonových rozprávaniach, sanskritskej spisbe zostavenej v druhej polovici 11. storočia indickým básnikom Sómadévom. Plesník vyčleňuje dva konkrétne prejavy arcigramatík, pričom zdôrazňuje, že „[p]rechod medzi nimi je plynulý a ich hranica nezreteľná. Vo svojich vyhrotených podobách však predstavujú nezmieriteľný protiklad. Jedna arcigramatika skandujúco pritakáva svetu, druhá sa od neho odvracia a snaží sa o prívrat k čomusi radikálne odlišnému“ (s. 92). Druhú podobu bližšie popisuje ako „odvratový svetonáhľad“ (s. 92), ktorý je vlastný kultúre indického subkontinentu a v západnej kresťanskej tradícii ho zosobňujú gnostické myšlienkové prúdy.

Klement Mitterpach sa v kapitole Obrana Wakefielda: Exces deficitu a jeho vylúčenie venuje komplexnej analýze poviedky amerického romantika N. Hawthornea *Wakefield*. Pre Mitterpacha je poviedka „exemplárnym príkladom excesívnej deficitnosti, t. j. vylúčenia, ktoré je „exhumované“ naráciou inak oslobodenou od experimentu. Jej úlohou je nielen

predviest', uchovať, ale nechať opakovane vstúpiť izolovaný fragment postavy a námetu ako vylúčený, ako fragment, ktorý traumatizuje samo rozprávanie, ktoré namiesto mýtu príčin a následkov musí myslieť to, čo tematizujúce myslenie vylúčilo“ (s. 120).

Kapitola Daniela Kováčika interpretuje román M. Kompaníkovej *Biele miesta*. Kováčik zaraďuje román „k tým humanistickým príbehom o „malých ľuďoch“, ktoré uspokojujú našu potrebu zdôvodnenia utrpenia (teodicea) estetickým argumentom: je tu, aby nás rozrušilo, pohoršilo alebo aj dojalo (ale bez gýčovitej „druhej slzy“), skrátka aby v nás vyvolalo pohnutie, prežívanie, senzibilné vnímanie (aisthesis). Utrpenie je tu estetizované, tzn. Povýšené na prostriedok umeleckej katarzie, ktorá povznáša malé, očisťuje špinavé, zhodnocuje úbohé“ (s. 163 – 164).

Róbert Špoták približuje v kapitole Architektonika nedostatočnosti: Interpretácia románov *Platforma* a *Elementárne častice* tvorbu súčasného francúzskeho prozaika Michela Houellebecqa. Pre Špotáka je zásadnou témou všetkých autorových románov „možnosť a okolnosti odchodu zo sveta, vyčlenenie a samovylúčenie sa zo spoločnosti. Prostredníctvom protagonistu románu je artikulovaná túžba po odchode, po radikálnej prepodstatňujúcej zmene a možnosti jej naplnenia“ (s. 196).

V ďalšej kapitole monografie Martin Boszorád študuje podoby mystifikácie a deficitnosti v románoch

Antoina Bella *Falzifikátori* (2007) a Michaela Chabona *Úžasná dobrodružství Kavaliera a Claye* (2009). Autor konštatuje, že obe diela „podliehajú mystifikácii (nielen) ako autorskej stratégii“ a „tematizujú existenciálnu problémovosť a deficitnosť bytia“ (s. 215).

Hana Zeleňáková píše o deficitnom svete protagonistu románu Chaima Potoka *Volám sa Ašer Lev*. Životnú deficitnosť pritom vníma „v rámci románu vo významovej rozptýlenosti [...], ozýva sa z tematického, jazykového, kompozičného, výrazového „okolia“ (s. 243).

Kapitola Kataríny Režnej má názov *Stavy samoty a odcudzenia* v poviedke *Rusalka* od Ingeborg Bachmannovej a v novele *Cudzí priateľ / Dračia krv* od Christopa Heina. Autorka v nej analyzuje, interpretuje a zároveň sumarizuje aspekt deficitnosti. Primárne ju nachádza vyjadrenú v komplexnosti postáv, „v stavoch osamotenosti a vo vnútornej izolácii v rámci spoločnosti“ (s. 245).

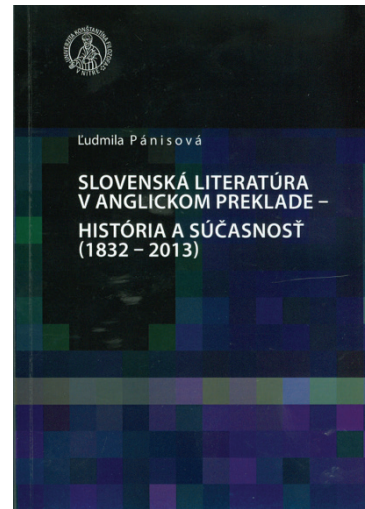
Záverečná kapitola Zoltána Rédeya odкрýva deficitný svet, resp. deficitné svety lyrického subjektu. Autor sa zameriava na hĺbkovú interpretáciu poézie Štefana Strážaya (zbierka *Interiér*) a Rudolfa Juroleka (zbierka *Smrekový les*). Autor poukazuje na fakt, že deficitnosť je v daných poetických textoch

„zastúpená až prekvapujúco aktuálne, presvedčivo a silne, z každého, teda i poetologicko-estetického i axiologického hľadiska, aj pri pozvoľna silnejúcich „desubjektivačných“ tendenciách v dnešnej domácej lyrike“ (s. 327).

Z komplexného hľadiska možno skonštatovať, že i napriek pomerne širokému časovému a geografickému záberu interpretovaných textov autori prichádzajú k prekvapivo podobným záverom. Ako kľúčové sa v tomto smere javí adjektívum „existenčný“. Problémovosť nimi analyzovaných fiktívnych svetov je bytostne spätá s ostrým kontrastom a napätím medzi tým, čo je osobné/ zvnútornené/ autenticky zažitú, a neosobným/ povrchným/ hraným (v zmysle „falošným“). Jednotlivé kapitoly recenzovanej monografie dokazujú, že stav deficitnosti, neúplnosti a strádania je veľmi častou, ak nie primárnou charakteristickou tematizovaných životných svetov. V konečnom dôsledku je možné takéto umelecké zobrazenie interpretovať aj ako snahu o esenciálne postihnutie a následné uzmyslenie životných situácií v reálnom (nefiktívnom) svete.

Mária Kiššová

PÁNISOVÁ, Ľ.: *Slovenská literatúra v preklade – história a súčasnosť (1832-2013)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2014. 164 s. ISBN 978-80-558-0704-1.

Významný príspevok k dejinám a recepcii slovenskej literatúry v preklade

Publikácia Ľudmily Pánisovej *Slovenská literatúra v preklade – história a súčasnosť (1832 – 2013)* sa venuje trom základným problémom. V prvej kapitole autorka mapuje slovenskú literatúru v preklade vo všeobecnosti (s. 12 – 31); v druhej kapitole sa sústreďuje na preklady slovenskej literatúry v anglofónnych krajinách (s. 32 – 73) a v tretej skúma špecifika prekladu slovenskej literatúry do angličtiny (s. 74 – 126). Ako píše v úvode autorka, jej kniha má za cieľ nielen priniesť „informácie o tituloch, autoroch a počtoch preložených diel, ale aj poznatky o ich prekladateľoch a prekladateľských problémoch, s ktorými zápasili v procese tvorby

textu v cieľovom jazyku“ (s. 8). Je potrebné podotknúť, že skúmanej problematike nebola doposiaľ venovaná takmer žiadna pozornosť. O to väčší prínos a význam pre oblasť translitológie má recenzovaná publikácia.

Ľ. Pánisová sa v počiatkoch svojho výskumu opierala v prvom rade o dielo Libora Knězeka *Slovenská literatúra v prekladoch 1945 – 1966* a o údaje Literárneho informačného fondu (1996 – 2013). Z časového pokrytia problematiky v daných zdrojoch, no aj z hľadiska ich obsahu bolo zrejmé, že výskum si vyžiada systematickejšie a oveľa širšie bádanie. Iba pre porovnanie, Knězekova publikácia spomína 17 prekladov do angličtiny, zatiaľ čo Pánisová dokumentuje až 61 titulov.

Ako prvý zaznamenaný preklad slovenského diela do angličtiny

Pánisová uvádza tvorbu J. Kollára a P. J. Šafárika v antológii českej umeleckej literatúry *Cheskian Anthology; Being a History of the Poetical Literature of Bohemia with Translated Specimens*. Antológiu zostavil John Bowring a vyšla v Londýne v roku 1832. Je zaujímavé, že iba dve antológie vydané pred rokom 1989 boli výlučne venované slovenskej literatúre. Do roku 1989 Pánisová eviduje viac ako dvadsať samostatne knižne vydaných prozaikov (napr. Janko Jesenský *The Democrats*, 1961, v preklade Jean Rosemary Edwardsovej a Rudolf Jašík *Dead Soldiers don't Sing*, 1963, v preklade Karel Kornella). Pokiaľ ide o literatúru pre deti a mládež, veľký úspech zaznamenal preklad diela *Jediná* od Kláry Jarunkovej, ktorý bol vydaný v roku 1968 v New Yorku pod názvom *Don't Cry for Me*.

Po roku 1989 Pánisová dokladá sto preložených diel. Medzi najznámejšími môžeme spomenúť zbierku troch noviel Martina M. Šimečku *Džin* (do angličtiny ju preložil Peter Petro ako *The Year of the Frog*). Ďalšími preloženými autormi sú napríklad Pavel Vilikovský, Milan Rúfus, Miroslav Válek, Peter Pišťanek a Daniela Kapitáňová.

Ľ. Pánisová sumarizuje prieskum preložených knižných titulov do roku 2013 nasledovne: „Z hľadiska celkového počtu prekladov slovenskej literatúry náš doterajší výskum dostupných domácich i zahraničných zdrojov ukázal, že v anglickom jazyku dosiaľ vyšlo viac ako stošesťdesiat

knižných prekladov slovenských diel, pričom predpokladáme, že ani toto číslo nemusí byť konečné“ (s. 53).

V ďalšej časti monografie autorka píše o prekladateľoch slovenskej literatúry do angličtiny. Podarilo sa jej zistiť viac ako 90 mien, ktoré začleňuje so špecifických kategórií:

1. Slováci žijúci dlhodobo v zahraničí (napr. Peter Petro, Julia Sherwoodová);
2. potomkovia Slovákov žijúcich v zahraničí (Ewald Osers, Charles D. Sabatos, Mark Lencho);
3. cudzinci, ktorých rodným jazykom je angličtina, no slovenčinu študovali a venujú sa jej vyučovaniu v zahraničí (David L. Cooper);
4. prekladatelia, ktorých rodným jazykom je angličtina, no žijú na Slovensku (Heather Trebatická, John Minahane, James Sutherland-Smith, Janet Livingstone);
5. prekladatelia pochádzajúci zo Slovenska, ktorých rodným jazykom je slovenčina a angličtinu ovládajú ako cudzí jazyk.

Pánisová sa venuje aj vydavateľstvám. Poznomenáva, že 52 percent prekladov slovenskej literatúry do angličtiny bolo publikovaných v domácich vydavateľstvách, 42 percent v zahraničných a 6 percent titulov vyšlo aj doma aj v zahraničí. Zastúpenie jednotlivých krajín vedú USA (62 percent), Veľká Británia (24 percent) a Kanada (7 percent).

V tretej kapitole svojej monografie sa Ľudmila Pánisová zaoberá prekladom slovenskej literatúry do

angličtiny. Konštatuje, „že tento typ prekladu v porovnaní s prekladom z cudzích jazykov do slovenčiny vykazuje isté špecifické či osobité problémy, ktoré sú zväčša úzko prepojené s kultúrnymi, geografickými, spoločenskými či historickými osobitosťami nášho regiónu a jazyka“ (s. 74). Vo svojom texte identifikuje najčastejšie problémy v preklade; konkrétne analyzuje lexikálne špecifiká (preklad slangu, preklad slovenských kultúrnych a materiálnych špecifik a preklad tzv. tretieho jazyka) a morfológické špecifiká (preklad honoratívu a preklad deminutív).

Veľký význam má aj chronologický zoznam knižne vydaných prekladov

slovenskej literatúry do anglického jazyka (1832 – 2013), ktorý nachádzame v záverečnej časti publikácie.

Monografiu Ľ. Pánisovej *Slovenská literatúra v preklade – história a súčasnosť (1832 – 2013)* považujem za nesmierne prínosnú, ako pre oblasť dejín prekladu, tak aj pre oblasť kritiky a recepcie preložených diel. Vzhľadom k tomu, že problematika slovenskej literatúry v preklade je *terra incognita*, recenzovaná publikácia predstavuje jedinečný a bezpochyby významný počín tento stav zmeniť.

Mária Kiššová

КОРИНА, Н. Б. – НОРМАН, Б. Ю. – АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф. – ВЫСОЧАНЬСКИЙ, В. – СОКОЛОВА, Я.: *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2014. 204 s. ISBN 978-80-558-0702-7.

Jazykový obraz sveta a kognitívne priority jazyka – monografia o ľudskom myslení a o princípoch jazykového štruktúrovania konkrétneho i abstraktného

Už nie jedno storočie vo vede sa prejavuje záujem o kognitívnu činnosť človeka v najrôznejších aspektoch: neurofyziologickom, psychologickom, lingvistickom, filozofickom a pod. jednako tieto procesy do našich čias ostávajú hádankou. Preto pribúdajú nové nie triviálne pozorovania, ktoré odkrývajú nové hranice a vzájomné väzby.

Autorský kolektív pod vedením univerzitnej profesorky N. Koriny prichádza s vedeckou monografiou, ktorá sa tematickým záberom a úrovňou spracovania relevantných

vedeckých problémov radí ku kľúčovým prácam z oblasti kognitívnej lingvistiky. Tá si po tzv. kognitívnom obrate v psychológii a ďalších antropocentricky orientovaných disciplínach čoraz presvedčivejšie nachádza svoj priestor v systéme vedeckého bádania o človeku a jeho mentálnych procesoch, etabluje sa svojím dominujúcim záujmom o postihnutie a vedeckú interpretáciu vzťahov medzi myslením a jazykom, a to s prevládajúcim imperatívom odkrývania zákonitostí formovania a organizovania jazykového vedomia a identifikácie podielu jazyka na štruktúrovaní a organizovaní nášho fyzického bytia v spojení s reálnym svetom, ako i sveta transcendentálneho. Kognitívna lingvistika vychádza z vrodenných ľudských schopností abstrakcie a kategorizácie, ktoré sú predpokladom konceptualizácie

a následného identifikovania diskurzívnej povahy každého prirodzeného jazyka a myslenia.

Monografia kompozične pozostáva z piatich samostatných kapitol, ktorých autormi sú jednotliví členovia vyššie uvedeného autorského kolektívu (autorský podiel konkrétnych spoluautorov je percentuálne spracovaný a explicitne uvedený na s. 203) a v samostatnej – šiestej kapitole – Záver N. Korina ako vedúca autorského kolektívu prináša relevantnú vedeckú formuláciu záverov vedeckých pozorovaní, hypotéz, pokusov a dôkazov, ktoré vyplynuli z konkrétnych kapitol.

V úvode monografie N. Korina začína opisom širšieho vedecko-historického kontextu nástupu kognitívnych vied ako dôsledku už viac ako storočie pretrvávajúceho záujmu o kognitívnu činnosť človeka z rôznych aspektov (neurofyziologického, psychologického, lingvistického, filozofického a ďalších), no ako sama konštatuje, jednako tieto procesy dodnes ostávajú viac-menej „hádankou“. Preto pribúdajú ďalšie (nie triviálne) pozorovania, ktoré odкрývajú nové hranice a vzájomné väzby. Kognitívne smerovania sa objavujú aj vo vnútri samostatných vedeckých disciplín, vznikli napríklad subdisciplíny ako kognitívna psychológia, kognitívna sociológia, kognitívna lingvistika a iné. Dôraz na kognitívnu stránku výskumu viedol k objaveniu špecializovaných smerov už sformovanej vedy o jazyku,

ktoré majú konvergentný charakter. Z viacerých spomenieme aspoň niektoré, a to spolu s ich kľúčovými osobnosťami z hľadiska ich etablovania: kognitívna etnolingvistika - Bartminski, kognitívna lingvokulturoológia – Alefirenko, kognitívna teória prekladu – Voskobjnik a iní.

N. Korina v úvode poznamenáva, že lingvisticky orientované výskumy majú spravidla interdisciplinárny charakter a opierajú sa o spôsob a metodológiu iných humanitných a už tradičných vedeckých disciplín, pričom z nich preberajú relevantné termíny. V prípade kognitívnej lingvistiky sú takými termíny *koncept*, *kategorizácia sveta* – prebrané z filozofie, *geštalt* – zaužívaný v psychológii. Termíny *jazykový obraz sveta*, *konceptualizácia*, *kategorizácia*, ako aj základný termín *koncept* sa udomácnil vo všeobecnej sémantike a lingvokulturoológii. Uvedené termíny však v lingvistickej interpretácii pribierajú svoje špecifické obsahy či modifikované naplnenie, odkrývajú jazykové hranice myslenia a tvorenia reči.

Hlavnú úlohu a základné charakteristiku podstaty kognitívnej lingvistiky vidí N. Korina v syntéze už existujúcich prístupov k poznávaniu jazyka a rečovej činnosti človeka na kognitívnom základe, nakoľko jazyk treba považovať za základný, aj keď nie jediný nástroj vyjadrenia všetkých kognitívne podmienených procesov a tu opisovaná monografia je toho dôkazom. V nej sú zhromaždené

kognitívne orientované výskumy predstaviteľov rôznych vedeckých škôl z niekoľkých krajín, ktoré umožňujú čitateľovi vytvoriť si predstavu o tom, ktoré aspekty kognitívnej činnosti človeka sú v epicentre záujmu lingvistov a akým spôsobom je možné vysvetľovať a interpretovať také základné pojmy kognitívnej lingvistiky, akými sú *jazyková kategorizácia skutočnosti*, *koncept* a *jazykový obraz sveta*. V monografii vysvetľované problémy sú postavené na vedeckej interpretácii komparácií medzi rôznymi slovanskými jazykmi, čo dáva predpoklad sledovať národno-špecifické i univerzálne stránky relevantných javov, umožňuje vyjadriť „významové hodnoty ako priority rôznych lingvokultúr“.

Prvá kapitola monografie nesie názov **Naratívno-diskurzívne mechanizmy formovania rečovej obraznosti** a jej autorom je N. Alefirenko, ktorý hneď na úvod stavia viac-menej „provokujúci“ názor Brunera (1990), ktorý je považovaný za jedného z hlavných architektov kognitívnej revolúcie a ktorý tvrdí, že „na rozdiel od logicko-scientistického prístupu, nástojčivo orientovaného na vedomosť, naratívny spôsob poznania utvrdzujúci výsledky poznateľnej činnosti v znakoch asociatívno-obrazného typu, napĺňa svet variantnými zmyslami“ (Korina a kol., 2014, s.14). Bruner tvrdí, že naratívny mechanizmus asociatívno-obraznej semiózy sa opiera o diskurzívne modely viacnásobného vnímania

objektu, ktorý je predmetom znakového označenia. Zdrojom viacnásobného vnímania – naším vedomím prijatého objektu sú intencionálne a komunikačno-pragmatické stimuly zrodu textu. Vychádzajúc z uvedených názorov Alefirenko formuluje svoje vedecké predpoklady v zmysle orientácie na naratívne procesy, ktoré chápe v istej prirodzenej opozícii k logicko-vedeckým opisom a tvrdí, že naratívny proces zabezpečuje *situáciu podmienenosť lingvosemióze* a jedným dychom dodáva, že aj jej *zmyslovú predurčenosť*.

Alefirenko v kontexte všeobecne prijatého poznania o obraznej podstate ľudského myslenia ide do detailu tohto procesu, keď tvrdí, že situatívny model asociatívno-obraznej lingvosemiózy je zviazaný s inými – predchádzajúcimi a súvisiacimi či sprievodnými diskurzmi, ktoré vymedzujú nielen konkrétny situačný model asociatívno-obraznej lingvosemiózy, ale aj naratívny mechanizmus utvárania zmyslu. Diskurzu pripisuje schopnosť zrodu zmyslu (pričom z jeho starších prác je čitateľovi monografie známe rozlišovanie medzi zmyslom a významom) a zdôrazňuje kontinuitu medzi aktuálne prebiehajúcim diskurzom a množinou dávnejších diskurzov, pre toto tvrdenie nachádza oporu v podmienenosti vzťahu medzi interdiskurzom a intradiskurzom. Tvrdí, že význam sa rodí ako rečový obraz reflektujúci v jazykovom vedomí nie konkrétne referenty, ale všeobecno-situačné

denotáty. V procese asociatívno-obraznej lingvosemiózy prebieha *redukcia* a následne aj *neutralizácia* subjektívnych významov a **formovanie tzv. bezsubjektového diskurzu**.

Na strane 20 autor – N. Alefirenko – usiluje o hľadanie metodológie vedúcej k objasneniu a opísaniu prameňov naratívno-diskurzívneho zrodu asociatívno-obrazného významu. Predpokladá rozpracovanie špeciálnej metódy výskumu, za ktorú označuje ním predkladanú **naratívno-diskurzívnu metódu**. V jej podstate sú princípy hermeneutiky analyzujúce obrazné pomenovanie ako najuniverzálnejší nástroj verbalizácie výsledku asociatívno-obrazného poznania skutočnosti. V kontexte jeho úvah pochopiť vo výsledku hermeneutickej analýzy zmyslový obsah obrazného znaku/pomenovania znamená preniknúť do análov jeho vnútorných štruktúr, uvidieť svet očami autorov, ktorí ich použili. Naratívno-diskurzívnu analýzu považuje autor za metódu prieniku do skrytých mechanizmov formovania asociatívno-obraznej štruktúry znakov nepriamej nominácie, t. j. nepriamych, čiže prenesených pomenovaní. Za dominantnú kvalitu narátiva považuje jeho schopnosť poskytnúť špecificky diskurzívnym spôsobom výsledok obrazného modelovania interpretovaného (v procese poznania) sveta. Komponentmi takého modelovania sú: 1. samotné naratívum, 2. ako starší model archetyp a 3. globálny diskurz predikujúci

rečovo-žánrový scenár hermeneutickej analýzy.

Alefirenko v druhej podkapitole prvej kapitoly nazvanej **Diskurzívno-obrazná epistéma – kognitívno-pragmatické epicentrum rečovej obraznosti** zavádza pojem *diskurzívno-obrazná epistéma*, ktorú charakterizuje ako základnú *mentálnu jednotku* slúžiacu z aspektu nazerania kognitívnej lingvopoetiky ako nástroj kreatívneho modelovania implicitných procesov nepriamo sprostredkovaného zrodu zmyslu, resp. významu. Je považovaná za signál, vďaka ktorému sa v etnokultúrnej pamäti človeka aktivizujú a na povrch diela vyplávajú minulé výtvory a v pozadí sa synchronne vynoria s nimi zviazané obrazy. Ako autor uvádza, na jednej strane narátiva slúžia ako *okno do individuálneho ľudského bytia*, ale na druhej strane hrajú úlohu šošoviek, skrz ktoré sa nezávislé elementy berú ako zviazané časti celku. Práve ony zadávajú parametre *každodenného* a vymedzujú pravidlá i spôsoby identifikácie objektov, ktoré podliehajú inklúzii do diskurzívneho priestranstva, aby v ňom utvorili *nevyhnutné* pre druhé/dalšie/sekundárne nominácie komunikatívno-pragmatického smerovania.

Ako nositeľ kultúrnej informácie sa diskurzívno-obrazná epistéma vyznačuje týmito vlastnosťami: 1. je materiálnym stelesnením poznatkov a myšlienok; 2. odovzdáva osobitosti nacionálneho charakteru; 3. je semiotická a symbolická;

4. je hermeneutická; 5. je didaktická; 6. je axiologická. Z uvedenej enumerácie atribútov kvalitatívne novej analýzy je zrejmé, že naratívno-diskurzívna analýza ako metóda implicitne obsahuje aktivity zamerané na explikáciu a opis vyššie vymenovaných vlastností.

V ďalšej podkapitole prvej kapitoly sa Alefirenko venuje otázke *logoepistemických stimulov frazeologickej obraznosti*. Logoepistémy považuje za svojho druhu jedinečnú pokladnicu *kognitívno–diskurzívnych prvovýznamov*, z ktorých sa rodia obrazné výrazy, obrazné pomenovania, t. j. frazémy i parémie. Jedny prvovýznamy predstavujú invariantný základ logoepistémy – *intencionál*, z ktorého sa formuje frazeologický význam a druhé predstavujú tzv. *implikacionál*, pozostávajúci spravidla zo širokého spektra periférnych etnokultúrnych významov.

Podstata a skutočnosť kultúrnych konotácií z pozícií lingvokognitivistiky je tesne zviazaná s problémom archetypického a symbolického v označovaní nepriamych, t. j. prenesených pomenovaní. Toto sa vysvetľuje kultúrno-antropologickou dvojúrovňovosťou videnia a prijatia sveta. Myšlienkou, že človek žije v dvoch svetoch: vo svete jazykovej a kultúrnej reálnosti, ktorej prináleží sféra poznateľného a vo svete nepoznatelných/nepozorovateľných významov ako globálnych zmyslov, si Alefirenko vytvára východiskový priestor pre rozvinutie idey transcendentných

obsahov, ktorá sa nachádza za hranicou jazykového výrazu a je blízka teórii nepoznatelného. V tomto kontexte vidí hranicu medzi oblasťou jazykového vedomia a transcendentnou sférou rečového myslenia, ktorá sa v procese frazeologizácie stiera alebo prestupuje až tak, že sa posúva na perifériu etnojazykového vedomia.

Na stránkach podkapitoly prezentovaná analýza frazeologického a paremiologického materiálu ukazuje, že v národných spôsoboch tvorenia nepriamych prenesených pomenovaní sa vychádza z interpretácií skutočnosti založenej na stereotypoch a symboloch, v nich sa zjednocujú ontologické reálie a mytologické modely chápania sveta. Pri tomto procese *stereotypizácia* a *symbolizácia* slúžia jedna druhej z aspektu poznania lingvogenézy nepriamych pomenovaní. Stereotypy spôsobujú či umožňujú, že lexikálne komponenty frazémy sa zväzujú svojimi asociatívno-významovými vnútromi so sférou mimojazykového prostredia a stávajú sa jednou formou existencie epistém v etnojazykovom vedomí.

V základe nepriamych prenesených pomenovaní leží mechanizmus kultúrno-kognitívnej epidigmatiky, opierajúci sa o asociatívno-obrazné myslenie o reči. Druhotné pripísanie zmyslu skutočnosti sa vrství na hodnotovo-významovú interpretáciu významov, pričom prebieha subjektívne preskupenie významov „*skrz prizmu*

etnokultúrnych stereotypov“, ktoré sa sformovali cestou zovšeobecnenia v minulosti získanej *skúsenosti*. Pri druhotnom chápaní významu človek nielen dáva zmysel svetu („ozmysluje svet“), ale základné vlastnosti a príznaky prijímaných a teda vstupujúcich reálií sprevádzajú **nanovo poznávané** kvality, inkorporované pod už existujúce či nadobudnuté **stereotypy**.

V sémantike znakov nepriamych prenesených pomenovaní Alefirenko významnú úlohu pripisuje archetypom. Archetypy chápe ako formy reprezentácií kolektívneho podvedomia, ako vrodené päčate duchovného života, ktoré sa ustanovili do vekmi koncentrovanej jazykovej podoby. Archetyp vymedzuje na jednej strane ako metakcept – t. j. ako invariantné jadro mentálnej povahy národa. Na druhej strane archetypy považuje za bázové koncepty, ktoré zadávajú koordináty pre prijímanie a zmysluplné chápanie sveta. V procese svojej realizácie v podmienkach tej či inej kultúry sa archetypy verbalizujú a v procese rečovej činnosti potom vystupujú ako pomenovaná skutočnosť.

Za významný faktor zrodu slovného obrazu považuje Alefirenko **symbolizáciu**. Symbol považuje za znak, ktorý je myslený ako obraz a v ktorom je viditeľné konkrétne, v ktorom reálne vystupuje ako „nejaký hieroglyf“ signalizujúci informáciu o utajovanom predmete nominácie a zároveň slúžiacom významom inej

skutočnosti. Symbolizujúce epistémy sú podľa Alefirenka vo svojej podstate mentálne štruktúry – koncepty druhého radu, ktoré sa boria – zápasia s prvotnou referenciou. Nazýva ich diskurzívno-modálnymi konceptami. Symbol predstavuje koncept príbuzný obrazu. Jeho vlastnosťou je synergetickosť, pričom samotná synergetika sa tu utvára niekoľkými zmyslovými **energotokmi**, a to: *rečovo-rozumovým, etnokultúrnym a obrazným*.

Najstaršie symboly dostali pomenovanie *symboly – archetypy* a sú to symboly prvotných nepoznatelných predstáv o svete s nejasným základom prenosu: *otec – nebo, matka – zem, vajce, ryba, slnce – oči...* Na nich sú založené symboly, ktoré sa odkrývajú v rôznych kultúrach líšiacich sa časom vlastnej existencie i priebehom historického vývoja. Subjektívne autorské symboly odrážajú koncepty, ktoré konštruujú obraz sveta rôznych osobností, najčastejšie sa v nich jedinečne pretransformujú stereotypné a archetypálne obrazy, ležiace v základe kognitívnej metafory i kognitívnej metonymie.

V procese budovania jazykového obrazu sveta zohrávajú metaforické mechanizmy vážnu úlohu najmä na úrovni asociatívno-obraznej semiózy. Metafora predstavuje jedinečný spôsob vyjadrenia myšlienky, no v kontexte kognitívne orientovaného lingvistického výskumu sa ukazuje ako prirodzená figúra myslenia.

Je nástrojom označenia neznámeho, keď sa nové pomenuje prostredníctvom známeho, ktoré je fixované v sémantike už existujúcich jazykových jednotiek. Alefirenko chápe metaforu ako výsledok vzájomnej spolupráce a koexistencie dvoch vedľa seba postavených konceptuálnych sfér. Výsledkom ich komparatívneho spojenia vzniká hybridný diskurzívno-obrazný koncept, ktorý aj keď čiastočne sleduje vlastnosti vstupujúcich konceptuálnych sfér, jednako sa javí ako nový význam.

V súvislosti s metaforou robí Alefirenko dôležité všeobecné či zovšeobecňujúce závery. Z jeho interpretácie metaforických procesov vyplýva, že metafora je kľúčovým nástrojom na pochopenie základov myslenia a poznávacích procesov. Prostredníctvom identifikácie metaforizujúcich procesov je možné dedukovať podstatu poznania nielen nacionálne špecificky videného sveta, no i jeho univerzálneho obrazu. Metafora takto vytvára akýsi pomyselný most ako pevný vzťah medzi logikou na jednej strane a mytológiou na strane druhej. Porovnateľne v kontexte kognitívnych procesov Alefirenko odкрýva fungovanie metonymie v jazyku. Za metonymický mechanizmus asociatívno-obraznej tvorby významov označuje *explikáciu* a *implikáciu*. V tejto súvislosti treba podľa Alefirenka sústrediť základnú pozornosť na metonymickú interferenciu a v rečových aktoch na interpretáciu diskurzu.

V predkladanej monografii autorského kolektívu práve metaforické procesy a vznik frazeologických obrazných pomenovaní predstavujú tematické kontinuum ako spojenie s ďalšou kapitolou nazvanou **Kategorizácia skutočnosti v rekonštrukcii frazeoparemičného obrazu sveta**, ktorej autorom je významný poľský lingvista Włodzimeż Wysočanski. Vychádza z už axiomaticky chápaného tvrdenia, že kognitívny systém človeka kategorizuje svet, t. j. vydeľuje v ňom komplexy rôznych predmetov a javov. Wysočanski Aristotelových *desať kategórií bytia* pokladá za prvý pokus racionálneho pochopenia sveta a usporiadania skutočnosti, uprostred ktorej človek žije a reálnou súčasťou ktorej sa sám javí. Toto usporiadanie sa pri hľadaní funkcie a podielu jazyka na ňom považuje za manifestáciu poznania, ktoré jedinec ako mysliaci subjekt odovzdáva sebe i druhým. Tu autor kategorizáciu vzťahuje k problému rekonštrukcie rozumových, resp. myšlienkových kategórií prejavujúcich sa v štruktúre jazyka. Konformne s Johnsonom a Lakoffom hovorí, že usporiadanie sveta sa odvodzuje zo všetkých známych vlastností podľa jediného všeobecného kritéria. V tomto zmysle je kategorizácia predovšetkým nástrojom porozumenia svetu. Prostredníctvom jazyka získavame už štruktúrovanú predstavu reality či mentálne uchopíme skutočnosť vďaka jazyku v už usporiadanej

a interpretovanej podobe. Inými slovami: kategorizácia nie je inštrument usporiadania, pretože segmentovanie sa realizuje v neoddeliteľnej jednote s interpretáciou a vzhľadom k tomu, že videnie sveta je vždy videním z vyhranenej perspektívy, so zmenou aspektu sa mení i konfigurácia vlastností, ktoré vytvárajú obsah kategórií.

Keďže kognitívna lingvistika operuje porozumením prototypickým i periférnym významom (pričom hranice medzi tým, čo je prototypické a čo je periférne, bývajú nejasné) najmä preto, lebo sú značne meniteľné v čase, ako aj preto, že sú osnované na kolektívnej kompetencii. Kognitívna lingvistika vo svojich vedeckých hypotézach aktívne narába s procesom kategorizácie. Kategorizácia ako stavebná časť procesu poznania a jazykového obrazu sveta je založená na prototypoch, odráža mentálnu reprezentáciu človeka a za odrazový bod berie každodennú skúsenosť. Wysočanski na konkrétnych príkladoch v rozsiahlych exemplifikáciách analytického charakteru potvrdzuje všeobecný predpoklad, že rôznorodosť či „netotožnosť“ segmentovania sveta sprostredkovaného rôznymi jazykmi sa najviac viditeľnou stáva pri komparatívnej analýze. Ľudia sa líšia tým, akým spôsobom stavajú svet a tieto odlišnosti sú dôkazom ich rozličnej skúsenosti získanej v kontaktoch či konfrontáciách so skutočnosťou.

Wysočanski poukazuje na fakt, že viacúrovňovosť kategorizácií sa navonok premieta do vedcami sledovaného obrazu sveta, ktorý je zafixovaný vo frazeologických i paremiologických porovnateľných jednotkách rôznych a (nami) zvolených jazykov typu X a Y. Množina relevantných frazém a parémií sa vzťahuje na tri relevantné fragmenty, ktorými sú príroda, človek a boh – viera – vierovyznanie – náboženstvo, ktoré podliehajú ďalšiemu členeniu. Wysočanskim urobený rozbor kategorizácií vo frazeologických porovnaníach jazykov typu X a Y ukazuje, že rozdelenie kozmických elementov i atmosferických javov nie je úplne rovnorodé. V členení elementov možno vidieť prevahu tých, ktoré fungujú v niekoľkých jazykoch na rozdiel od tých, ktoré sú funkčné len v jednom jazykovom spoločenstve. Poznatok svedčí o vysokej miere jednorodosti slovanského sveta. Z porovnania je súčasne zrejmé, že pohľad na svet rastlín prináša množstvo komponentov, ktoré sa prejavujú len v jednom jazyku, dokonca počtom výrazne prevyšuje počet komponentov vystupujúcich súčasne v dvoch a viacerých jazykoch.

Wysočanskim realizované porovnanie umožňuje identifikovať tie objekty, ktoré vyjadrujú najtypickejšie psychické asociácie. Frazeologické jednotky konštituuju osobitný model sveta, ktorý je odlišný od modelu sveta ustanoveného inými jazykovými jednotkami. Ideografické

opísanie frazeológie ukázalo, že koncepty, charakterizované frazeologizmami, sa ničím nelíšia od konceptov opisovaných bežnými lexikálnymi prostriedkami. Rozdiel je v tom, že v druhom prípade lexika pokrýva celý jazykový obraz sveta, zatiaľ čo v prípade budovania sveta frazémami frazémy charakterizujú *vymedzené fragmenty obrazu sveta*, ktoré majú vo svojej podstate základ pejoratívny či eufemický a sú antropocentrickej povahy.

V monografickej vedeckej práci Wysočanskim predstavené rozdiely medzi národnými jazykovými obrazmi sveta a jeho vedecké závery poukazujú na potrebu hlbšieho a systematického výskumu či výskumov etnolingvistického charakteru, vedúceho k identifikácii zákonitostí kategorizácií skutočnosti, ktoré by ukázali spomenuté zákonitosti v rekonštrukcii frazeoparemiologického obrazu sveta na čo možno najširšom frazeologickom a paremiologickom materiáli a v medzijazykových porovnaníach. Tu vidí tento renomovaný lingvista nový možný stimul pre efektívne rozvíjanie výskumu frazeologickej derivácie.

B. Norman ako autor tretej kapitoly kolektívnej monografie nazvanej **Lexikologické asociácie ako súčasť jazykového obrazu sveta** vychádza z histórie a efektívnosti tzv. asociatívneho experimentu. Považuje ho za rozšírený experimentálny spôsob výskumu utvárania zväzkov či spojení medzi slovami a jazykovým vedomím.

Do lingvistiky sa dostal zo psychológie a súdnej expertízy. Odvoláva sa na prvú zbierku asociatívnych noriem, ktorou bol slovník amerických psychológov Kenta a Rosanofa, vydaný v roku 1910. Tento spis je v súčasnosti považovaný psycholinguvistami rôznych krajín za základ experimentálnej metodiky. Umožňuje porovnať reakcie získané od nositeľov rôznych jazykov, ktorí zastupujú rôzne sociálne skupiny formované podľa veku, zdravotného stavu, profesionálnej orientácie a pod.

Autor prináša identifikáciu typov verbálnych reakcií a usúvzťažňuje ich s reakciami vo vedomí nositeľov jazyka. Hovorí, že ak sa podarí analyzovať asociatívny slovník ktoréhokoľvek jazyka, tak sa môžu robiť (niektoré) závery univerzálneho charakteru. Vedci v tomto zmysle základnú masu verbálnych reakcií rozdelili na dve skupiny, a to na paradigmatické a syntagmatické. B. Norman uvádza, že v súčasnosti existujú asociatívne slovníky západoeurópskych jazykov – anglického, nemeckého, francúzskeho a okrem toho sú žiaduce analogické práce týkajúce sa ruského, poľského, českého, bulharského, ukrajinského, bieloruského, lotyšského, kirgizského, tureckého a mnohých ďalších jazykov. Metodiku asociatívneho experimentu predstavuje ako pomerne jasnú a jednoznačnú. Respondentovi je predložený súbor slov – stimulov a ten na každý z nich odpovedá prvým slovom, ktoré mu prichádza na um ako

verbálna reakcia. Týmto spôsobom nositeľ jazyka postupne vytvára reťaz odpovedí. Ak sa nazbiera značné množstvo reakcií na jeden a ten istý stimul, rysuje sa nejaký všeobecný obraz. Vymedzuje sa skupina typických štandardných reakcií. Následne sa tieto reakcie systematizujú podľa frekvencií. Týmto spôsobom sa vytvára stať asociatívneho slovníka. V kontexte takéhoto výskumu a v dôsledku následných analýz získanej masy verbálnych reakcií vedci rozoznávajú medzi nimi dve veľké skupiny, a to už spomínané paradigmatické a syntagmatické verbálne reakcie. Každý z typov verbálnych reakcií reprezentuje v skutočnosti spôsobu spojení medzi vonkajším svetom a jeho predstavou pomenovanou danou lexémou a uvedené spojenia majú svoje miesto v našej psychike. Mená najčastejšie vyvolávajú paradigmatickú reakciu a slovesá naopak, vyvolávajú syntagmatické reakcie.

B. Norman na ilustráciu prináša celý fragment asociatívno-verbálnej siete. Je to grafický model, ktorý ponúka predstavu toho, ako sa organizuje slovník/lexikón v mysli človeka. V jednej z podkapitol venuje pozornosť vzájomnému postaveniu asociatívnych noriem v rôznych jazykoch. Porovnávací analýza je bližšie opísaná na príklade komparatívnych postupov na lexikálnom materiáli ruského a bieloruského jazyka. Výsledkom tohto experimentu je viditeľný rozdiel v podobe tzv.

precedentného pozadia asociácií v dvoch spomenutých jazykoch. V podobe respondentmi ako nositeľmi jazyka preferovaných verbálnych reakcií sa manifestovali rozličné citačné asociácie a reminiscencie, odkazy na literárne a folklórne pramene, ako aj časť frazeologického pozadia. Identifikovali sa podstatné rozdiely, ktoré môžeme označiť ako kontrast medzi pôvodom asociácií: v prípade bieloruského jazyka pozadie asociácií predstavuje príroda, zatiaľ čo v prípade ruského jazyka je asociačný fond živý technologickou a kulturologickou povahou spoločenského bytia tohto národa.

Na základe asociačnej komparatívnej analýzy B. Norman robí závery, ktoré sa týkajú špecifikácie národnej mentality. Jazykový obraz sveta charakterizuje ako predstavu o skutočnosti, ktorá sa reflektuje v jazykových znakoch a ich významoch a ktorá podlieha evolúcii.

Autorkou štvrtej kapitoly je J. Sokolová a nesie mimoriadne pútavý názov: **Koncept „pochybnosť“ v ruskom a slovenskom jazyku**. Pre kognitívnu činnosť človeka je významný koncept pochybnosti, pretože je chápaný ako jeden zo základných kognitívnych procesov. Autorka pri identifikácii jedného z kľúčových kognitívnych konceptov rozpracovala psychologický, filozofický, lexikálno-sémantický, funkčno-sémantický a pragmatický aspekt. Tento súbor aspektov vypovedá o jej širokom bádateľskom

zábere a o komplexnom spracovaní pozoruhodnej problematiky, ale súčasne indikuje aj zložitosť tohto konceptu a jeho účinkov v jazyku. Pochybnosť má v jazyku svoje zjavné, ale i skryté prejavy, ktoré umožňujú užívateľovi jazyka vyjadriť celý rad významových odtienkov. Autorka rieši vzťah konceptu a významu, konceptu a kategórií, konceptu a zmyslu, čo sú teoretické otázky, na ktoré kognitívna veda ešte nedať uspokojujúce odpovede.

To, ako sa verbalizuje pochybnosť v konkrétnom jazyku, ako sa ďalej lexikálne kreuje, je objektom hlbšieho sémantického výskumu, ktorý prináša výsledky najmä v komparácii s relevantnou verbalizáciou konceptu pochybnosti v inom jazyku. Pochybnosť ako taká sa môže v jazyku manifestovať na úrovni lexikálneho vyjadrenia, na úrovni gramatických prostriedkov či intonáciou, a to prostriedkami istotnej modálnosti alebo špecifickou melódiou tzv. rozvažovacej otázky. Koncept pochybnosti je univerzálny, vyskytuje sa vo všetkých jazykoch, no jeho prejavy podliehajú nacionálne podmieneným rozdielom a osobitostiam. Spôsoby vyjadrenia istoty či neistoty sú nielen rôzne, ale majú aj rôznu mieru významových odtienkov. Komparatívna analýza konceptu *pochybnosť* v štúdiu J. Sokolovej ukázala, že medzi slovenčinou a ruštinou sú pri vyjadrovaní uvedeného konceptu zjavné rozdiely. Pochybnosť je v slovenčine interpretovaná

a následne i prijímaná ako mentálne vlastníctvo, ba až víťazstvo, zatiaľ čo v ruštine sa tento vzťah nezaznamenal. Iné vlastnosti pripisované uvedenému konceptu majú univerzálnu platnosť. Podrobná analýza *pochybnosti* ako konceptu ukazuje, že sú v ňom identifikovateľné vlastnosti univerzálnej platnosti. Súčasne je zrejmé, že to, čo chápeme vo svojom poznávacom aparáte ako rozhodujúce a dominantné, je podmienené odlišnosťami na úrovni skúsenosti celého národného a jazykového spoločenstva. Sokolovej kapitola nadväzuje na sémanticko-metodologický kontext prvej kapitoly monografie, a to najmä v otázke identifikácie lingvokognitivistických kritérií vymedzenia základných termínov.

Posledná kapitola **Dominanty priestranstva v jazykovom obraze sveta** na rozdiel od predchádzajúcich, ktoré významovo nadväzovali na psychologické a filozofické východiská konkrétnej problematiky, súvisí s geografickým stvárnením priestoru, konkrétne s otázkou podmienenosti členenia a vrásnenia zemskej kôry a jazykového štruktúrovania okolitého sveta. Inými slovami, autorka N. Korina predkladá hypotézu vzájomného ovplyvňovania fyzického priestoru a kultúrno-jazykovej špecifickosti etnika, ktoré tu žije. Spomenutá hypotéza je hypotézou hlbinej podmienenosti priestranstvom modelov a jazykovej štruktúry národa. Vzájomná interakcia a jej pretrvávanie je čitateľné

na všetkých jazykových úrovniach, odráža sa v bazových kognitívnych štruktúrach a v národnej hierarchii hodnôt.

Aj keď myšlienka vzťahu medzi priestransvom a mentalitou národa a jeho kultúrou nie je úplne nová, na úrovni jej zviazanosti s jazykom predstavuje nówum. Priorita tých či iných modelov priestranstva v jazyku podmieňuje štruktúru jeho kognitívnych dominánt a spravidla aj hierarchickú organizáciu tradičných hodnôt. Poznávacia činnosť človeka aj v kontexte Lakoffovej interpretácie jazyka je neoddeliteľne spojená s jeho fyzickým bytím, telesnou skúsenosťou a orientáciou v priestore, na čo bezprostredne vplýva geomorfologická charakteristika zemského povrchu. Vlastnosti fyzického priestoru, ktorý obklopuje jedinca i celé národné spoločenstvo sa v zjednodušenej podobe formujú ako model v predstave človeka a ten sa so svojimi rozhodujúcimi príznakmi premieta na základe analógie do jeho mentálneho sveta a duchovného života. Geografické podmienky ako výsledok prirodzeného vývoja relevantnej časti zemského povrchu a ako dôsledok svetelno-tepelných podmienok vtlačajú pečať obrazu sveta v ľudskom vedomí a modifikujú jazykový obraz sveta.

Na konkrétnych príkladoch Korina demonštruje fakt, že ak sa jazyky príbuzných etník formovali v rozličných geografických podmienkach, „nachádzame v ich jazykovom obraze

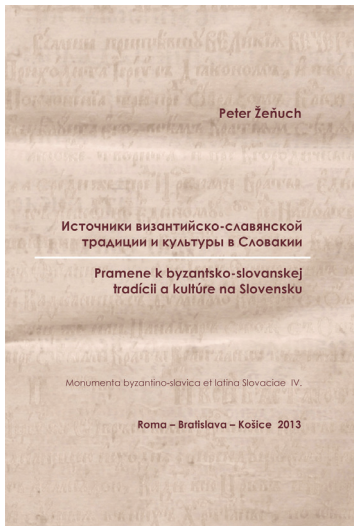
sveta odlišné dominanty priestorového charakteru, ktoré sú podmienené tradičným reliéfom“. Na pozadí argumentov jazykového charakteru uvádza, že slovenský národ ako etnikum žijúce v horskom prostredí preferuje dominanciu vertikálnych priestorových modelov, zatiaľ čo ruský národ žijúci v obrovskom priestranstve rovinatého charakteru preferuje dominanciu horizontálnych modelov. Pritom autorka zdôrazňuje, že obidva modely sú univerzálne a sú prítomné v každom prirodzenom jazyku. Ako základnú opozíciu v komparatívnej analýze uvádza opozíciu vysoko – široko a dominantnosť jedného jej člena v relevantnom jazyku (slovenskom či ruskom) nachádza aj na úrovni frazém, hodnotovej hierarchie i v prípade estetických kategórií.

Kolektívna monografia **Jazykový obraz sveta a kognitívne priority jazyka** je jednoznačným dôkazom napredovania kognitívno-lingvistických výskumov a predstavuje významný krok k definitívnemu vyprofilovaniu metodologického základu kognitívnej lingvistiky, k jednoznačnému definovaniu predmetu bádania tejto disciplíny, ako aj jej terminologickej bázy. Čiastkové výsledky doterajších výskumov, akým bol aj výskumný projekt **Kognitívne dominanty v jazyku a kultúre**, jednoznačne vypovedajú v podobe striktné vedecky formulovaných záverov, že pre každé národné a jazykové spoločenstvo sú identifikovateľné

individuálne osobitosti jazykovej kategorizácie skutočnosti, ktoré sa manifestujú na všetkých jazykových rovinách a zrkadlia sa v národnom jazykovom obraze sveta. Doterajšie poznatky a miera potvrdenia zákonitostí v kognitívnom aparáte človeka ukazujú, že ďalší výskum v tejto oblasti je zmysluplný a očakávaný a tu sformulované metodologické postupy a východiská sa ukazujú byť mimoriadne podnetné a svojimi predpokladanými výsledkami atraktívne,

pretože otvárajú otázky podstaty nášho vedomia, myslenia a vyjadrovania, otázky vedúce až k problematike organizovania ľudskej mysle. Idea vzniku tu opísaného výskumu priniesla svoje ovocie v podobe kolektívnej monografie (okrem iného), ktorá je vďaka medzinárodnému autorskému kolektívu významným prínosom v kontexte nielen slovenskej, ale i slovanskej kognitívnej lingvistiky.

Zuzana Kováčová

ŽEŇUCH, P.: *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2013. 482 s. ISBN 978-88-7210-387-6.

Hlavným zámerom edície je vydávanie textov cyrilských i latinských rukopisných pamiatok, ktoré patria tiež do kontextu staršej slovenskej literatúry. Jej štvrtý zväzok je zavŕšením viac než desaťročného úsilia o cieľavedomé systematické skúmanie písomných prameňov 15. – 19. storočia, ktoré sú nezanedbateľnou súčasťou kultúrneho, literárneho, jazykového, historického aj náboženského dedičstva, ktoré sa spája s cirkvou byzantského obradu na Slovensku.

Publikácia je unikátnou čítankou cyrilských textov, ktorú tvoria dve časti, a to úvodná štúdia v ruskom jazyku, v rámci ktorej autor uvádza čitateľa do problematiky a usiluje sa mu priblížiť kultúrno-historický a jazykový rámec vzniku literárnych prameňov súvisiacich s byzantsko-slovanskou kultúrou a tradíciou

na území Slovenska. Tieto pramene potom približuje v druhej časti, pričom ju rozčleňuje do viacerých kapitol a dopĺňa ich v závere autorskými poznámkami a komentármi.

Úvodná štúdia je tiež rozdelená na niekoľko tematických celkov. Podrobne sa v nej autor venuje otázkam kultúrnej identity medzi Východom a Západom, Slovensku a jeho písomnému kultúrnemu dedičstvu, ktoré mu umožňuje stať sa križovatkou východných a západných kresťanských tradícií. Zamýšľa sa aj nad otázkou, či možno hovoriť o byzantsko-slovanskej kultúre na území Slovenska ako o tradícii alebo o importe. Upriamuje sa aj na detailnejšiu analýzu kultúrneho a literárneho dedičstva tejto tradície na Slovensku, problematiku jazykovej a etnickej identity a byzantsko-slovanskej tradície na tomto teritóriu, úrovne vzdelania v kontex-

te cirkvi byzantského obradu na Slovensku a tiež na otázku vzájomnej interakcie liturgického jazyka a jazykového vedomia veriacich.

Druhá časť publikácie obsahuje pramenné cyrilské texty, ktoré sú rozdelené do siedmich tematicko-žánrových kapitol: 1. *O etnogeneze Slovanov, o prijatí kresťanstva, o liturgii, o prekladaní Biblie a výklade učenia podľa tradície cirkvi byzantského obradu*; 2. *Životy svätých, biblické a apokryfické texty, výklady, ponaučenia, exemplá a príklady zo života*; 3. *Preklady evanjeliových perikop a homiletická tvorba*; 4. *Ľudové čítania, cestopisy a ľudové divadlo*; 5. *Paraliturgické piesne*; 6. *Liečiteľské príručky, recepty, ľudové múdrosti, povesy a zaklínania*; 7. *Administratívno-právne dokumenty – korešpondencia*.

Prvá kapitola zahŕňa výber týchto pramenných textov: Dejiny novozákonnej cirkvi (druhá polovica 18. storočia) – O slovanských národoch; Krátky výklad učenia a dejín cirkvi byzantsko-slovanského obradu z konca 40. rokov 18. storočia; Výklady o pôvode a vzniku, prekladoch a používaní kánonických biblických kníh z roku 1799; Výklady k liturgii žalmov z druhej polovice 18. storočia; O svätej liturgii, prečo sa spieva, prečo sa čítajú hodinky a prečo sa slúži v slovanskom jazyku. Rukopisná kniha kázní a výkladov k životom svätých od kňaza Ihnatija z polovice 17. storočia; Otázky a odpovede o symbolike byzantského obradu; Ugliansky rukopis *Kľúč* z prelomu 17.

a 18. storočia; Katechizis dľa nauky uhro-ruskim ľudem... De Kamelis, Trnava 1698; Súpis liturgických kníh, poučiteľných a výkladových textov a katechizmov vrátane De Kameliovho katechizmu z roku 1757; Rukopisný katechizmus zo Šumiaca z prvej polovice 19. storočia; 7. znak o pôvode Svätého Ducha.

V ďalšej časti sú obsiahnuté úryvky nasledovných prameňov: Život svätého Konštantína-Cyrila na 14. deň mesiaca februára, Terebliansky prológ zo 16. storočia; Slovo o Tobiašovi, Nižnorybnický spevník z roku 1817; Zo zbierky k evanjeliám Klimenta Bukovského z 18. storočia; Z rukopisnej zbierky výkladov a ponaučení Štefana Hlinku z Litmanovej na Spiši z 18. storočia; Ponaučenia v rukopise z Pakostova zo začiatku 18. storočia; Ponaučenia z Uglianskeho rukopisného zborníka *Kľúč* z prelomu 17. a 18. storočia.

Tretiu kapitolu tvoria ukážky Lado-mirovského rukopisu zo 17. storočia; Výkladov k evanjeliovým perikopám Klimenta Bukovského z 18. storočia; Uglianskeho poučiteľného evanjelia zo 17. storočia; Výkladov a kázní v cyrilskom rukopise z knižnice Laboreckého vicearchidiakonátu (dištriktu) z prelomu 17. a 18. storočia a Humenského rukopisu zo 17. storočia.

Texty začlenené do štvrtej, piatej a šiestej kapitoly spája spoločný prvok ľudovej tvorby.

Štvrtá časť zahŕňa Knihu besedy roku 1595 o putovaní do Jeruzalema a o všetkých svätých miestach, po

ktorých chodil Ježiš Kristus, aby nás spasil a tiež o Pánovom hrobe. Všetko toto napísal bázlivý Boží služobník a kňaz Daniel, archimandrita korsunského monastiera na Bielej Rusi; Keresturský rukopis z roku 1893; Rukopis kázni, ponaučení a ľudových hier z 18. storočia; Rakošínský rukopisný cyrilský zborník textov zo 17. storočia; Litmanovskú rukopisnú zbierku životov svätých a výkladov Štefana Hlinku „B“ z 18. storočia; Z rukopisnej zbierky výkladov a ponaučení Štefana Hlinku „A“ z 18. storočia z Litmanovej na Spiši.

Ukážky tzv. paraliturgických piesní sú obsahom piatej kapitoly. Sú to tematicky a obsahovo rôznorodé piesne zo Šarišského spevníka zo začiatku 18. storočia; Nižnotvarožského spevníka zo začiatku 18. storočia; Kamienského bohohlasníka z roku 1734; Spevníkov Jána Juhaseviča z rokov 1761 – 1763, 1798, 1807, 1811, 1812; Maľcovského spevníka z 18. storočia; Piesne z Nižnorybnického spevníka z roku 1817 a Piesne zo spevníka Jánoša Tóta z roku 1828.

V predposlednej časti sú zahrnuté úryvky z Dvoch cyrilských rukopisných textov o liečení ľudí, dobytka a návodov, ako hospodáriť na gazdovstve (Michalovce 1790 a 1791), tiež Z receptov v rukopise Pomocníka v domácnosti a gazdovstve z roku 1791, Exorcizmu v Humenskom rukopisnom zborníku kázni a ponaučení zo 17. storočia a Výkladu snov svätého proroka Daniela.

Žánrovo výrazne odlišné texty obsahuje siedma kapitola, v ktorej sa nachádzajú administratívnoprávne dokumenty a korešpondencia. Ide o rozličné darovacie hramoty, hramoty o rozdelení majetku medzi duchovných, o povinnosti veriacich poslúchať im prideleného kňaza; žiadosti veriacich cirkevnej vrchnosti; vyhlásenia a súhlasy cirkevnej i svetskej vrchnosti; sťažnosti veriacich, ale aj duchovenstva medzi sebou navzájom; urgencie, prosby, svedectvá, súpisy priestupkov, vyrubenie nájmu, ale aj prísahy kantora a duchovného. Každú jednu kapitolu uzatvárajú fotoukážky uvedených prameňov, listín a dokumentov.

Posledná stať publikácie je venovaná pomerne detailným autorským poznámkam a komentárom. Čitateľ sa má možnosť z nich dozvedieť doplnujúce informácie, ktoré sa dotýkajú prevažnej väčšiny publikovaných prameňov. Napríklad aj to, čo uvedený rukopis obsahuje, komu sa pripisuje autorstvo textov, kde je uložený, resp. kde bol objavený, krátky opis pamiatky, vysvetlenie niektorých termínov, rozličné historické i kulturologické informácie a súvislosti a ďalšie.

Možno skonštatovať, že ide o jedinečnú publikáciu, ktorá čitateľovi ponúka literárne, tematicky i žánrovo pestrý výber rukopisných textov zo 16. – 19. storočia zapísaných v cyrilike. Tie spolu s ďalšími doplnujúcimi informáciami a faktami obsiahnutými vo vstupnej štúdii i v záverečnej

časti ponúkajú možnosť utvoriť si obraz o duchovnej i materiálnej kultúre cirkvi byzantského obradu na Slovensku, o prostredí, v ktorom vznikala, aj o kultúrno-historických podmienkach, v akých sa rozvíjala.

Božena Pecuchová

AUTORI ČÍSLA

PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD.
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
rhlavata@ukf.sk

doc. Jevgenij Vladimirovič Jevpak, CSc.
Katedra ruského jazyka Kemerovskej štátnej univerzity v Kemerove (RF)
jevpak.72@mail.ru

PhDr. Mária Kiššová, PhD.
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
mkissova@ukf.sk

prof. PhDr. Natália Korina, CSc.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
nkorina@ukf.sk

doc. PaedDr. Zuzana Kováčová, PhD.
Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
zkovacova@ukf.sk

Mgr. Božena Pecúchová
doktorandka v študijnom odbore 2.1.28 slovanské jazyky a literatúry
na UKF v Nitre (SR)
bozena.pecuchova@gmail.com

prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc.
Katedra rusistiky Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (SR)
jsokolova@ukf.sk

Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave (SR)
katarina.zenuchova@savba.sk

SLAVICA NITRIENSIA
časopis pre výskum slovanských filológií

Ročník 4, 2015, 1

Toto číslo vyšlo v júni 2015

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
IČO: 00157716

Návrh obálky a sadzba:
PhDr. Ľuboslav Horvát

Rozsah: 98 strán

Adresa redakcie:
Katedra rusistiky FF UKF, Štefánikova 67, 949 74 Nitra
krusistiky@ukf.sk
www.krus.ff.ukf.sk

Evidenčné číslo Ministerstva kultúry SR: EV 4625/12

ISSN 1338-7464